T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ANADOLU ALEVÎLİĞİ'NDE GÜLBANK VE NİYAZ ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Esra PEKDEMİR

Danışman
Prof. Dr. Harun YILDIZ

SAMSUN
2020

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

…/ …/ 2020

Esra PEKDEMİR

TEZ KABUL VE ONAYI

Esra PEKDEMİR tarafından hazırlanan *Anadolu Alevîliği'nde Gülbank ve Niyaz Anlayışı* başlıklı bu çalışma, 27/07/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : Prof. Dr. Harun YILDIZ

Üye : Doç. Dr. Ayhan AK

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Ümit TORU

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

…/…/…….

Prof. Dr. Ali BOLAT

Enstitü Müdürü

ÖZET

ANADOLU ALEVÎLİĞİ'NDE GÜLBANK VE NİYAZ ANLAYIŞI

Esra PEKDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Temmuz/2020

Danışman: Prof. Dr. Harun YILDIZ

Ülkemizin önemli bir gerçekliği olarak karşımıza çıkan Alevîlerin dini yaşantısı ve ibadetlerinin özünü oluşturan ve kültürlerindeki temel unsurların bir sentezi olan gülbank ve niyaz anlayışı, Geleneksel Alevîliğin önemli bir ögesini oluşturur. Öyle ki Alevîlik üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde; Alevî çevrelerdeki gülbank ve niyaz anlayışının, önemli bir konu olmasına rağmen, pek ele alınmadığı görülmektedir. Bu yüzden ortaya çıkan bilgi boşluğunu doldurabilmek için hayatlarının her anında, özellikle en önemli ritüelleri olan cem törenlerinde dile getirilen bu dua ve yakarışların iyi anlaşılması gerekmektedir.

Çalışmamız giriş ile birlikte iki bölümden oluşmakta olup giriş bölümünde araştırmamızın önemi, amacı, izlenen metot ve kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiş; ardından çalışmamız için temel niteliğe sahip olan Alevîliğe dair kavramlar hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

Birinci bölümde Alevîliğin tarihsel gelişimi, İslam öncesi dönemle birlikte Şamanizm, Gök Tanrı inancı ve birtakım kültler çerçevesinde incelenmiştir. Ardından özellikle Anadolu'da yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Bu kapsamda; Baba İlyas'ın başlattığı ve onun halifesi Baba İshak tarafından yürütülen Babaîler İsyanı'na, Hacı Bektaş Velî ile kendisinden sonra kurumsallaşan Bektaşîlik tarikatına, Fazlullah Esterâbâdî'nin kurduğu Hurûfîliğe ve nihayetinde Şeyh Haydar ve Şah İsmail dönemleriyle ön plana çıkan Safevî Devleti'ne değinilmiştir. Ayrıca Geleneksel Anadolu Alevîliği'nin temel inanç, ibadet ve ahlaki esasları açıklanarak içerik zenginleştirilmiştir.

İkinci bölümde ise esas konumuz olan Anadolu Alevîliği'nde başta cem törenleri olmak üzere farklı ritüllerde yaygın kullanımı olan, dilden dile, nesilden nesile aktarılan gülbank ve niyaz anlayışını incelemeye çalıştık. Bu çerçevede, Anadolu Alevîliği'nde gülbank kavramını, farklı din, kültür ve geleneklerle benzer ve farklı yönleri açısından örnekler vermek suretiyle inceledik. Ayrıca Anadolu Alevîliği'nde gülbankların doğan çocuğa isim verilirken, yemeğin başında ve sonunda, nikâh esnasında, kurban tığlanması ve lokma dağıtımında, cem törenlerinde ve cenaze işlemleri gibi yerlerde bazı kullanımlarının olduğunu belirttik. Ardından niyaz kavramının farklı anlamlarının olduğunu belirttikten sonra aslında niyazın, kişinin hizmet sahibine duyduğu saygı ve gösterdiği itaat söyleminden ibaret olduğunu vurguladık. Ayrıca konumuzu ilgilendiren tespit ettiğimiz bazı Alevî-Bektaşî ozanların nefeslerindeki niyaz kavramlarının ifade ettiği manaları yorumlayarak çalışmamızı neticelendirdik.

Anahtar Sözcükler: Gülbank, Niyaz, Anadolu Alevîliği, Cem

ABSTRACT

THE COMPREHENSION OF GULBANK AND NIYAZ IN ANATOLIAN ALEVISM

Esra PEKDEMİR

Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies

Basic Islamic Sciences, Master's Thesis, July/2020

Supervisor: Prof. Dr. Harun YILDIZ

The concept of gülbank and niyaz, which is the essence of the religious life and worship of the Alevis, which comes across as an important reality of our country and is a synthesis of the basic elements in their culture, constitutes an important element of traditional Alevism. So much so that when studies on Alevism are examined, it seems that the understanding of gulbank and niyaz, is not much addressed, although it is an important issue. For this reason, it is necessary to understand the prayers expressed at every moment of their lives, especially in the most important rituals of cem ceremonies, in order to fill the gap of knowledge.

Our study consists of two sections together with the introduction and in the introduction, information was given about the importance of our research, the purpose, the method followed and the sources used; then explanations were given about the concepts of Alevism which are essential for our study.

In the first chapter, the historical development of Alevism is taken with pre-Islamic period and examined within the framework of shamanism, belief in the sky god and a number of cults. Then there are some events in Anatolia. In this context, Baba Ilyas and his caliph Baba Isaac led the Babai rebellion, Haji Bektash Veli and bektashism institutionalized after him, Hurufism founded Fazlullah Astarabadi and eventually the Safavid state that came to the fore with the periods of Sheikh Heydar and Shah Ismail was mentioned. In addition, the content was enriched by explaining the basic beliefs, worships and moral principles of traditional Anatolian Alevism.

In the second chapter, We tried to examine the understanding of gülbank and niyaz, our main topic which is widely used in different rituals, especially cem ceremonies in Anatolian Alevism, and which is passed from language to language and from generation to generation. Within this framework, we examined the concept of gülbank in Anatolian Alevism by giving examples of different religions, cultures and traditions in terms of similar and different aspects. We also mentioned that there are some uses of gulbanks in the name of the child born, at the beginning and end of the meal, during the marriage, in the crocheting of sacrifice and the distribution of bite, cem ceremonies and funerals. Then, after stating that the concept of niyaz has different meanings, we emphasized that Niyaz is actually a speech of respect and obedience to the person's Service owner. In addition, we concluded our work by interpreting the meanings expressed by the niyaz concepts in the breath of some Alevi-Bektashi poets related to our subject.

Key Words: Gülbank, Niyaz, Anatolian Alevism, Cem

ÖN SÖZ

Alevî-Bektaşî çevrelerde ifade edilen şekliyle gülbank, tasavvufi nitelikli oluşumlarda görülen önemli bir unsurdur. Kişiyi inandığı kutsal varlığa yaklaştırarak onunla manevi bir iletişim kurma ve O'na sığınarak güç bulma gibi önemli işlevlere sahiptir. Dua ibadetin özüdür. Alevîler, cem törenleri başta olmak üzere günlük hayatta sıklıkla uyguladıkları bu ritüeli dua kavramıyla değil, daha çok "gülbank" kavramıyla ifade etmektedirler. Ayrıca yakarışı ifade eden niyaz kavramı da, gülbankla yakın anlamda birbirlerini destekleyici mahiyette kullanılmaktadır. Günümüzde Alevîlikle ilgili bilimsel çalışmaların daha çok Alevîliğin tarihsel gelişimi, temel kavramları ile inanç ve ritüel boyutu üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalara rağmen genellikle eksik bırakılan bir yön olarak karşımıza gülbank ve niyaz anlayışı çıkmaktadır.

Anadolu Alevîliği'nde Gülbank ve Niyaz Anlayışı adlı çalışmamızda bu anlayışları araştırmak ve bu anlayışların Alevîliğin fikir havzasına katkılarını ve farklı kültürlere yansımalarını ortaya koymaya çalıştık. Böylelikle varlığı hâlâ yakından hissedilen bu dini oluşumu farklı açılardan daha sağlıklı biçimde değerlendirme fırsatını elde etmiş bulunmaktayız. Bu sebeple Alevî düşünce yapısını ve bu düşünce yapısının oluşturduğu kimliği anlamak ve Alevilerin kendi kaynaklarında yer alan gülbanklar üzerinden boş bırakılan bu alana ışık tutmayı ve bu konularda çalışma yapan araştırmacılara katkıda bulunmayı amaçlamaktayız. Bu çalışmamızın Alevî kimliğinin doğru bir biçimde anlaşılması ve yorumlanması çabasının bir parçası olmasını ümit ediyoruz.

Araştırmamızın birinci bölümünde Anadolu Aleviliği'nin tarihsel gelişimi üzerinde durduk. Bunu da öncelikle Türklerin İslam öncesi ve sonrasındaki dinî gelişim süreçlerini dikkate alarak, tarihsel arka planı çerçevesinde değerlendirdik. Ardından Anadolu Aleviliği'nin asıl tarihsel gelişimine katkı sağlayan Babaîler İsyanı'nın, Hacı Bektaş Velî ve Bektaşîliğin, Hurûfîliğin ve Safevîlerin etkilerine değindik. Ayrıca bu bölümün sonunda inanç ve ibadet yapısı ile ahlakî özellikleri de göz önünde bulundurmayı unutmadık.

Çalışmamızın ana bölümü olan ikinci bölümde Anadolu Alevîliği'ndeki gülbank ve niyaz anlayışını kapsamlı bir şekilde inceledik. Bu çerçevede öncelikle, gülbankı tanımlayarak İslam tasavvuf geleneğindeki, farklı din ve kültürlerdeki ve

Anadolu Aleviliği'ndeki gülbank örneklerine yer verdik. Ayrıca Anadolu Aleviliği'nde kullanım alanlarını ifade ettik. Bu bölümde gülbankların doğan çocuğa isim verilirken, yemeğin başında ve sonunda, nikâh esnasında, kurban tığlanması ve lokma dağıtımında, cem törenlerinde özellikle on iki hizmet sırasında, kişinin hakka yürümesinin yani ölümünün ardından yapılan cenaze işlemleri sırasında nasıl ifade edilip uygulandığını ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca Alevî çevreler için önemli bir yeri olan Nâd-ı Ali duasının detaylarına değindik. Öte yandan niyazı ele alırken, farklı anlamları bulunan niyazın Alevî anlayışında ve Mevlevî, Bektaşî gibi tarikatlarda neyi ifade ettiğini açıkladık. Ayrıca nefesler üzerinden niyazın nasıl ifade edildiğini yorumlamaya çalıştık.

Son olarak, çalışmamızın ilk aşamasından son aşamasına kadar engin bilgi, deneyim ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle bu çalışmanın ilmî temeller üzerinde şekillenmesinde her türlü desteği sağlayan, kıymetli vaktini cömertçe ayırarak çalışmamızı en ince ayrıntısına kadar defalarca okuyup inceleme zahmetinde bulunan, ayrıca ana kaynaklara ulaşmamda göz ardı edilemeyecek katkıları olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Harun YILDIZ'a; bu uzun ve zorlu süreçte her türlü kaynak tedariki sağlayan ve manevi motivasyonuyla bana çalışma enerjisi vererek daima arkamda olduğunu hissetttiren değerli kardeşim Ebru PEKDEMİR'e; çalışmamda teknik anlamda elinden gelen her türlü çabayı fedakârca göstererek tecrübesinden faydalandığım, bilgisi boyunu aşan sevgili kardeşim Muhammet Ali PEKDEMİR'e; manevi yardımlarıyla her an bana destek sağlayan değerli ablama ve biricik yeğenime; beni büyütüp bu zamanlara getiren, hiçbir zaman emeklerini ve haklarını ödeyemeyeceğim kıymetli anneme ve babama teşekkürü bir borç biliyorum. Bu günleri gösteren Allah'a hamd ü senâlar olsun.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

ESRA PEKDEMİR

Samsun - 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖN SÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMALAR ..... **ix**

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi 1
2. Araştırmanın Amacı 2
3. Araştırmada İzlenen Metot 3
4. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar 4
5. Alevîliğe Dair Kavramlar 6

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU ALEVÎLİĞİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Anadolu Alevîliği'nin Tarihsel Arka Planı 12
1.1.1. İslam Öncesi Türklerde Din 12
1.1.2. Türklerin İslamlaşma Süreci 14
1.2. Anadolu Alevîliği'nin Tarihsel Gelişimi 20
1.2.1. Babaîler İsyanı 21
1.2.2. Hacı Bektaş Velî ve Bektaşîlik 28
1.2.3. Hurûfîlik ve Etkileri 30
1.2.4. Safevîler ve Etkileri 32
1.3. Anadolu Alevîliği'nde İnanç, İbadet/Erkân ve Ahlaki Kurallar 37
1.3.1. İnanç Esasları 37
1.3.2. İbadet Esasları 43
1.3.3. Ahlaki Kurallar 51

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU ALEVÎLİĞİ'NDE GÜLBANK VE NİYAZ ANLAYIŞI

2.1. GÜLBANK ANLAYIŞI 54
2.1.1. Gülbank Kavramı 54
2.1.2. İslam Tasavvuf Geleneğinde Gülbank 55
2.1.2.1. Ahî ve Fütüvvet Ehli Gülbankları 56

2.1.2.2. Bektaşî Gülbankları 59
2.1.2.3. Mevlevî Gülbankları 61
2.1.2.4. Diğer Tarikatlarda Gülbank 65
2.1.2.5. Yeniçeri Gülbankları 66
2.1.3. Farklı Din ve Kültürlerde Gülbank 71
2.1.4. Anadolu Alevîliği'nde Gülbank 73
2.1.4.1. Anadolu Alevîliği'nde Gülbankların Kullanım Yerleri ve Farklı Gülbank Türleri 78
2.1.4.1.1. Doğum/İsim Gülbankı 78
2.1.4.1.2. Sofra/Yemek Gülbankı 81
2.1.4.1.3. Evlilik/Nikâh Gülbankı 84
2.1.4.1.4. Kurban/Lokma Gülbankı 88
2.1.4.1.5. Cem Törenlerinde Gülbank 91
2.1.4.1.6. Ölüm/Cenaze Gülbankı 102
2.1.4.1.7. Nâd-ı Ali Gülbankı 107
2.2. NİYAZ ANLAYIŞI 113
SONUÇ 120
KAYNAKÇA 125
ÖZGEÇMİŞ 131

KISALTMALAR

a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.e.	: Adı geçen eser
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CÜİFD.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
GÜİFD.	: Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İLAM	: İlmi Araştırmalar Merkezi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
H/h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
M/m.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
OMÜİFD.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
S.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yy.	: Yüzyıl
Yay.	: Yayınları, yayınevi, yayıncılık

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi

İnsan, hayatın merkezinde olan sosyal bir varlıktır. Bu durum insanın, diğer insanlarla iç içe yaşamasını zorunlu kılmıştır. İnsanın bu yaşam mücadelesinde karşılaştığı gerek iyi gerekse kötü durum ve olaylara karşı güçlü bir varlığa sığınma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu fıtri özellik tarih boyunca kendini farklı inanç ve ibadet şekilleriyle göstermiştir. Dini bir oluşum olan Anadolu Alevîliği inanç bağlamında; Hak-Muhammed-Ali inancı, On iki imam inancı, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e bağlılık; ibadet bağlamında ise daha çok cem ve semah ritüeli, dedelik kurumu, musahiplik ve düşkünlük gibi dini kurumlarıyla ön plana çıkmıştır. Bu tür inanç ve ibadetlerin ortaya çıkışı, farklı sebeplerin bir bütünlük oluşturmasından kaynaklanmaktadır.

Şüphesiz ki hiçbir inanç sistemi kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Temel kural ve kurumlarının oluşması için farklı bir arka plan ve gelişim sürecine ihtiyacı vardır. Bir inancı inanç, bir mezhebi mezhep, bir kültürü kültür yapan ve fikir zemininin ortaya çıkmasına etki eden bazı temel unsurlar vardır. Bunlar arasında zaman-mekan ve coğrafya ilişkisi, sosyo-kültürel yapı, siyasi olaylar, eski din ve kültürlerin etkisi ile kurucu liderin karizmatik şahsiyeti sayılabilir. Bu gibi etkiler hangi inanç olursa olsun o inancın alt yapısının oluşmasında ve gelişmesinde yadsınamaz bir öneme sahiptir. Anadolu Alevîleri, içinde bulunduğu ortamın ve kültürün etkilerini kendi inançlarına da yansıtmışlardır. Göçebe ve konar-göçer Türkmenlerin yaşam tarzlarının bir sonucu olarak sözlü kültüre daha yakın olmaları, bu yüzden şifahi bir söylem tarzı benimsemeleri, kapalı bir sosyal yaşama sahip olmaları ve inançlarını genellikle yüzeysel olarak Türkmen babalarından öğrendikleri kadarıyla yaşamaları gibi özellikler Alevîlerin din anlayışlarının temelini oluşturmuştur.

Ülkemizin önemli bir gerçekliği olarak karşımıza çıkan Alevî çevrelerin dini yaşantısı ve ibadetlerinin özünü oluşturan ve kültürlerindeki temel unsurların bir sentezi olan gülbank ve niyaz anlayışı, Geleneksel Alevîliğin olmazsa olmazıdır. Zira hayatlarının her anında özellikle en önemli ibadetleri olan cem törenlerinde dile getirilen bu dua ve yakarışlar ne kadar iyi anlaşılırsa Alevî kimliği de o kadar iyi anlaşılabilir. Bu noktada bu çalışma büyük önem arz etmektedir.

2. Araştırmanın Amacı

İslam tarihinin önemli gerçekliklerinden biri olarak görebileceğimiz Alevî zümrelerinin, konargöçer bir yaşam tarzına sahip Türkmen çevrelerden aldıkları bazı dini ve sosyo-kültürel miras üzerinden geliştiğini söylememiz mümkündür. Bu yönüyle Alevî zümreler, tarihsel bir olgu olarak yüzyılların içinden süzülerek gelmiş ve değişik faktörlerin etkisiyle Anadolu'da varlığını sürdürmüştür. Hâlâ sürdürmeye devam etmektedir. Alevîlik konusu bu yüzden ülkemiz için yalnız dini açıdan değil, sosyal ve kültürel açıdan da önemli bir konu haline gelmiştir. Anadolu'nun farklı köşelerinde yaşayan Alevîliğin, toplumda gerek düşünce yapısındaki bazı farklılıklarla gerekse içinde bulundukları değişik yaşam tarzlarıyla ön plana çıkan bazı çeşitli grupları bünyesinde barındıran bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Alevî çevrelerin bazı esaslara karşı ortak tavır sergiledikleri dikkatlerden kaçmamaktadır. Genellikle Hak-Muhammed-Ali inancı, On iki imam inancı, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, Cem ve Semah ritüeli, Muharrem matemi, dedelik, düşkünlük ve musahiplik gibi kurumlar, Alevîlerin ortak kabulleridir. Ancak Alevî ibadetinin özü olarak sayılan gülbank/dua ve niyaz anlayışı ise arka planda kalmıştır. Biz bu noktada, dini hayatta olduğu kadar günlük hayatın da ayrılmaz bir parçası olan, hayatın hemen her anında dile getirilen ve cemde hizmet öncesi ve sonrasında mutlaka yer verilen gülbank/dua ve niyaz anlayışını Alevîliğin temel yapı taşlarından biri olarak görüyor ve Alevîliği bu yönüyle incelemeyi planlıyoruz.

Alevîlik üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde; Anadolu Alevîliği'nin tarihsel gelişimi, temel kavramları ile inanç ve ritüel boyutu üzerinde durulduğu görülmektedir. Ancak Alevî çevrelerin dini yaşantısı ve ibadetlerinin özünü oluşturan gülbank ve niyaz anlayışı, önemli bir konu olmasına rağmen pek de ele alınmadığı görülmektedir. Bu yüzden ortaya çıkan bilgi boşluğunu doldurabilmek için Alevî düşünce yapısını ve bu düşünce yapısının oluşturduğu kimliği anlamak gerekir. Bu kimliği anlayabilmek ise Alevîlerin ibadet dillerini ortaya koymakla mümkün olacaktır. Bu yüzden Alevî inancının eksik kalmış yönü olan gülbank ve niyaz anlayışını araştırıp bu anlayışın Alevîliğin fikir havzasına katkılarını ortaya koymak en önemli gayedir. Ayrıca, çalışmamızın kapsamının ve içeriğinin zengin oluşu, gülbank ve niyaz anlayışlarına dair Alevî çevrelerin birincil yazılı kaynaklarına yer vermemizin yanında objektifliğimizden de ödün vermemeye

çalışarak, geniş bir derya olan Alevîlikte, gülbank ve niyaz anlayışının ne denli önemli olduğunun kavranması ve bunun ana boyutlarıyla gözler önüne serilmesi, çalışmanın başından sonuna kadar bizi motive eden önemli bir hedef olmuştur. Bu çerçevede biz, Alevîlerin ana kaynaklarında yer alan gülbanklar üzerinde çalışarak bu alanda bilgilenmek, araştırma yapmak isteyenlere ışık tutmak ve ilmî ve fikrî açıdan diğer bilimsel çalışmalara yol gösterici olabilmeyi amaçlıyoruz. Kısaca bu çalışma, dillerden dökülen gülbankların aslında içinden çıktığı toplumun öz benliğinin, inanç sisteminin bir yansıması olduğunun kavranmasına ve bu gayeyle Alevî inanç ve ibadet anlayışlarının altında yatan gerçekliklerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

3. Araştırmada İzlenen Metot

Hazırladığımız bu çalışmada, Anadolu Alevîliği'nde gülbank ve niyaz anlayışını kapsadığı için araştırmamıza temel olması için öncelikle Anadolu Alevîliği'nin doğuşunu hazırlayan olaylar nelerdir? Geleneksel Alevîliğin tarihsel gelişimi nasıl gerçekleşmiştir? ve ayrıca Alevîliğin inanç, ibadet ve ahlaki boyutlarıyla ilgili temel esasları nelerdir? gibi soruların yanıt bulması sağlanmaya çalışılmıştır. Ardından Alevîlikte ibadet esaslarından biri olarak sayılan gülbank ve niyaz anlayışı incelenerek bu bağlamda öncelikle Alevîliğin dünü ve bugünüyle ilgili metinlerden bilgi ve belgeler toplanmış, veriler araştırılmış; bu verileri kendi içinde sınıflandırma yoluna gidilmiştir. Yine bu noktada Alevî inanç, kültür ve geleneğinde var olan gülbank ve niyaz ile ilgili kavramsal ve mantıksal çözümlemeler yapmak suretiyle bu çerçeve içinde değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmamızda *disiplinler arası işbirliği* içine girilerek hem Mezhepler Tarihi hem de Sosyal Bilimler metodolojisine bağlı biçimde bir araştırma yöntemi izlenmiştir. Çalışmamızın ilk bölümünde Anadolu Alevîliği'nin doğuşu ve tarihsel gelişimi ele alınırken konuya İslam Mezhepleri Tarihi biliminin önemli yöntemlerinden biri olan *fikir-hadise-mekân irtibatı* çerçevesinde yaklaşılmıştır. Ayrıca konumuzla ilgili elde ettiğimiz veriler ise, öncelikle *tasviri/betimleyici bir yöntem* ve *tarafsız bir yaklaşım*la ortaya koyularak veriler üzerinde mukayeseli bir bakış tarzıyla değerlendirmeler yapılmıştır.

Konumuz üzerinde çalışırken genelden özele bir yöntem kullanarak sistematik bir araştırma ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca gerekli yerlerde geleneksel Alevîliğin kendi kaynakları taranarak Alevîliğin kendi özgün anlayışı

gözler önüne serilmeye gayret edilmiştir. Konumuz üzerinde çalışırken kaynak olarak Alevîlikle ilgili yazılmış ansiklopedi maddeleri, makaleler, tez çalışmaları ve bilimsel araştırmalar ile yayımlanmış bazı ilgili eserler kullanılmış olup kaynaklardan elde ettiğimiz veriler, sistematik bir biçimde derlenip değerlendirildikten sonra yazıya aktarılmıştır. Nihayette yazım kuralları, konu bütünlüğüne dikkat edilerek ifadelerin anlamsal akıcılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

4. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Geleneksel Anadolu Alevîliği'nin, yukarıda ifade ettiğimiz üzere, önemli ölçüde şifâhi bir söylem tarzı yanında gelenek ve görenekleriyle kapalı toplum yapısı özelliği gösterdiğini ifade etmiştik. Ancak böylesi bir durum, tabîî ki Alevi çevrelerinin hiçbir yazılı kaynağının bulunmadığı anlamına gelmez. Nitekim inanç, ibadet, ahlak, âdâb ve erkân gibi hususlarda pek çok yazılı kaynakta belirtilen ilke ve esaslar, Alevî/Bektaşî çevrelerin dinî yaşamlarının özünü oluşturmaktadır. Bu çerçevede yazılı kaynaklar arasında Buyruk, Fütüvvetnâme, Erkânname, Makâlât, Hüsniye, Kumru, cönkler ve dîvânlar, menâkıbnâmeler gibi eserleri saymak mümkündür.

Bizler bu çalışmamızda Anadolu Alevîliği'nde gerek ibadet gerekse belli törenlerde kullanılan ve belli bir formda zikredilen gülbank metinleri hususunda ve niyaz konusunda niyazın kime/kimlere, nasıl yapılacağı, niyaz ederken makbuliyeti hususunda nelere dikkat edileceği gibi bilgileri, temel yazılı kaynaklardan hareketle aktarmaya çalıştık. Konumuzun kapsamı gereğince başta Şeyh Sâfî Buyruğu ile İmam Ca'fer Sâdık Buyruğu olmak üzere Makâlât, Erkânnâme, Fütüvvetnâme ve Sâdık Abdâl Dîvânı gibi kaynaklar, bize yol gösteren ve fayda sağlayan eserler olmuştur.

Gülbank ve niyaz anlayışı hakkında çalışmamız için kaynak olarak öncelikle Buyruk metinlerinden yararlandık. Bu süreçte farklı nüshaları bulunan Buyruk metinlerinden bizim en çok faydalandığımız Alevîler arasında "*Menâkibü'l-Esrar Behçetü'l-Ahrâr*" olarak bilinen, 16. yüzyılda Bisâtî tarafından yazıldığı ifade edilen, Ahmet Taşğın'ın yayına hazırladığı *Şeyh Sâfî Buyruğu*'dur. Bu eseri bizim için önemli kılan unsur, en eski gülbank metinlerini içermesidir. Bu eser besmele, hamdele ve salvele ile başlaması yanında tasavvufla ilgili bilgiler içermektedir. Bu hususta biz bu eserde, dervişin yapması gereken zikirlerden, telkin dualarından,

tevbe istiğfâr duasından faydalanmış bulunuyoruz. Ayrıca kitapta verilen dua örnekleri kısa olup dili genellikle Arapça'dır.

Bir diğer çalışma "*Kitab-ı Menâkıb-ı Şerîf*" olarak bilinen bir Buyruk metni olan Şeyh Sâfi Buyruğu'dur. 17. yüzyılda yazılan bu eser, Doğan Kaplan tarafından yayına hazırlanmış olup, gülbankların yanı sıra nefes ve düvazdeh imamlara yer vermesi açısından önemlidir. Nitekim bu nefes ve düvazdeh imamların önemli dua metinlerini içermesi, bizim açımızdan önemini daha da arttırmıştır. Bu çalışmada Kul Himmet, Kaygusuz Abdâl, Pir Sultan Abdâl gibi ozanların Hakk'a şükrü ifade eden nefeslerinden yararlandık. Erken dönem eseri olması hasebiyle bu eserde özellikle Nâd-ı Ali duasından bahsedilmesi, konumuzun ikinci bölümü açısından kaynak teşkil etmiştir. Bu dua, Hutbe-i Düvazdeh imam olarak ifade edilen kısımda yer almaktadır.

Alevî-Bektaşîler için yine önemli Buyruk metinlerinden biri olan *İmam Cafer-i Sâdık Buyruğu* yararlandığımız kaynaklardandır. Bu eser Adil Ali Atalay tarafından yayıma hazırlanmıştır. Eserde, genellikle tasavvufî ögeler vurgulanarak Alevîliğin temel kavramlarına yer verilmiştir. Çalışmamız esnasında bu eser gülbank örnekleri, terceman örnekleri, Nâd-ı Ali duası ve niyaz konusu hakkında bizlere kaynaklık etmiştir. Bu çerçevede cem sonunda okunan gülbank, sofra gülbankı gibi gülbank örnekleri ile tıraş tercemanı, çerağ tercemanı, ikrar tercemanı gibi terceman örnekleri, çalışmamızın ikinci bölümünde faydalandığımız dua metinleridir.

Çalışmamızda başvurduğumuz kaynaklardan bir diğeri de, bir Alevî-Bektaşî klasiği olan *Erkânnâme*'dir. Eser dört risaleden oluşurken, her risale besmele, hamdele ve salveleyle başlamaktadır. Eser genellikle nefis mertebelerini, dört kapı kırk makam ile üç sünnet-yedi farz gibi ahlaki esasları, belli başlı yerlerde okunan tercemanları, tâlip ile musâhib arasındaki ilişkiyi, tâlibin sahip olması gereken adabı, takip etmesi gereken yol ve erkân ile bu erkân sırasında yapması gereken işleri konu edinmektedir. Bu eserde yer alan ibadet esasları özellikle namaz ibadeti, üç sünnet yedi farz, niyazın makbul olmasının şartları ve Nâd-ı Ali duası gibi konular çalışmamıza yön vermiştir.

Yararlandığımız bir diğer kaynak, İmam Ca'fer Sâdık'a atfedilerek genellikle Bektaşîlikle ilgili görülen *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık*'tır. Ahiliğe ve Bektaşîlik tarikat geleneğine dair önemli bilgiler veren bu eser, tıraş erkânıyla

başlayıp dualar, tercemanlar ve gülbank örnekleriyle sona ermektedir. Bu hususta kaynaktan elde ettiğimiz bilgiler ışığında, yer yer gülbank ve terceman örnekleriyle çalışmamızı zenginleştirdik. Ayrıca Nâd-ı Ali duası konusunda yukarıda andığımız kaynaklara nazaran daha kapsamlı bilgiler içermesi, bu eseri, bizim açımızdan değerli kılmaktadır.

Yine çalışmamıza kaynaklık etmiş olan bir diğer eser Hacı Bektaş Velî'ye ait olan *Makâlât'tır.* Bu eserinde insanları âbidler, şahitler, ârifler ve muhipler olarak ifade eden Hacı Bektaş Velî, dört kapı kırk makamı ana konu olarak işlemiştir. "Makaleler" manasına gelen Makâlât, tasavvufi nitelikli bir eserdir. Bu kaynaktan sadece Alevî âdab ve erkânından bölüm başlığında dört kapı kırk makam ilkesi işlenirken faydalanılmıştır.

Çalışmamızda Dursun Gümüşoğlu'nun yayına hazırladığı *Sâdık Abdâl Dîvânı*'ndan yararlandık. 15. yüzyıl Bektaşî ozanlarından biri olan Sâdık Abdâl, dîvânında yer verdiği beyitlerle dönemin zihniyetini anlama konusunda bizlere önemli ipuçları vermektedir. Bizler, Sadık Abdal'ın konularına göre sınıflandırdığı dîvânından niyaz konusunda ilgili beyitlere yer vererek konunun iyi anlaşılmasını sağlamaya çalıştık.

Ve son olarak yukarıda ifade ettiğimiz Alevî-Bektaşî klasikleri yanında bu alanda yapılmış yeni çalışmalar olarak sayabileceğimiz Ömer Uluçay'ın *Alevîlikte Dua Gülbang* adlı eseri ile Mehmet Kızılgöz'ün *Gülbenk Alevîlikte Dua* adlı eseri, çalışmamızın ikinci bölümünde özellikle gülbank örnekleri hususunda bizlere kaynaklık etmiştir. Bu iki eser içerik olarak birbirine çok benzemekle birlikte farklılaştıkları temel nokta Uluçay'ın, eserinde kullandığı kaynaklara dipnotta yer vermesidir. Zira Kızılgöz'ün eserinde böyle bir durum söz konusu değildir.

5. Alevîliğe Dair Kavramlar

Alevîlik kavramsal zenginliği olan dini bir oluşumdur. Bu kavramların anlaşılması konunun anlaşılmasında önemli bir yere sahip olduğundan konumuza girmeden önce çalışmamızda ön plana çıkan kavramlara yer vermek ve oluşturduğumuz bu kavramsal çerçeve ekseninde sistematik bir bakış oluşturmak yerinde olacaktır. Bu kavramları şöyle ifade edebiliriz:

Gülbank, Farsça birleşik bir kelime olup "gül" kelimesiyle "ses, seda, haykırma" anlamına gelen "bang" kelimesinden müteşekkildir. Bu terkip, gülbank

kavramına "gül sesi, bülbül şakıması" gibi bir anlam hüviyeti kazandırmıştır.[1] Gülbank, tarikat ve yol törenlerinde yüksek sesle okunan özel bir dua ve yakarıştır.[2] Daha kapsamlı ifade edecek olursak gülbanklar, bir işe başlarken veya yapılan bir iş esnasında başarı talebinde bulunmak ve işin sonunda, o işin hayır ve bereket getirmesi maksadıyla okunan, kolay anlaşılabilirliği yanında genellikle belli bir kalıp etrafında şekillenen, Allah'a yakarışı konu edinmesi yönüyle de niyazı içeren dua metinleridir. Nitekim Osmanlı toplumunun sosyal hayatında genellikle toplu merasimlerde, dini törenlerde, özellikle tarikatların zikirleri esnasında pek çok farklı gülbank metninin var olduğu söylenebilir. Bu dua metinlerinin en temel özelliği, sade bir dille söylenmiş olmakla birlikte, seci ve iç kafiye gibi özelliklerle zenginleştirilerek etkili bir üslûba sahip olması ve kendine has bir ezgiyle yüksek sesle okunmaya uygun metinler olmasıdır. Gülbanklar genellikle yapılacak işin sonunda okunurken, bazen bir işe başlarken de okunmaktadır. Nitekim mektep gülbankı ile nikâh gülbankı bu durumu açıklar niteliktedir. Mektep gülbankı ilkokula başlarken okunduğundan, bir işe başlama gülbankına; nikah gülbankı ise nikah akdi akabinde okunduğundan, bir işin sonunda okunan gülbanka örnek olarak gösterilebilir.[3] Gülbank örneklerine Alevîlik, Bektaşîlik ve Mevlevîlik gibi tarikatlarda ve Osmanlı Devleti'nde yeniçeri, fütüvvet ve ahilik gibi teşkilat ve kurumlarda çokça rastlanmaktadır.

Günümüzde gülbank okuma geleneği, önemli günleri yâd etmek ve kutlamak için düzenlenen törenlerde, mehter takımının icrasını tamamlayıp mehterbaşının gülbank okuması ile yağlı güreş karşılaşmalarında özellikle Geleneksel Kırkpınar yağlı güreşlerinde, güreşin başından sonuna kadar belli yerlerde cazgırların gülbank okunmasıyla yaşatılmaktadır.[4] Yerli yabancı herkesin ilgi odağı haline gelen bu tür etkinlikler, gülbankların varlığıyla daha dikkat çekici hale gelmiştir.

Niyaz, sözlükte dua etmek ve yalvarmak gibi anlamlara gelip, sevgi ve saygı gösterilen kişiye bağlılığı ifade eden ve o kişilerin sadakatini kazanma amacı güden bir kavramdır. Alevî niyazını, insana tapma gibi yorumlayan ve bu sebeple onları yerenler olmuştur. Burada niyazdan maksat, niyaz edilen insan yoluyla Allah'a

[1] Mustafa İsmet Uzun, "Gülbank", *DİA*., C. 14, Ankara 1996, s. 232.
[2] Esat Korkmaz, *Alevîlik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul 2016, s. 290.
[3] Mahmut Bozçalı, *Alevî/Bektaşî Nefeslerinde Dini Muhteva*, Horasan Yay., İstanbul 2006, s. 80-81.
[4] Uzun, "Gülbank", s. 234.

niyaz etmektir. Niyaz duruşu yerine bazen ayak mühürlemek, peymançe veya dara durmak ifadeleri de kullanılmaktadır. Bu duruş, sağ ayağın başparmağını sol ayağın başparmağı üstüne koyarak, sağ kolu üste alacak biçimde eller açık ve düz bir şekilde, orta parmakların omuzlara gelecek biçimde kolların çaprazlama kapatılması ve başın hafifçe öne eğilerek gönülden bağlılığı ifade eden şeklin maneviyat dolu bir halidir.[5] Niyazın farklı anlamları da bulunmaktadır. Ancak konunun detaylarını asıl bölümde vermeyi düşündüğümüzden bu kısımda bu mana ile yetinmeyi öngörüyoruz.

Cem, toplanma, biriktirme/topluluk, kalabalık gibi anlamlara gelmekle birlikte Alevî/Bektaşîlerde cemaatin ibadet maksadıyla toplu olarak yaptığı, aynı zamanda *Cemü'l-Cem* veya *Âyin-i Cem* olarak da isimlendirilen önemli bir törendir.[6] Alevîler için yadsınamaz bir yeri olan olan cemler, pratikte karmaşık olarak görülse de başta dede olmak üzere işin ehli tarafından çok sistematik bir işleyişle yürütülmektedir. Dede tarafından yönetilen cem törenleri, ibadetlerini yapan insanların manevi arınmasını ve iç dünyalarında huzura kavuşmalarını sağlayarak, kişinin başta kendisine ve içinde yaşadığı topluma karşı sorumluluk bilinci kazandıran, sözün ve sazın ön planda olduğu dini bir ritüeldir. On iki hizmet adı verilen ve on iki imama olan saygı ve hürmeti içeren bu uygulama esnasında ayrıca dini içerikli bir oyun olan semahlar şiir, terceman, gülbank ve sazla birlikte icra edilir. Osmanlı dönemi mahkemelerinde yargılanmaktan epey uzak duran Alevîler, cemlere ibadet dışında bir de mahkeme özelliği yüklemişler ve herhangi bir sorunla karşılaştıklarında mahkemeye gitmek yerine bu sorunları cemlerde görüşerek çözüme kavuşturmayı tercih etmişlerdir. Yani bu yönüyle Alevîler, dünyevî işlerin sorgulanmasını cemler vesilesiyle sağlamışlardır. Ancak işleyişin aksine çözüm arayışı için Osmanlı mahkemelerine başvuran kişilerin bu tutumları, onların toplumdan dışlanarak düşkün sayılmalarına yol açmıştır. Bu gibi sebeplerle düşkün sayılan ve suçlu olarak görülen kişiler cemlere alınmazlar. Bu tavır, suçu daha baştan önlemekten doğmuştur. Yani bu durum cem yoluyla Alevî toplumu için bir kontrol mekanizması demektir. Ayrıca Alevî çevreler, ceme katılan kişileri

[5] Bkz., Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik*, Yön Yay., İstanbul 1992, s. 328-329.
[6] Korkmaz, *Alevîlik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 148.

alim-cahil, zengin-fakir, kadın-erkek gibi hiçbir ayrım yapmadan bir bütün olarak görürler.[7]

*Nefes***,** tasavvufî Türk edebiyatında daha çok "dua" anlamına gelmektedir. Özellikle Bektaşî çevrelerin fikirleri ile tarikatın belli başlı özelliklerini içinde barındıraran manzumeleri ifade etmektedir. Sünnî çevreler, tekkelerde belli bir makam eşliğinde okudukları manzumeleri "ilahi" kavramıyla yaygın olarak kullanmaya başlayınca bu kavram, Alevî-Bektaşî çevrelerde anlam daralmasına uğramıştır. Böylece cem ve kurban gibi ayinlerle dini içerikli toplantılar esnasında dile getirilen manzûmeler "ilahi" kavramı yerine artık "nefes" kavramı ile ifade edilmeye başlanmıştır. Ayrıca nefeslerin ilahilere nazaran halk kitlesine hitap etmesi, nefesin dilinin daha anlaşılır ve sade olmasınını gerekli kılmıştır. Nefesin okunması sırasında yeme-içme, konuşma gibi hiçbir eylemde bulunulmaz. Nefesi dinleyenler, nefes okunduktan sonra okuyan kişiye *"Aşk olsun"*, buna karşılık okuyan kişi de mürşide *"Nefesiniz var olsun"* diye karşılık verir. Nefeslerin konuları arasında vahdet-i vücûd, Ehl-i Beyt, on iki imama bağlılık gibi konular yer alır.[8]

Terceman, hacmi kısa ve dili çoğunlukla Türkçe olan, manzum veya mensur bir biçimde, bir hizmete başlarken okunan dua içerikli metinlerdir. Alevîlik-Bektaşîlik inancının ve düşüncesinin özünü ifade eden cümleleri içerisinde barındıran terceman ayrıca, etin parçalara ayrılmadan "kara kazan" içinde bütün olarak haşlanması manasında da kullanılır. Hatta bu kurbana "*Terceman lokması*" adı verilir.[9] Erkânnâme'de terceman lokmasından sonra sohbete başlandığı ve bu lokmanın münafıklara yedirilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Lokmadan yedirilmesi durumunda kişinin Yezit olacağı ve bu sebeple yüzü kara olarak ahirete imansız gideceği belirtilmiştir.[10] Dua manasında kullanılan terceman kavramına gelecek olursak genelde gülbank kavramı yerine kullanılmış olsa da aslında birbirinden farklı yönleri vardır. Burada terceman, merasimin başlangıcında okunan ve hizmetin taabbudi mahiyetini gösteren bir tabirdir. Gülbank ise, okunan tercemana karşı veya bir hizmete mukabil hayır dua mahiyetinde bir şeydir. Doğrudan doğruya dua etmek ve hayırlar istemek maksadını güder. Meselâ dolu

[7] Harun Yıldız, *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014, s. 257-258; Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 182-183.
[8] Süleyman Uludağ, "Nefes", *DİA*., C. 32, İstanbul 2006, s. 523.
[9] Korkmaz, *Alevîlik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 681.
[10] *Erkânnâme 1*, Doğan Kaplan (Haz.), TDV Yay., Ankara 2007, s. 53.

tercemanı Erenler Meydanı'nda, *"Sâkî-i merdana aşk olsun"* diye başlar ve sâkî tarafından okunur. Yine diğer dolu tercemanı, *"Teşneyim âb-ı tahura"* diye başlar ve talip tarafından okunur. Hâlbuki dolu gülbankı, *"Allah Allah Allah, dolusu kabul ola"* diye başlar ve dede tarafından veya o vaziyette bulunan kimseler tarafından çekilir. Bununla beraber meselâ koyun kesilirken yani hizmetin başında okunan duaya da gülbank denildiği de olmuştur. Diyebiliriz ki belli başlı farklılıkları olsa da bu iki kavram birbirinin yerine kullanılmaktadır.[11]

Hayırlı, mürşit/dede tarafından bazı hizmet aşamalarında okunan dualardır. Aynı zamanda bir hizmeti yerine getirmek için hizmet sahibinin mürşid/dedenin duasını alması *hayırlı almak* kavramıyla ifade edilirken, mürşid/dedenin yapılan hizmet karşılığında dua etmesi ise *hayırlı vermek* kavramıyla ifade edilir.[12] Gülbank kavramına eş değer olarak kullanılan ve dua manasını ifade eden hayırlı kavramı, genellikle Tahtacılarda kullanılmaktadır. Sofra, hediye, su, rakı, nikâh, hizmet hayırlısı gibi farklı hayırlıların Alevî-Bektaşîlerde kullanımı ortakken; cenaze ve kabir ziyareti hayırlıları ile cem töreninde okunan hayırlılar farklılık göstermektedir.[13] Aslında bu kavram, işin hayırlı ve uğurlu olması için dedenin gözetimi altında, dedenin duasının alınmasından başka bir şey değildir.

Düvaz/Düvazimam/Düvazdeh imam, Farsça'da "on iki" sayısına denk gelmektedir. "İmam" kelimesiyle birlikte kullanıldığında on iki imamı ifade eden bu kavramın "düvazdeh" şeklinde bir kullanımı da bulunmaktadır. Alevî-Bektaşî edebiyat geleneğinde on iki imama bağlılığı ifade etmek için söylenen nefesler düvâz olarak isimlendirilir.[14] Düvazın okunması, başta on iki imam, Hacı Bektaş Velî olmak üzere onların soyundan geldiği kabul edilen pîrlere ve dedelere karşı kişinin ikrarının ve bağlılığının bir göstergesidir. Genellikle düvazlar Alevî-Bektaşî geleneğinin temel ritüeli olan cemlerde okunmuş ve okundukları yere göre isimlendirilmişlerdir. Cemlerde çerağla ilgili okunan düvaz *"çerağ düvazı"*, cemlerin kurban ve lokma bölümlerinde okunan düvaz *"kurban düvazı"*, dedenin tevbe-istiğfar sırasında okuduğu düvaz *"tevbe düvazı"*, Görgü Cemi'nde zâkirlerin dededen izin isteyerek tevhid ve taçlama sırasında okudukları düvaz ise *"taçlama düvazı"* olarak isimlendirilmiştir. Düvâzların, sadece cemlerde değil, Alevî-

[11] Yusuf Ziya Yörükan, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 349.
[12] Korkmaz, *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 315.
[13] Yörükan, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, s. 253.
[14] Korkmaz, *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 205.

Bektaşî geleneği içinde pek çok farklı yerde okunduğu görülmektedir. Alevî-Bektaşî çevreler arasında düvazların bu kadar yaygın olması, onların önem ve işlevini daha da arttırmıştır. [15]

[15] Fatih, İyiyol, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Düvâzlar-Düvâzimamlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/27, 2013, s. 234-235, 249.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANADOLU ALEVÎLİĞİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Geleneksel Alevîliğin tarihsel gelişimi ve bu gelişim seyrinde İslam öncesi ve İslam dönemi, devlet yönetimi, siyasi ve sosyal gelişmeler, tasavvufi yapılanmalar ve uygulamaları vb. gibi etkilerin, Anadolu Alevîliği'ndeki temel anlayışlara yansımalarından dolayı çalışmamıza konunun tarihsel gelişimiyle başlamayı gerekli görüyoruz. Nitekim tarihi seyrin anlaşılması gülbank ve niyaz anlayışının anlaşılmasında da temel arz edecektir.

1.1. Anadolu Alevîliği'nin Tarihsel Arka Planı

Anadolu, tarih boyunca farklı din, mezhep, felsefî inanış ve dini oluşumları bünyesinde barındırmıştır. Din bağlamında bu kadar geniş bir yelpazeye sahip Anadolu'nun önemli bir gerçekliği olarak karşımıza çıkan dini oluşumlardan biri de Anadolu Alevîliği'dir. Anadolu Alevîliği, Türklerin, özellikle göçebe Türk oymaklarının Müslüman olmaları hadisesi ile temelleri atılan ve Anadolu'ya göç etmeleriyle Anadolu'da neşvünema bulan bir yapılanmadır. Anadolu Alevîliği'ni tanımak ve daha iyi anlamak için öncelikle bu dini oluşumun tarihsel arka planının incelenmesi gerekir.

1.1.1. İslam Öncesi Türklerde Din

Türklerin Müslüman olmadan önceki inançları, senkretik (bağdaştırmacı) bir yapıya sahip Alevî inancının temellendirilmesinde büyük bir öneme sahip olduğundan öncelikle bu inançlara değinilmelidir. İslam'la tanışmadan önce Türklerin dini inançlarının, genellikle *Şamanizm* olduğu bilinmektedir. Kamcılık ya da Şamancılık şeklinde kullanımları da bulunan Şamanizm, bir din anlayışından öte, genellikle vecdin ön planda olduğu, ritüeli yöneten bir şamanın etrafında şekillenen ve kendisine özgü farklı inanç ile uygulamaları bulunan bir büyü ve sistemidir.[16] Modern batı literatüründe aslı "kam" olarak bilinen bu kavramın, yerini genellikle Şaman kavramı almaktadır. Bazı üstün yeteneklere sahip olan Kamlara, tam olarak büyücü veya hekim rolü yüklemek doğru değildir. Bunun yanında kamlar bazı üstün yeteneklere sahip olsalar da, hiçbir zaman insanların

[16] Harun Güngör, "Şamanizm", *DİA.*, C. 38, İstanbul 2010, s. 325.

kötülüğü için büyü yapmazlar.[17] Ayrıca Şamanizm motifli menkabeler incelendiğinde Şamanların; hastalıkları iyileştirmesi, gayp aleminden ve gelecekte olacak olaylardan haber vermesi, bedenlerini terk eden ruhlarının daha sonra geri dönmesi, atıyla birlikte gökyüzüne yükselerek Tanrı'yla konuşması, doğa güçlerini yönlendirmesi, yakıcı özelliğine rağmen ateşten etkilenmemesi, avlanarak tüketilmiş hayvanları kalan kemiklerinden yeniden diriltmesi gibi üstün güçlere sahip kişiler olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Şamanlar yeri geldiğinde tahtadan kılıçlarla savaşan bir savaşçı, yeri geldiğinde ise erkeklerin ve kadınların birlikte katıldığı âyinleri yöneten bir din adamı kimliğine bürünmektedir.[18]

Şamanizm'in eski Türklerde mevcudiyeti hakkında genellikle müspet yaklaşımlar bulunsa da, bu konuda menfi bir yaklaşımın da bulunduğu görülmektedir. Zira daha sonra ortaya koyulan araştırmalar incelendiğinde, Şamanlığın sadece Türklere özgü bir inanç olmayıp, aksine Asya'nın pek çok yerinde yaygın olarak benimsenen bir büyü sistemi olduğu görüşü ortaya koyulmuştur.[19] Yine, Türk tarihi arşivlerinde Moğol istilasına kadar Şamanlığa dair hiçbir kayda rastlanılmamış olması ve bu sebeple Şamanlığın Türklere Moğollar'dan geçmiş olabileceği tespiti bu menfi yaklaşımları desteklemektedir. [20]

Her ne kadar bazı âlimler Şamanizm'e İslam'dan önce pek rastlanılmadığını söyleseler de Türk inanç sistemindeki birtakım temel esasların Şamanizm'deki bazı esaslarla benzerliği gerçeği, bu inancın varlığının kabulünü zorunlu kılmaktadır. Mesela Anadolu'da varlık gösteren Türkmen babalarına, kamlara has özellikler yüklenmesi, Şamanizm'deki Ayn-i Cem (Kadın ve erkeklerin bir arada cem yapması) ritüeline Alevîlik'te de rastlanılması, günümüz Anadolusu'nda okuyup üfleme, çaput bağlama, muska yazdırma gibi yöntemlerle hastalıklara ve sıkıntılara şifa bulma çabası[21] Şaman kalıntısının bir parçası olarak gösterilebilir. Ayrıca Şamanları, "halk velileri olan Türkmen babalarının eski Türk kam-ozanlarının

[17] Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 71.
[18] Bkz., Ocak, *Bektaşi Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Yay., İstanbul 1983, s. 95-132.
[19] Bkz., Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri*", AÜİFD.*, C. XVII, 1969, s. 5.
[20] Fuad Köprülü, "İslam Sufi Tarikatlarına Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri", Yaşar Altan (çev.), *AÜIFD.*, C. XVIII, 1970, s. 141-153.
[21] Ocak*, Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, s. 149.

İslamlaşmış şekli"[22] olarak ifade etmek de mümkündür. Bu noktada bu benzerlikler hakkında Irene Melikoff, Türklerin eski din ve kültürlerindeki bazı âdetlerin Alevîlerde hâlâ korunduğunu ifade etmektedir. Bu âdetlerden bazıları; "Al" adlı insan yiyici yaşlı bir cinin gelip al ataşıyla lohusa ve yeni doğan çocuğu yakmasını önlemek için başlarında nöbet tutulması âdeti, ruhun yeniden bedene dönme inanışının bir yansıması olarak ölmüş kişinin vefat tarihi dikkate alınmadan cesedinin tuza konulup bekletilmesi ve ilkyazın gelişiyle toprağa verilmesi âdeti ile Şubat ayında Hızır Bayramı'nın kutlanması geleneğidir.[23] Böylece Alevîliğin tarihi seyri içinde kendinden önceki inançların izlerine az ya da çok rastlayabileceğimiz senkretik bir inanç sistemi olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Türklerin tarihi süreçte, *Gök Tanrı inancı*nı ve bazı kültleri özellikle Atalar kültü başta olmak üzere dağ-tepe kültü, taş-kaya kültü, ağaç kültü gibi *tabiat kültleri*ni yaygın olarak kabul ettikleri bilinmektedir.[24] İnanç bağlamında temelini tek tanrıcı bir anlayışın oluşturduğu Gök Tanrı inancı, Türklerin içinde bulunduğu coğrafi şartlar ile konargöçer yaşam tarzlarına uygun bir inanç olarak görülmüştür. Hatta sonraki dönemlerde Gök Tanrı inancıyla benzer yönlere sahip olması, yeni din olarak seçtikleri İslamiyet'i kolayca benimsemelerini sağlamıştır.[25] Özellikle her iki inancın merkezinde tek Tanrı anlayışının olması, dini şahsiyet olarak kabul ettikleri kamlarla Müslüman şeyhler ve evliyalar arasındaki benzerlik gibi durumlar Türklerin İslamiyet'i seçmelerinde etkili olmuştur. Bu süreçte şeyhler ve evliyalar yumuşak bir dil kullanarak maneviyat dolu cümlelerle insanların kalplerine dokunmayı başarabilmişlerdir. Böylece İslam, Türkler arasında geniş sahalara kadar yayılma imkanı bulmuştur.[26]

1.1.2. Türklerin İslamlaşma Süreci

Türklerle Arapların ilişkilerinin başlangıcını eski devirlere kadar götürmek mümkündür. Bu noktada Kafkaslar bölgesi her iki toplumun karşılaştıkları ilk yer olup Sakalardan bu yana yaklaşık M.Ö. VII. yüzyıl gibi erken bir dönemde Derbend yoluyla Kafkasları aşan Türk boyları Azerbaycan'ın kuzeyine gelerek

[22] Franz Babinger - Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Ragıp Hulusi (çev.), İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 45.
[23] Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, Turan Alptekin (çev.), Demos Yay., İstanbul 2011, s. 37-38.
[24] Detaylı bilgi için bkz, Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, s. 56-70.
[25] Birol Azar, "Bektaşîlik ve Alevîliğin Tarihî Arka Plânı ve XIII. Yüzyılda Anadolu'nun Genel Bir Görünümü", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2006, S.39, s. 80.
[26] Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1993, s. 10-11; Harun Yıldız, *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Yay., Ankara 2014, s. 45-50.

yerleşmişlerdir. Ayrıca Bizans ile Sâsânî devleti arasında yirmi yılı aşan (604-628) kıyasıya bir mücadelede, Göktürk, Avar ve Hazar gibi Türk devletleri etkin bir rol üstlenmişlerdir. Bizzat Kur'an-ı Kerim'de bu mücadeleye Rûm Suresinin 2-5. ayetlerinde değinilmiştir.[27] Fiîli mücadele dışında ticaret yoluyla özellikle de İpek yolu üzerinden iki devletin karşılaşmış olması da mümkündür. Ancak ilk İslam fetihleriyle Türklerin doğrudan doğruya Arap toplumuyla karşılaşması özellikle Hz. Ömer döneminde Nihavend Savaşı (642)'yla olmuştur. İran'ın Müslümanlar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Ahnef b. Kays komutasındaki İslam ordusu Ceyhun Nehri'ni aşarak beklenmedik bir anda Türklerle karşı karşıya gelmiştir. Ancak savaşın iki ordu arasında güçlü bir mukavemete dönüşmesiyle Hz. Ömer ordu komutanına ordusuyla birlikte Belh'e çekilmesini emretmiştir. Diğer yandan İran komutanı III. Yezdücerd'in Nihavend Savaşı'nda aldığı hezimet, Türklerden destek almayı gerekli kılmış ve böylece Araplar Türklerle yeniden karşılaşmıştır.[28] Her ne kadar Türklerin Araplarla yakın ilişkileri savaşlar yoluyla olmuş olsa da, Türklerin devlet kurup İslamiyet'i topluca kabullenmeleri yaklaşık üç asır gibi bir zaman içinde gerçekleşmiştir.

Türklerin İslamiyet'le tanışması Emevîler dönemine rastlamaktadır. Ancak bu dönemde Türkler inançlarını yaşamakta pasif kalmışlardır. Nitekim, Emevî yönetiminde 99-101/717-720 yılları arasında Ömer b. Abdülaziz dönemi hariç Arapların İslam'ı yaymaktan öte Arap saltanatını ön plana çıkarması, idarecilerin yanlış politikaları, Arap olmayan Müslümanların *"Mevâli"*[29] sayılıp ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesi, ayrıca Müslüman olmalarına rağmen Mevâli'nin gayr-i müslimler gibi her yönden vergiye tabi tutulmaları, fetihlerde Araplarla birlikte piyade rütbesiyle katılmış olmalarına rağmen rütbelerinin karşılığından daha az ücret ve pay almış olmaları, Türklerin Araplar'a karşı kinlerini arttırmış ve nefret duygusu beslemelerine yol açmıştır. Bu gibi sebepler İslam'ın Türk boyları

[27] "Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle Mü'minler sevinecektir. Allah dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir."(30/3-4-5), *Kur'an-ı Kerim Meâli*, DİB. Yay., Ankara 2012, s.403.

[28] Nesimi Yazıcı, "Türk İslam Devletleri", *İslam Tarihi*, Eyüp Baş (ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 553-555.

[29] *Mevâli*, "koruyucu, yardımcı, sahip, dost; azâd eden efendi; azâd edilen köle" gibi anlamlara gelerek "Mevlâ" sözcüğünün çoğul şekli olup Arap olmayan Müslümanları nitelendirmek için kullanılan bir terimdir. Emevilerin Arap milliyetçiliğini ifade etmek için ortaya koyduğu bu kavram; Abbasilerde de Arap olmayanların Araplara üstünlüğünü ifade eden Şuûbiyye Hareketi'yle karşılık bulmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz., İsmail Yiğit, "Mevali*"*, *DİA.,* C. 29, Ankara 2004, s. 424-426.

arasında yayılmasını geciktirmiştir. Bu durumdan faydalanarak Emevî yönetimi ele geçirmek isteyen Abbasiler, gizli ve açıktan her türlü isyan hareketlerini desteklemiş ve özellikle bu faaliyetlerini genellikle Mevâli çevrelerin yoğun olarak yaşadığı Horasan'da yürütmüştür.[30]

Emevîlerin yıkılıp Abbasîlerin yönetimi devralmasıyla devlet politikasında bazı mühim değişikliklere gidilmiştir. Bu değişiklikler en çok kendini adaletli yönetimin icra edilmesinde göstermiştir. Böylece idarede, siyasette ve hatta askeriyede Araplar'ın yanı sıra Müslüman diğer ırklara da yer verilmeye başlanmıştır. Bu durumu ortaya koyan en önemli etken, Abbasîlerin iktidara gelmesinde Türklerin ve diğer milletlerin Emevîlere karşı Abbasîlerin yanında olmalarıdır. Abbasîlerin Türklere ayrıca bir önem vermesi, Türklerin geçmişte Abbasîlerle, Ehl-i Beyt hususunda birlikte mücadele vermelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Çinlilerin Taşkent Hükümdarını öldürmesi ile 134/751 yılında başlayan Talas Savaşı, Türklerle Araplar arasındaki ilişkileri geliştirerek yepyeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Hatta bu durum, Çinliler ve Uygurlar karşısında, Müslüman Araplarla Karluk Türklerinin ittifakı ile yarım yüzyıldır devam eden kanlı mücadelelerin yerini artık dostluk ve barış ortamının aldığını göstermektedir. Bu savaşta Türklerin, Çinlilere karşı, Abbasîlerin tarafını tutmaları Türklerin yönünü İslam dünyasına çevirmiş ve Türklerin kitleler halinde İslamiyet'i kabul etmelerini kolaylaştırmıştır.[31]

Türkler arasında İslam'ın yayılması ancak III-IV./IX-X. yüzyılda Sâmânoğulları(279-395/892-1005)'nın gayretiyle başlamıştır. Sâmânoğulları dönemi, kültür ve medeniyetin ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Ayrıca devletler için büyük gelir kaynağı olan ticari ağ, şehir hayatını canlandırmış ve ekonomik seviyeyi yükseltmiştir. Böylece bu canlı ticaret ağı, İslamiyet'in, en ücra köşelerdeki Türk kitlelerine kadar kolayca ulaşmasını sağlamıştır. [32]

İslamlaşma süreci, başlangıçta ferdi veya ufak kitleler arasında yayılmaya başlamış; ardından çadır, kışlak gibi geniş alanlarda insanların akın akın dine girdikleri görülmüştür. Bunun bir örneğini *İdil Bulgar Hanlığı*'nda görmek

[30] Metin Bozkuş, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü ve Alevîliğin Türkler Arasında Yayılması", *CÜİFD.*, Sivas 1998, S. 2, s. 412.
[31] Ahmet Turan-Harun Yıldız, "Tarihten Günümüze Anadolu Alevîliği", *OMÜİFD.*, Samsun 2008, C. 26, S. 26-27, s. 13-14.
[32] Bkz., Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s. 84-86.

mümkündür. Ancak İdil Bulgar Hanlığı İslamiyeti resmi din olarak kabul eden ilk Türk devleti olmasına rağmen İslamiyet'in Türkler arasında kitlesel olarak yayılması Karahanlılar (840-1212) dönemine denk gelmektedir. Karahanlıların Müslüman Türk Devleti'ni kurmaları gerek Orta Asya'nın Müslümanlaşması gerekse İslam'ın genel tarihinde bütün Orta Asya ve Ortadoğu'nun, hatta Balkanların tarihini etkileyecek olan, sonuncusunu Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşturduğu Müslüman Türk Devletleri zincirinin en önemli halkasını teşkil etmiştir.[33] Sâmânoğullarından Nasr b. Mansur'dan etkilenen, bazı sûfi ve alimlerden de eğitimler alarak İslam dinine ısınan Hükümdar Satuk Buğra Han, etrafındaki insanlarla birlikte Müslüman olduğunu belirtmiştir. Bu İslamlaşma süreci Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar gibi pek çok Müslüman Türk devletinin doğuşunu mümkün kılmıştır.[34]

Dandanakan Savaşı'yla resmen kuruluş sürecine giren Selçuklu Devleti (1040-1157) adını, Oğuzların Kınık Boyuna mensup[35] olan Selçuk Bey'den almıştır. Türk-İslam tarihi için önemli bir yere sahiptir. 1037 yılından itibaren bütün İran'ı fetheden Müslüman Oğuzlar'ın burada kurduğu Büyük Selçuklu İmparatorluğu'yla Ortadoğu coğrafyası, tarihinde ilk defa göçebe bir bozkır halkının hakimiyet ve nüfuz alanına dâhil olmuştur. Dandanakan Savaşı'yla birlikte Selçuklu devletinin "Sultan"ı olduğunu ilân eden Tuğrul Bey (1040-1063) başta Abbasi Halifesi Kâim-Biemrillah ile komşu ülkelere fetihnâmeler göndermiş ve Rey şehrini başkent yapmıştır. Böylece Selçukluların İslam dünyasındaki otoritesi artmıştır. Sultan Tuğrul, kendisinden yardım talep eden Halife Kâim-Biemrillah'ın isteğiyle 1055 yılında, Büveyhîlerin işgalinde zayıflayan Abbasî hilafetinin otoritesini kurtarmak için, hilafetin odak noktası olan Bağdat şehrine girmiştir. Halifenin, alimlerin ve Sünnî Müslümanların desteğini alan Tuğrul Bey, Büveyhîlere son vererek Abbasî hilafetine güç katmıştır. Böylelikle İslam aleminin takdir ettiği bu iş, başta halife olmak üzere Müslümanların iltifatına mazhar olmuştur. Ayrıca Tuğrul Bey hilafet makamındaki Büveyhî tehlikesiyle birlikte, hilafet karşıtı saldırılarda bulunan Fâtımîlerin etkilerini, bir süreliğine de olsa durdurabilmeyi başarmıştır. Tuğrul Bey'in elde ettiği bu başarı, Abbasî Halifesi

[33] Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri; Selçuklu Dönemi*, Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 142.
[34] İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 14-15.
[35] Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA.*, İstanbul 2009, C. 36, s. 365.

tarafından O'nun, *"Doğu'nun ve Batı'nın Hakanı"* ilan edilmesini sağlamıştır. Nitekim bu gibi olaylar, Türklerdeki alplik ruhu ile İslam'ın Müslümanlara emrettiği cihad arzusunu mezcederek Türkler için itibar ve iftihar kaynağı haline gelmiştir.[36]

Tuğrul Bey'in İslam Halifesi ile olan yakın ilişkisi Alp Arslan (1064-1072) döneminde de sürmüştür. 1064 yılında Doğu Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan Ani Kale'sini fethederek Hıristiyan âleminin kutsal yerlerinden birini topraklarına katmıştır. Bu fetih sevinçle karşılanmış ve Halife tarafından Alp Arslan'a "Fetihler Babası" anlamında *"Ebü'l-Feth"* şeklinde bir lakap verilmiştir. 1071'de Anadolu'nun kapılarını Türklere açan ve adını tarihe yazdıran bu zaferi, Malazgirt'e bilfiil katılanlar ile Türkmen babalarının destekleriyle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması noktasında büyük bir öneme sahiptir.[37] Böylece Türkmenler, reisleri öncülüğünde Anadolu topraklarına girerek buralara yerleşmişlerdir.

Malazgirt Savaşı'yla ilgili farklı, bir o kadar da ufuk açıcı bir tespit dikkatleri çekmektedir. Tespite göre bu savaşın, Büyük Selçuklu sultanı tarafından Anadolu'yu istila etme amacı gütmeyip, sultanın Fatımîlere düzenlediği seferden dönerken Romanos Diyogenes'in saldırısı üzerine zorunlu olarak kabullenilen bir savaş olduğudur. Bu durumun en temel göstergesi olarak, savaş sonrası galip gelen sultanın imparatorla barış anlaşması yapması, sultanın esir düşen imparatoru özgür bırakması ve sahip olduğu haklarıyla birlikte topraklarını geri vermesi gösterilebilir. Kısaca bu savaş Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarafından fetih politikasının programında olmayıp, İran'da siyasi gelişmeler çerçevesinde gerçekleşmiş biraz zorunlu bir hadisedir.[38]

Malazgirt Zaferi'nden itibaren Türk göç dalgaları[39] aralıksız denilebilecek şekilde 13. yy. sonlarına kadar sürmüştür. Alp Arslan, fetihten sonra Erzurum'dan

[36] Halide Aslan, "Türk-İslam Devletleri/Selçuklular", *İslam Tarihi*, s. 642-643.
[37] Aslan, *İslam Tarihi*, s. 643-644, 651.
[38] Ocak, *İslam'ın Ayak İzleri*, s. 144.
[39] Tarihçiler, Türkmenlerin Anadolu'ya geliş ve yerleşmesini iki aşamada ele alırlar. Birincisi, Malazgirt Savaşı'nın ardından başlamış olan dönemdir. Türkler bu süreçte akın akın Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir. Üstelik gelenlerin hepsi göçebe olmayıp, aralarında daha Orta Asya'dayken yerleşikliğe geçip şehir hayatı yaşamakta olan Müslüman Türklerde vardır. Bu kişiler Anadolu'ya yerleşerek orada mesleklerini yürütmüşlerdir. Henüz bu devirde dahi Türklerin Anadolu'da çoğunluğa ulaştıkları görülmüştür. İkincisi de, Moğol istilasından itibaren, Maveraünnehir, Harezm, Azerbaycan ve Arrân mıntıkalarında sık sık gerçekleşen göçlerin olduğu dönemi ifade eder. Bu aşamada tekrardan çoğu şehirli Türk'ün, konargöçer kesimlerle beraber Anadolu'ya

İstanbul'a kadarki bölgelerin sorumluluğunu Kutalmış oğlu Süleyman Şah'a vermiştir.[40] Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın Anadolu Alevîliği açısından büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Anadolu'da Alevî Türkmenlerinin yayılım göstermesi bir bakıma Kutalmış oğullarına bağlıdır. Çünkü Selçuklu döneminde faaliyet gösteremeyen Batınî Şîîleri, Selçuklular arasındaki taht kavgalarından faydalanarak Anadolu'da rahatça faaliyet gösterebileceklerini düşünmüşlerdir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için de Süleyman Şah'ı kendilerine fırsat bilmişlerdir. Böylece Batınî Şîîler ve onlara meyleden Alevî Türkmenler Anadolu'ya girmiş ve Anadolu'ya yerleşmişlerdir.[41] Buna binaen, Kutalmış oğlu Süleyman Şah olmasaydı, bugün Anadolu'da belki de bu kadar Alevî Türkmeni bulmak mümkün olmazdı denilebilir.

Anadolu'nun bu kadar kısa sürede ele geçirilmesinde; Bizans'ın hem ordusuna hem de Anadolu halkına ağır vergiler yüklemesi, Türk fatihlerinin halkın can ve mal güvenliğini sağlayıp huzur vaad etmeleri, Gaziyân-ı Rûm'un yağma merkezli değil ilây-ı kelimetullah için gazada bulunmaları, Anadolu'nun sür'atle dolmasını ve yerli halkın gönüllerinin fethedilmesini sağlamıştır. [42]

Alp Arslan'ın ölümüyle birlikte Büyük Selçuklu Devleti, ortaya çıkan taht kavgaları ile içte yaşanan çalkantılar gibi olumsuzlarla karşı karşıya gelmiştir. Dışta ise Haçlı Seferleri'ne, Fâtımî tehdidine, Batınîlik propagandalarıyla halkı kışkırtan Hasan Sabbah'ın sebep olduğu karmaşaya ve Oğuzların isyan hareketlerine karşı koyamayarak eski gücünü toparlayamamıştır. Bundan dolayı devlet İran, Irak, Suriye ve Türkiye/Anadolu bölgelerine ayrılmış ve Selçuklu Hanedanı'na mensup kişilerce idare edilmişlerdir. Bunlardan en önemlisi ve en uzun ömürlüsü Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın 1075 yılında İznik merkezli olarak kurduğu Anadolu Selçuklu Devleti'dir.[43] Burada devletin tarihi hakkında detaylı bilgi vermek yerine Anadolu'da İslamlaşmayı hızlandıran mezhebi ve tasavvufî etkilere değinmenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

---

sığındıkları görülmektedir. Ayrıca bu dönemin, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alaeddin Keykubad devirlerine rastladığı görülmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz., Ocak, *Ortaçağlar Anadolusu'nda İslam'ın Ayak izleri*, s. 148-152.

[40] Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşilik*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2006, s. 78.

[41] İsa Doğan, *Türklük ve Alevîlik*, Moralite Yay., Samsun 2010, s. 141.

[42] Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşilik*, s. 78.

[43] Aslan, *İslam Tarihi*, s. 648, 651.

İslamiyet'i kabul eden Türkler, konargöçerliliğin yanında yerleşik olarak yaşamayı da tercih etmişlerdir. Konargöçer ve yerleşik kesimler arasında sosyal, kültürel, siyasi ve iktisadi açılardan bazı farklılıklar, din anlayışına yansımıştır. Bu durum, okuma-yazma bilen yerleşik çevrelerin doğrudan kitâbî kültürden beslenmesine, konargöçer çevrelerin ise içinde bulundukları bazı zorlayıcı sebeplerle, dinlerini daha çok şifâhî kültür üzerinden öğrenmelerine sebep olmuştur.[44] Ayrıca bu toplum kesimleri, *Batınîlik* yanında *Yesevîlik, Vefâîlik, Haydarîlik*, *Kalenderîlik* gibi tasavvufi anlayışlardan da etkilenmişlerdir. İslâm ilimlerden fıkıh, kelam gibi ilimlerin yanısıra tasavvuf ilmi, derviş ve gezgin sûfiler yoluyla İslam'ın yayılmasına katkıda bulunmuştur. Özellikle sözlü kültüre sahip göçebe Türklerin İslamlaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Eski Türk anlayışındaki kam gibi din adamlarının yerini İslamlaşmayla biirlikte tarikat şeyhleri, evliyalar ve gezgin dervişler almıştır. Bu durum aşiret etrafında toplanan dinî-dünyevî lider konumunda olan "ata", "baba" ve "dede" gibi öncü kişilerin etrafında bir "velî kültü" oluşmasına sebep olmuştur. Günümüzde Alevîler tarafından "soy" merkezli bir anlayışa sahip olunması bu kültün hâlâ canlı olarak korunduğu göstermektedir. X. yüzyıldan bu yana Türkler'in İslamlaşmasıyla birlikte konargöçer yaşam tarzına sahip pek çok aşiret veya oymağın, önceden sahip oldukları değişik dinî anlayışları kabul ettikleri yeni din anlayışı ile mezcederek ortaya koymuşlardır.[45] Bu etkilenmeler ile birlikte göçebe bir kültüre sahip olan Türklerin, okur-yazarlık seviyelerinin, yerleşik hayat yaşayanlara nazaran düşük olması, yazılı kültür yerine sözlü kültürün gelişmesi ve bu yüzden din anlayışlarının yüzeysel olması, Alevîliğin temel karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır.

1.2. Anadolu Alevîliği'nin Tarihsel Gelişimi

Anadolu'nun geçirmiş olduğu bu uzun İslamlaşma sürecinin ardından, Anadolu'ya yerleşmiş olan göçebe ve konar-göçer Türkmenlerin günümüzdeki devamı olan Anadolu Alevîliği'nin ortaya çıkmasında önemli tarihsel gelişme ve hadiseler bulunmaktadır. Bu gelişim aşamasının en mühim olanları arasında Selçuklu Döneminde vukû bulan Babaîler İsyanı ve Osmanlı Döneminde vukû bulan Safevîlerin ortaya çıkışını sayabiliriz. Bu olayların olduğu dönemlere

[44] Azar, "Bektaşîlik ve Alevîliğin Tarihî Arka Plânı", s. 81.
[45] Üçer, "Türk Boylarının Alevîliği ve Sünniliği Üzerine Bazı Düşünceler-Tokat Bölgesinde 'Sünnileşen (Dönükler)' ve 'Ehl-i Beytçi Papahlılar' Örneği-", *OMÜİFD.*, 2005, S. 20-21, s. 263-264.

bakacak olursak XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıl sonuna kadar olan dönemi kapsadığını görmekteyiz. Bu dönem Alevîlik denen olgunun anlaşılmasında en önemli dönem ve Alevîliğin ana olguların yer aldığı temel kronolojik kesittir. [46]

1.2.1. Babaîler İsyanı

Anadolu'da XIII. yüzyılda vuku bulan Babaîler isyanı, Anadolu Alevîlîği'nin tarihinin anlaşılmasında büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu isyan hareketi, Anadolu Alevîliği'nin doğuşunda mihenk taşı mahiyetindedir. Babaî isyanı veya Baba Resul Ayaklanması, 1240 yılında Orta ve Güneydoğu Anadolu'da Baba İlyas Horasanî (637/1240) adlı bir Türkmen şeyhinin yönetmiş olduğu iktidarı devirmeyi amaçlayan bir isyan hareketidir.[47]

Rus Türkolog Gordlevsky'nin bu isyanı farklı bakış açısıyla tanımlaması, burada değinilmeyi gerekli kılmaktadır. Nitekim Gordlevsky, Babaîler isyanını "tipik köylü isyanı" olarak görmektedir. Hatta bu isyanı Selçukluların sukûtunu intaç eden sınıf mücadelesinin parlak bir örneği, şehirli ile köylü arasındaki içtimai müsavatı kurma çabası olarak tanımlamakta ve bu hareketin sosyal bir vasıf taşıdığını ortaya koymaktadır.[48] Ancak bu görüş Ocak'a göre çok da tutarlı gözükmemektedir. Nitekim Ocak, etkileri asırlarca süren pek çok sebeple irtibatlandırılan böylesine önemli bir olayın tek sebebinin olmayacağını ifade etmektedir. Ayrıca meselenin altında yatan sebep, ekonomiyle ilgili olarak görülse bile bu isyanın Anadolu Selçuklu devletinin toprak rejiminin o devirdeki durumundan kaynaklandığını belirtmektedir.[49] Ayrıca isyana katılanların tamamının değil çoğunluğunun köylü zümresinden oluştuğu gerçeği de bu isyanın tamamıyla köylü isyanı olmadığını apaçık ortaya koymaktadır.[50]

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in başa geçmesinde büyük desteği olan Türkmenler devletin himayesinde yaşamışlardır. Türkmenlere gösterilen bu yakın ilgi oğulları I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve I. Alaaddin Keykubad (1220-1237) zamanında da devam etmiştir. Alaaddin Keykubad'ın zehirlenerek öldürülmesi üzerine başa geçirilen II. Gıyaseddin Keyhüsrev, veziri Sadeddin

[46] Ocak, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa bir Bakış", *Belleten*, C. LXIV/239, Ankara 2000, s. 129.
[47] Ocak, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yay., İstanbul 1996, s. 31-32.
[48] Vladimir Aleksandroviç Gordlevsky, *Küçük Asya'da Selçuklular*, Abdülkadir İnan (terc.),TTK Yay., Ankara 2015, s. 150-155.
[49] Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 22-23.
[50] Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 23.

Köpek'in tahakkümü[51] ile Türkmenlere sırt çevirmiş ve devlet işlerinde İranlı unsura daha fazla yer vermiştir.[52]

Hükümetin devlet işlerinde bu tercihi yapması, Türkmenlerin kendilerini "istenmeyen vatandaş" gibi hissetmelerine sebep olmuştur. Ayrıca devletin toprak rejiminde yeni uygulamaları ile göçebe Türkmenler ağır vergilerle mükellef tutulmuştur. Temel geçim kaynakları olan hayvanlarının otlatılmasında ve yayılmasında çektikleri arazi sıkıntıları Türkmenleri yeni alan bulma çabasına itmiştir. Hayvanların gidiş-gelişleri sırasında sürülerin mukim halkın tarım alanlarına zarar vermesi, devletin de dahil olduğu büyük çatışmalara yol açmıştır. Bu süreçte Türkmenlerin ara sıra geçtikleri yollar üzerinde bulunan şehir ve kasabalara yaptıkları yağma akınları, ilişkilerin daha da zayıflamasına yol açmıştır. Hatta şehirli ve göçebe halk birbirlerine karşı aşağılayıcı ithamlarda bulunmuşlardır. Devrin müellifleri göçebe Türkmenlere, "*Etrâk-i bî idrak"* (akılsız Türkler), "*Etrâk-i Mütegallibe"* (zorba Türkler), "*Etrâk-i nâ-bâk* ya da *nâ-pâk"* (korkusuz yahut temiz olmayan, pis Türkler) ve özellikle "*Etrâk-i Hâricî* veya *Etrâk-i Havâric"* (isyancı, dinsiz Türkler) gibi hakaret içerikli sözler kullanmışlardır. Bu sözlere karşılık olarak göçebe Türkmenler ise şehirlilere "Yatuk" (tembel) gibi sözlerle karşılık vermekten çekinmiyorlardı.[53] Bu gibi sebepler Türkmenlerde sahiplenici ve kurtarıcı bir şahsiyete bağlanma arzusu uyandırmıştır.

Orta ve Güneydoğu Anadolu'da yaşam süren konargöçer Türkmenlerle Selçuklu Devleti arasında genellikle sosyal ve iktisâdî alanlarda ortaya çıkan anlaşmazlıklar bu ayaklanmada mehdici (mesiyanik) inancın daha çok ideolojik araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.[54] Bilindiği gibi insanlar buhranlı dönemlerde, kendilerini zulüm ve adaletsizlikten kurtarıp dünyayı sulh ve adaletle dolduracak bir mehdiyi daima beklemişlerdir. Bu süreçte Baba İlyas ve halifesi Baba İshak İslam'ın mehdi inanışını ustaca kullanmışlardır. Baba İshak'a Baba Resul denilmesini ve "Mehdilik" isnad edilmesini, zor şartlar içinde yaşayan Türkmenlerin "ilahi bir kurtarıcı"nın gelerek kendilerini huzura kavuşturmasına

[51] Vezir Sadeddin Köpek, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i babasını öldürmeye teşvik etmiş, genç hükümdarın tecrübesizliğinden faydalanarak herkese meydan okuyan tavırlar takınmıştır. Sultan sarayında esir gibi otururken vezir Sadeddin Köpek ise baştan aşağı silahlanmış ve kılıç kuşanmış bir halde işleri yürütüyordu. Gordlevsky, *Küçük Asya'da Selçuklular*, s. 137.
[52] Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşilik*, s. 98.
[53] Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 41-42; Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 74-75.
[54] Ocak, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa", s. 136.

dair beklentilerinin bir karşılığı olduğunu söyleyebiliriz.[55] Bu durum, Baba İlyas'ı Tanrı kaynaklı olarak gören ve ona mehdi kimliği ile üstün özellikler yükleyen Türkmen çevrelerin, Baba İlyas gibi, dünyada cenneti vaad eden kişilerce yapılan propagandalarla, iktidara karşı her ân ayaklanabilecek bir tehdit haline gelmesine sebep olmuştur.[56] Ayrıca Baba İlyas'a Türkmenlerin tereddütsüz bir şekilde bağlanmasında, İslam kisvesinin altında gizli kalmış bir Şaman özelliği ile birlikte Türkmen babası kimliğine sahip olduğu gerçeğinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.[57]

Baba İlyas Horasani, I. Alaaddin Keykubad zamanında Amasya taraflarında Çat köyüne yerleşmiştir. Kurduğu zaviyede Türkmenlerin sahip oldukları inançları İslamî esaslar çerçevesinde yeniden yorumlayarak tasavvufî bir tarzda öğretmesiyle bilinen bu karizmatik şahsiyet, sosyo-ekonomik bakımdan zor günler yaşayan Türkmenlere kurtuluş vaad ederek onları isyana hazırlamıştır. Bu yolda en büyük yardımcısı ve isyanın fiilen başlatıcısı Vefâi halifesi Baba İshak olmuştur.[58] Baba İshak tarafından bizzat fiilen yönettilen bu isyan, Güneydoğu ve Orta Anadolu'da çabucak gelişmiştir. Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Çorum hatta Kırşehir'e kadar geniş bir coğrafyaya yayılan bu isyan hareketi Babaîlerin, Selçuklu kuvvetlerini 12 kez mağlup etmesine yol açmıştır. Bu yenilgiler karşısında Selçuklu devleti, paralı Frank ve Gürcü askerleri kullanmak suretiyle[59] Babaîlerin üstesinden gelebilmeyi başarmıştır. Babaîler beklenmedik bu yenilgi karşısında katledilmişler, bu katliamdan sağ çıkanlar yakalanıp Konya'ya götürülürken, mesafe gözetmeksizin can havliyle kaçanlar ise geniş alanlara dağılarak saklanmışlardır. Öte yandan Baba İlyas'ın Amasya'da, Baba İshak'ın ise Malya Savaşı'nda öldürülmesiyle isyan hareketinin dinamizmi kırılmıştır.[60]

Bu geniş çaplı ayaklanmanın bastırılmasıyla hükümetin kazandığı galibiyet, aslında devletin saadetini değil, felâketini hazırlayan faktörlerden biri olmuştur. Bu durum güçlü olarak sanılan devletin aslında içyapısının ne denli zayıf olduğunu açık ve net olarak ortaya koymuştur. Öyle ki, o zamana kadar Anadolu'ya saldırma

---

[55] Fığlalı, *a.g.e.*, s. 101; Azar, a.g.m., s. 90; ayrıca, Mehdilikle ilgili detaylı bilgi için bkz., Avni İlhan, *Mehdilik*, Beyan Yay., İstanbul 1993, s. 45-161; Hasan Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu*, 2018, s. 637-652.

[56] Ocak, "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa", s. 136-137.

[57] Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 96.

[58] Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 120-123.

[59] Sultanın asilere karşı Frank askerlerini sevk etmesinin sebebi, uçlardaki askerlerin özellikle yoksul köylülerden toplanmış olduklarından mevcut isyan propagandasına kapılarak asilere katılmaları endişesini duyma ihtimalindendir. Bkz., Gordlevsky, *Küçük Asya'da Selçuklular*, s. 249.

[60] Ocak, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa", s. 137.

cesareti bulamayan ve Selçuklulardan çekinen Moğollar, isyan hareketinde devlete destek için çağırılan Erzurum askeri birliklerinin bıraktığı boşluktan faydalanarak Kösedağ Savaşı (1243) ile birlikte uzun bir süre devam edecek olan istilaya başlamışlardır.[61] Böylelikle tabiri caizse yağmurdan kaçarken doluya tutulan Selçuklu hükümeti yıkılmanın eşiğine gelmiştir.

Kösedağ yenilgisi akabinde Anadolu'da merkezi otoritenin zayıflaması, yöneticiler arasındaki iktidar kavgaları, Anadolu için "Kapanmayan Yara" olarak nitelendirebileceğimiz Moğol istilası[62] sosyal düzenin temellerini sarsmış, böylece Anadolu insanının refah ve huzuru da bozulmuştu. Bu çalkantılı ortamda ezilen ve gelişmelerden oldukça bunalan Anadolu insanı, mutasavvıflara ve tekkelere olağanüstü derecede ilgi ve teveccüh göstermişlerdir. Zira bu süreçte sûfîler insanların ciddi anlamda ihtiyaç duyduğu psikolojik ve manevi bir huzur ve asayiş ortamını vaad ediyor ve bunu hakikaten de sağlıyorlardı.[63] İşte bu yüzden Anadolu büyük ve önemli mutasavvıflar ile farklı tasavvufi anlayışların buluşma noktası haline gelmişti. O dönemde Anadolu'ya Kübrevîlik, Mevlevîlik, Sühreverdîlik, Kadirîlik ve Rifaîlik gibi sünnî eğilimli tasavvufi akımların yanı sıra, daha çok Horasan'dan gelen Yesevîlik, Vefaîlik, Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi gayr-i Sünnî/heterodoks birtakım özelliklere sahip değişik tasavvufi akımlara bağlı topluluklar da gelmişti. Nitekim Dede Garkın, Baba İlyas, Emirci Sultan ve ileriki dönemlerde ortaya çıkan Hacı Bektaş Veli gibi şeyh ve dervişler yukarıda saydığımız bu akımların ortaya çıkardığı büyük şahsiyetlerdir. Bunun yanı sıra Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi tasavvufi bir kisve altında, Türkmenleri dini ve sosyal açılardan avucunun içine almış şiî ve batınî karakterli kişilerin Anadolu'daki ilk dini-siyasi faaliyetlerinin Babaîler isyanı olduğunu[64] belirtmek bu akımların Anadolu'daki olaylar üzerindeki etkisini bizzat ortaya koymaktadır.

Uzun uğraşlar sonucu bastırılan Babaîler isyanıyla ilgili bilinmesi gereken bazı temel hususlar vardır. Bunlardan ilki, bu hareketin Sünnî İslam'ı hedef alan bir karakterinin olmadığı aksine iktidara karşı geliştirilmiş siyasal amaçlı toplumsal bir ayaklanma olduğudur. Bu şekildeki bir tespit, isyan hareketinin bizzat Sünnî halkı

[61] Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 137.
[62] Zira Moğol İstilası, Anadolu'da öyle kısa bir süre değil 1243 yılında Kösedağ Savaşı'yla birlikte Selçukluların dağılmasıyla beraber başlayıp İlhanlı Devleti'nin 1355 yılında yıkılışına kadar devam etmiştir. İlhanlı Devleti'nin yıkılışıyla birlikte Anadolu'da Moğol hakimiyeti artık kesin olarak sona ermiştir.
[63] Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 68.
[64] Babinger-Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 51.

hedef almayıp bizzat yönetime odaklanmasından ve bu başkaldırının Şiîlikle herhangi bir ilgisinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bir diğer önemli husus ise, bu isyanın, yerleşik ve konargöçer çevreler arasındaki toplum anlaşmazlığının bir başkaldırıya dönüşerek, nihayetinde göçebe Türkmenlerin yerleşik halka yönelik bir direniş hareketi niteliğinde olduğudur.[65]

İsyanın bastırılmasının ardından devletin baskıdan kurtulanlar ya da benzer inançlara ve sosyal hayat tarzına sahip kişilerin ortak amaçlar için bir araya gelip Babaîler isyanınının fikir havzasını oluşturan Babaîlik Hareketi'nin ortaya çıkışını sağlamışlardır.[66] Burada şu hususa dikkat edilmelidir; Babaî isyanı ile Babaîlik Hareketi birbirinden farklı olaylardır. Zira Babaî isyanı, içinde bulunulan şartların ortaya çıkardığı daha çok sosyal ve siyasî yönü ağır basan bir olayken; Babaîlik Hareketi ise isyan sonrasında Baba İlyas müridlerinden olan kişilerin kurtularak daha çok fikrî alt yapısında oluşturdukları bir düşünce sistemidir.[67] Yani dini-tasavvufi hareketten ibaret olan Babaîlik, isyan sonrası dağılan grupların toparlanma isteğinin bir sonucudur.

Bu isyan hareketi, sadece isyan öncesi ve isyan sürecinde değil isyan sonrasında da farklı alanlarda kendini hissettirmiştir. Belki de Babaîler isyanının en önemli etkisi Abdalân-ı Rûm veya *Rum Abdalları* adıyla anılan bu önemli hareketi tarihe kazandırmış olmasıdır. Böylece Anadolu'da Alevîlik ve Bektaşîliğin doğup gelişeceği ortam, bu miras üzerinden temellendirecektir. [68]

Abdalân-ı Rum terimi, menşeinde Vefaî, Kalenderî, Yesevî, Haydarî gibi ekollere sahip kişilerin Babaî isyanında öncü olarak gördüğümüz Türkmen Babalarını ve isyan sonrasındaki yaklaşık elli yıllık bir süreçte Babaî hareketine destek sağlayarak bağlılığını gösteren heterodoks dervişleri nitelemek için kullanılmıştır.[69]

---

[65] Ocak, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa", s. 137.
[66] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 28.
[67] Ocak, "Babailik", *DİA.*, İstanbul 1991, C. 4, s. 373.
[68] Ocak, "Babaîler İsyanı'dan Kızılbaşlığa", s. 137.
[69] Ocak, Babaîler İsyanı, s. 201; ayrıca Ocak, burada Abdalân-ı Rum'u dört grup olarak ifade etmiştir:
1. Baba İlyas'ın halife ve müridleri
2. Muhlis Paşa'nın halife ve müridleri
3. Hacı Bektaş Velî'nin halife ve müridleri
4.Sarı Saltık, Barak Baba ve benzerlerinin halife ve müridleri. Bkz., Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 201.

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli bir yere sahip bu zümre mensupları; sırtlarına tennure giyen, bellerine yünden örülmüş bir kuşak saran, üzerlerinde bunun dışında elbise bulunmayan, başları açık bir şekilde yalın ayak gezen kişilerdir. Ayrıca saçları, kaşları, bıyıkları ve sakalları traş edilmiş bu gezgin dervişler, yanlarında Ebu Müslim nacağı diye anılan küçük bir balta, Baba Şüca'ya atfedilen bir çomak, çakmak, kav yani ateş tutuşturmaya yarayan yakacak madde, tahta kaşık ile keşkül taşırlardı. Ayrıca bu kişilerin vücutlarında yanıklar, Zülfikar dövmeleri, Hz. Ali'nin ismi, yılan şekilleri gibi bazı şekillerin yer aldığı görülür. "Serseri Dervişler" şeklinde de anılan bu kişiler ayrıca def, boynuz, kudüm gibi musikî aletlerini yanlarından ayırmazlar ve şeriatten uzak tavırlar sergileyerek şeriat ehlinden uzak dururlar.[70]

Rum Abdalları, Osmanlı'nın kurucu hükümdarları olan Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin desteğini almışlardır. Bu çerçevede bu derviş kesimine çokça imtiyazlar tanınmış, onlara bazen geniş araziler vakfedilmiş bazen de zâviyeleri bizzat devlet tarafından yapılmıştır.[71] İlk Osmanlı hükümdarlarının bu destekleri karşılığında Rum Abdalları ise devletin geniş sınırlara ulaşması için düzenlenen fetihlerde aktif rol oynamış ve fethedilen yerlere yerleşerek toprağın işlenip boş bırakılmaması hususunda mühim görevler üstlenmişlerdir.[72] Ancak Rum Abdallarının sadece Osmanlı Beyliği sınırları içinde değil, diğer beylikler döneminde de faaliyet göstermiş oldukları unutulmamalıdır. Beylikler dönemine ait belgeler, Osmanlı Beyliği dönemindeki belgeler gibi elde mevcut olmadığından Rum Abdalları, daha çok Osmanlı dönemindeki faaliyetleriyle bilinmektedirler.[73]

Aslında Rum Abdalları tanımadığımız yeni topluluklar olmayıp, Babaîlerin özünü oluşturan Yesevîlik, Haydarîlik, Vefaîlik gibi tarikatların alt yapısında önemli izleri bulunan Kalenderîliğin bir yansımasıdır.[74] Nitekim Rum Abdalları zümresi içindeki şahsiyetler incelendiğinde bu kişilerin genellikle Kalenderî şeyhi oldukları dikkatleri çekmektedir. En başta Baba İlyas'ın halifesi sıfatıyla isyanı fiilen yönetmiş olan Kefersudlu Baba İshak'ın muhtemelen bir Kalenderî şeyhi olması, yine yüksek zümre Kalenderîliği'nin Anadolu'daki en etkili temsilcilerinden olan Şems-i Tebrizî, Evhadü'd-Dîn Kirmâni gibi şahsiyetlerin yanı

[70] Orhan Fuad Köprülü "Abdal", *DİA*., İstanbul 1988, C. 1, s. 61.
[71] Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 202,210-211.
[72] Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 88.
[73] Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 210; Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, s. 145.
[74] Ocak, "Babaîler İsyanı'ndan Kızılbaşlığa", s. 140.

sıra Abdal Musa, Hacım Sultan, Kaygusuz Abdal, Geyikli Baba, Barak Baba Koyun Baba ve Otman Baba gibi şahsiyetlerin Kalenderî zümrelerine mensup olmaları bu ilişkiyi net olarak ortaya koymaktadır.[75]

Bu noktada Rum Abdallarıyla ilişkisi bulunan, Kalenderîliğin düşünce yapısını mistik cereyanıyla etkileyen *Melâmetîlik* mektebine de değinilmesi gerekir. Zira genel anlamda aralarında benzerlikler bulunmasıyla birlikte, Melâmetîlik ile Kalenderîlik arasında farklılıklar bulunmaktadır. Melâmetîlere nazaran topluma muhalefet konusunda daha aktif ve istekli olan Kalenderîler, gizli gizli ibadet eden Melametîlerin aksine kalp temizliğiyle yetinirler. Gereğine inanmadıkları için nâfile ibadet etmezler. Sadece farz ibadetleri yerine getirirler. Anlaşılacağı gibi bu farklılıklar zümrelerin toplum karşıtı tavırları ve nâfile ibadetleri yapıp yapmamaları hususundan kaynaklanmaktadır. Ancak müelliflerden bazıları bu iki akım arasında fark olmadığını söyleseler de genel olarak incelendiğinde Kalenderîliğin, Melâmetîliğin biraz farklılaşmış biçimi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.[76]

M. Fuad Köprülü, eski kaynaklarda "Taife-i Abdalân" veya "Cevâlike" isimleri ile eski Osmanlı tarihçilerinin "Abdal, Işık, Torlak, Şeyyad, Haydarî, Edhemî, Câmî ve Şemsî" gibi bazı anlamdaş kelimelerle Kalenderîleri kastettiklerini ifade etmektedir.[77] İşte Rum Abdalları diye ifade ettiğimiz bu topluluk, Osmanlı kuruluş devrinde hem gaza ideolojisi hem de ganimet arzusu için gelen Babaî kalıntılarından başkası değildir.[78] Ayrıca, Geyikli Baba'ya atfedilen *"Baba İlyas müridiyim Seyyid Ebu'l-Vefâ tarîkınden"* sözü başka hiçbir delil olmasa bile, Osmanlı topraklarındaki Kalenderî Rum Abdalları'nın -en azından önemli bir kısmının- Babaî hareketine mensup Vefâî şeyhleri olduğunu yeterince ispat etmektedir.[79]

Kalenderîlikle bağlantılı görülebilecek bir hareket de Hindistan ile Anadolu toprakları arasında pek çok ülkeye yayılarak güçlü bir tarikat haline gelen *Haydarîlik*'tir. XIII. yüzyılın başında Moğol istilasının baş göstermesiyle Haydarî dervişleri bu kaos ortamından uzaklaşıp emniyet içinde yaşayabilmek için

[75] Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik; Kalenderîler*, Timaş Yay., İstanbul 2016, s. 118-160.
[76] Ocak, *Kalenderîler*, s. 56-67.
[77] Babinger-Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 50.
[78] Ocak, *Kalenderîler*, s. 137.
[79] Ocak, *Kalenderî*ler, s. 141.

Anadolu'ya gelmişlerdir. Hacı Bektaş'ın da Anadolu'ya gelen bu Haydarî dervişlerden olduğu muhtemeldir. O dönemde yaşanan Babaîler isyanına Hacı Bektaş'ın kardeşi Menteş'in katılıp öldürülmesiyle Hacı Bektaş bu isyan hareketinden uzak durarak kendini daha çok ilim yoluna vermiştir. Böylece Hacı Bektaş Türk tarihinde önemli konuma yükselmiş ve bu tarihsel süreçte rol oynayacak yepyeni bir oluşumun mayasının atılmasına zemin hazırlamıştır.[80]

1.2.2. Hacı Bektaş Velî ve Bektaşîlik

İslam kültür ve medeniyetinde Hacı Bektaş Velî'nin meşhur bir şahsiyet olmasına rağmen hayatıyla ilgili sahip olunan bilgilerin son derece az olduğu ve hakkında söylenen menkıbelerin de çoğu zaman gerçek kişiliğiyle tezatlık oluşturduğu görülür.[81]

Hacı Bektaş Velî'nin mensubiyeti hakkında iki farklı rivayet vardır. Birincisi Hacı Bektaş'ın Horasan erenlerinden olduğudur. Menkıbeye göre O, Horasan'da doğmuştur. Babası İbrahim Sânî, On iki imamın yedincisi olan Musa Kâzım soyundandır ve bir seyyiddir. Asıl adı Muhammed olan Hacı Bektaş, küçük yaşta, kerametleri meşhur ve aynı zamanda meczûb bir mutasavvıf olan Lokman-ı Perende'nin sohbetinde bulunmuş, O'nun aracılığı ile Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî (562/1166)'ye mürid olmuş ve onun halifesi sıfatıyla irşad faaliyetinde bulunmak üzere Rûm diyarına (Anadolu'ya) gönderilmiştir. Buraya gelirken Mekke'ye uğramış, hac görevini ifa ettikten sonra Sulucakarahöyük'e gelip burada bir zaviye kurmuş ve irşad faaliyetine başlamıştır. Diğer menkıbeye göre Hacı Bektaş, Baba İlyâs Horasanî'nin (ö. 1240/Amasya) halifesidir. Eflâkî, O'nun şeriata uymayan birtakım davranışları bulunduğunu, bu yüzden Mevlâna'nın ona iyi gözle bakmadığını anlatır. Aşıkpaşâzâde Hacı Bektaş'ın Lokman-ı Perende gibi meczûb bir velî olduğunu söyler. Hatta O'nun mutlak bir meczûb olduğunu söyleyenler de vardır.[82]

Bektaşîliğin fikrî yapısında temelde Horasan Melâmetilik anlayışı, Ahmed Yesevî çevresinin düşünce yapısı ve fikirleri ile eski Türk kültür ve inançlarının önemli bir etkisinin olduğu dikkatleri çekmektedir. Hacı Bektaş'ın İslam

[80] Ocak, "Babaîler İsyanı'ndan Kızılbaşlığa", s. 141.
[81] Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşilik*, s. 112; ayrıca bkz., Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Veli*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2016, s. 14-16.
[82] Süleyman Uludağ, *Dört Kapı Kırk Makam; İslâm Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri*, Dergâh Yay., İstanbul 2009, s. 249-250.

yorumunda zühd anlayışının yanında ilahî aşka ulaşma çabası olarak görülen cezbeci karakter ile masivâyı değersiz görüp onu küçümseme anlayışına sahip olması Melâmetiliğin etkisi olarak görülürken; Hacı Bektaş'ın İslam'ı yorumlayış tarzının tevhid merkezli ve ahlakı önceleyen bir karaktere sahip olması ile ahlaki esasları arasında dört kapı kırk makam anlayışının yer almasının ise Yesevî çevrenin Bektaşîliğe etkisi olarak görülebilir.[83]

Bu gibi etkileşimler, Bektaşîlikte heteredoks eğilimlerin olup olmaması konusunda da farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu görüşlerden ilki, Hacı Bektaş Velî'nin, temelde Sünnî düşünceyi benimseyen bir düşünür ve mutasavvıf olduğudur. O, yaşamında tam teşkilatlı ve kurumsal hale gelmiş bir tarikat kurmuş değilse de daha sonra kendi adına teşekkül etmiş olan Bektaşîliğin fikir ve öğretilerine kaynaklık etmiştir. Bu yüzden bu fikirler doğrultusunda oluşan Bektaşîliğin teşekkül aşamasında gayr-i sünnî/heteredoks denilebilecek hiçbir unsur yoktur. Buna karşılık, Bektaşîlik içinde görülen heteredoks unsur ve eğilimler Balım Sultan döneminde tarikat içine girmiş ve daha sonraki süreçte de giderek artış göstermiştir.[84]

Bunun aksi olarak ortaya konulan bir diğer görüş ise Bektaşîlikteki heteredoks eğilimlerin işin başından beri bulunup sonraki süreçte bunların birbiriyle kaynaşarak senkretik bir yapıya sahip olduğu şeklindedir. Zira Melikoff'un bu konuda yaptığı tanım bu hususu destekler niteliktedir. Zira, Melikoff Bektaşîliği, birbirinden farklı pek çok ögeyi yeni bir kimlik altında toplayarak muhatabın anlayabileceği halk dili üzerinden onlara hitap eden örf-dışı bir tasavvufi yapılanma şeklinde tanımlar. Ancak bu öğreti sadece halk tarafından benimsenmemiştir. Sayıları az da olsa halktan uzak okuryazar kimselerin de bu öğretiyi benimsedikleri görülmektedir. Bektaşîliğin senkretik yapısı tahlil edilecek olursa öncelikle Sûfî ve On iki imam temelli Şiî bir görünüş altında; ruhun beden göçü, hatta ruh göçünü ifade eden tenasüh inancına Hz. Ali'nin tanrısallaştığı görüşü karışmış aşırı-Şiî inançlarında gelip katıldığı ve Hurûfîliğin kabalistik ve antropomorfik öğretileri ortaya çıkmaktadır.[85]

[83] Yıldız, "Hacı Bektaş Velî'nin İslam Yorumu Üzerine Bazı Çözümlemeler", *Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yay., Bingöl 2014, s.389-397.
[84] Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Veli*, s. 16.
[85] Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 23.

Hacı Bektaş Velî'nin vefatı sonrası tarikatın gelişimini inceleyecek olursak; onun üzerine anlatılan menkıbelerin kendi gerçek kişiliğinden daha meşhur olmasını ve Osmanlı Beyliği başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde tanınıp canlı bir kişilik kazanmasını sağlayan kişi, onun müritlerinden biri olarak tanıdığımız Abdal Mûsâ (XIV. yüzyıl)'dır. Bu durum Osmanlı'da sultanlar tarafından tanınan Hacı Bektaş Velî'nin saygınlığını arttırmış, hatta devletin en önemli güçlerinden biri olarak görülen Yeniçeri Ocağı O'na bağlanmıştır. Hacı Bektaş Velî Yeniçeri Ocağı'na sağladığı katkılarla devletin gücüne güç katmıştır. XVI. yüzyıllara gelindiğinde bu zamana kadar Haydarîliğin içinde yaşayan bu hareket, Balım Sultan'ın Osmanlı Devleti'nin de desteğini almasıyla Haydarîlikten ayrılmış, Hacı Bektaş'ın adına nispet edilen Bektaşîlik tarikatı kurularak bugünkü hüviyetine kavuşması sağlanmıştır.[86]

1.2.3. Hurûfîlik ve Etkileri

Hurûfîlik, eski dönemlere dayanan, harf ve sayılara kutsallık atfeden, harflerin sıralanışını dikkate alarak onlara sembolik anlamlar yükleyen bir anlayış biçimidir. Eski zamanlardan bu yana doğada var olduğuna inanılan gizil güçler birtakım şekiller ve harflerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta tabiat bilimlerinden önce efsun, tılsım, sihir gibi tekniklerle "hurûf" ilmi adı altında sözde ilimler ortaya çıkmıştır. Hurûfîliğin doğuşu hakkında elde kesin bilgiler olmamakla birlikte M.Ö. III-IV. asırlarda Ortadoğu'da Helenistik ve gnostik karaktere sahip dinlerde ortaya çıktığı kabul edilmektedir.[87] Ayrıca Hurûfîliğin bir yandan Musevîlikten ve Hıristiyanlıktan, bir yandan da Müslümanlıktan faydalandığı ve bu üç dinin inançlarını kendi içinde birleştirdiği görülmüştür. İmameti özellikle Hz. Ali'den on birinci imama kadar olanları tanıyıp Mehdi'nin gaybetine ve zuhuruna inanmakla Şia'dan etkilenmiş olan Hurûfîlik, öyle görülmektedir ki, Mehdi'nin âhir zamanda doğacağını kabul etmekle Sünnîlikten de faydalanmıştır.[88] Bu akım, günümüzde bilinen şekliyle, İslam dünyasında Bâtınîlerin yolunu benimseyen, Eski ve Yeni Ahidleri onlardan istidlâllerde bulunacak kadar bilen, İbn-i Arabî'yi okumuş ve İran edebiyatına vukûfiyetinin yanı sıra Arapçayı da bilen Fazlullah

[86] Ocak, "Hacı Bektaş-ı Veli", *DİA.*, C. 4, İstanbul 1996, s. 458.
[87] Hüsamettin Aksu, "Hurûfîlik", *DİA.*, C. 18, İstanbul 2009, s. 408.
[88] Abdülbâki Gölpınarlı, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 20.

Esterâbâdî (796/1394) tarafından sistematik bir hareket olarak XIV. asırda ortaya çıkmıştır.[89]

Hurûfîliğin kurucusu olan Fazlullah Esterâbâdî, Timur İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu bir dönemde yaşamıştır. İnanç ve düşüncelerini yaymak için faaliyetlere başladığında şiddetle karşı çıkılmış, önüne geçilmeyeceği anlaşılınca da 1394 yılında idamla cezalandırılmıştır. Böylece otorite boşluğu içinde bulunan Hurûfîler, devlet için tehdit olarak algılanıp takibâta alınmışlardır. Zor durumda kalan Hurûfîler, Ahmed-i Lûr'un etrafında toplanarak bu takibâttan kurtulabileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak durum sandıkları gibi olmamış, 1427 yılında Şahruh'a karşı girişilen suikast hareketi sonrasında çoğu öldürülmüştür. Kaçmaya çalışanlar ise yakalanarak idam edilmiş, hatta cesetleri yakılmıştır. 1467 yılına gelindiğinde ise Fazlullah'ın kızının öncülüğünde Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'ın hedeflendiği bir isyan hareketine girişilmiştir. Buradan da başarı elde edemeyen Hurûfîlerden, beş yüz kadar taraftar idam edilerek öldürülmüş ve cesetleri yakılmıştır. Takibâta uğrayıp katliama maruz kalan Hurûfîler yaşadıkları bu zorlu süreçte Mısır, Suriye ve Anadolu topraklarını kurtuluş olarak görmüşlerdir. Ardından bazı tarikatlara intisâp ederek inançlarını gizlice yaymaya koyulmuşlardır.[90] Bu durum, Anadolu'da özellikle kendini Alevîlik ve Bektaşîlik'te göstermiştir.

Hurûfîliğin Anadolu'da yayılıp Rumeli'ye geçmesinde Aliyyu'l-A'lâ (822/1419) ve Nesîmî (811/1408)'nin tesiri büyüktür.[91] Hurûfîlik, Alevî/Bektaşî çevreleri de bu suretle etkilemiştir. Zira Nesîmî'ye, hem Bektaşîler hem de Alevîler tarafından önemli bir kişilik addedilmesi bu etkiyi açıkça ortaya koymaktadır.[92]

Takibâta uğramamak için gizli hareket eden Hurûfîler, Bektaşîlik içine sızarak farklı bir şekle bürünmüştür. Böylece doğa tanrıcılığını ifade eden Panteizm'in ve insan biçimli tanrıcılığı ifade eden Antropomorfizm'in görünüşü

[89] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 156.
[90] Ocak, "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa", s. 143.
[91] Melikoff, bu şahsiyetler arasında Aliyyü'l-Â'lâ, Refiî ve Ferişte-oğlu'nu da gösterirken Gölpınarlı Aliyyü'l-Â'lâ hakkında farklı bir yorumda bulunmuştur. Nitekim Gölpınarlı, Fazlullah'ın ölüm tarihiyle Aliyyü'l-Â'lâ'nın Anadolu topraklarına gelişi arasında zamansal bağ olmadığını belirterek Hurûfîliğin Anadolu'da yayılışında Aliyyü'l-Â'lâ'nın etkisinin olmadığını söylemektedir. Bkz; Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 178; Gölpınarlı, *Hurûfîlik*, s. 27-28.
[92] Alevî-Kızılbaşların edebiyatlarında kabul ettikleri yedi ulu ozan, *Nesîmî, Fuzûli, Hatâyî, Pîr Sultan Abdal, Kul Himmet, Yemînî ve Virânî*'dir. Bunlardan Nesîmî, Yemînî ve Virânî'nin Hurûfî olduğu açıkça bilinmektedir. Bkz., Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 38; Gölpınarlı, *Hurûfîlik*, s. 28.

altına girmiştir. Bunun yansımaları hem Bektaşîlik'te hem de Alevîlik'te hissedilmektedir. Nitekim *Noktatü'l-Beyân* adlı eserde *"Âdem'den gayri hak talep idersen ma'rifetullah'tan bîhabersin"* ifadesi ile Alevî-Bektaşî ozanı Mehmet Ali Hilmi Dede Baba'nın *"Aynayı tuttum yüzüme/Ali göründü gözüme"* ifadesi bu etkileşimi net olarak ortaya koymaktadır.[93] Yine Hurûfîlikteki hulûl ve bu anlayışla doğrudan alakalı olan mehdilik, Alevîlik'te Hakkın, Hz. Ali'nin bedenine tecessüm ettiği inancına temel teşkil eder.[94] İlginçtir ki Melikoff Alevî ve Bektaşîlerin bıyığa verdikleri önemin Hurûfîlikten kaynaklandığını ifade eder. Bunu da şöyle açıklar: *"Tanrısallığın 'Ali' adının, insan yüzünde belirebilmesi için bıyığın varlığından vazgeçilemez. Kaşların yayı 'ayn'ı, burun çizgisi 'lâm'ı ve bıyık eğimi 'yâ'yı çizer ve böylece insan yüzünde hem sağdan hem soldan 'Ali' adı okunabilir"*.[95] Bu açıklama ile Mehmet Ali Hilmi Dede Baba'nın beytindeki mana daha iyi anlaşılabilmektedir.

1.2.4. Safevîler ve Etkileri

İslam tarihinde "Sünnî bir tarikattan Şiî bir devlete dönüşüm" gösteren Safevîler bu yönüyle büyük bir öneme sahiptir.[96] Erdebil Tekkesi şeyhliğinden Safevi Devleti şahlığına dönüşüm sergileyen Safevilerin tarihini iki dönemde incelenmek mümkündür. İlk dönem Şeyh Safiyyüddin, Şeyh Sadreddin, Şeyh Hoca Ali ve Şeyh İbrahim dönemlerini kapsayan Erdebil Tekkesinin kuruluş ve gelişme dönemi iken; ikinci dönem ise Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar, Şah İsmail ve sonrasını kapsayan tekkenin politikleşme ve Şiîleşme sürecini içine alan dönemdir.[97]

Bu devlet, Şeyh Safiyyüddin(732/1334) tarafından kurulan Erdebil merkezli Safevîyye tarikatına nispet edilerek isimlendirilmiştir.[98] Zaten adı geçen bu tarikat ilerleyen zamanlarda bazı önemli aşamalar katetmiş ve bu süreçte gelişip büyüyerek devlet haline gelmiştir. Bu süreç, gördüğü rüyalarla ve kerametlerle müritleri tarafından yüceltilip etrafta övgüyle bahsedilen Şeyh Safiyyüddin'in tarikat sınırlarını aşarak Moğol ile Osmanlı tarafından tanınmasıyla başlamıştır. Böylece bu tarikat, iki devlet tarafından gerek maddî gerekse manevî olarak destek

[93] Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 39-40.
[94] Ocak, "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa", s. 144.
[95] Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 182.
[96] Ocak, "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa", s. 146.
[97] Doğan Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2015, s. 13.
[98] Yılmaz Karadeniz, "Safevî Devletinin Kuruluşu Meselesi; Kızılbaşlığın Ortaya Çıkışı", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, S.3, s. 60.

görmüştür. Nitekim tarikatın ilk zamanlarında Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurulmuştur. Ayrıca bu durum tarikat mensuplarına sempati duyulup ilgi gösterilmesine hatta Safevîyye şeyhlerine "çerağ akçesi" adıyla bahşişler gönderilmesine imkan tanımıştır. Osmanlı'nın bu tavrı, zamanla güç kazanan Safevîyye tarikatının devletleşme isteği ve Osmanlı'nın topraklarında genişleme arzusu baş gösterinceye kadar sürmüştür. Osmanlı bu tarikatı kendi varlığı için tehdit olarak algılayınca ilk baştaki olumlu ilişkiler yerini anlaşmazlıklara bırakmıştır. [99]

Şeyh Safiyyüddin'den sonra başa oğlu Sadreddin (1334-1392), Sadreddin'in vefatı üzerine daha çok "Hoca Ali" adıyla tanınan Alaaddin Ali (1392-1429) tarikatın başına geçmiştir. Şeyh Sadreddin döneminde tarikat mensupların sayısı giderek artınca "Şiî Fedâîler" teşkilatı oluşturulmuştur. Şiî Fedâîler ilk başta fütüvvetle ilgili görev üstlenmişler ancak sonraki zamanlarda askeri birlikler olarak görev yaptıkları görülmüştür. Hoca Ali döneminde Erdebil Tekkesi'nin Anadolu ile ilk ciddi temasları başlamıştır.[100] Hoca Ali'den sonra başa oğlu İbrahim (1429-1497) geçmiştir. Bu dönemde Anadolu'da Şiî propagandalar epey yayılmıştır. Ardından İbrahim'in oğlu Cüneyd (864/1460)'in başa geçmesiyle tarikat şeyhi artık sultan şeklinde anılmaya başlanmıştır. Şiî olmayanlar ötekileştirilip onlarla cihad edilmiştir. Şeyh Cüneyd'in Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kardeşiyle evlenmesi, Kızılbaşlar üzerinden Anadolu ve Azerbaycan'da Şiî düşüncenin yayılmasına katkı sağlamıştır.[101] Şeyh Cüneyd dönemi, tarikatın gelişimi açısından, özellikle tenasüh ve hulûl gibi bazı aşırı fikir ve inançların yayıldığı bir dönem olarak kabul edilir.[102] Cüneyd bu evlilikle beraber ilk kez Şiîliğe ilgi duymaya başlamış, siyasi emellerine ulaşmada Şiîliği araç olarak görmüştür. Ancak bu durum daha çok oğlu Şeyh Haydar'ın (893/1488) işine yaramıştır. Ancak tam anlamıyla Şiîliğe geçişin Haydar'ın oğlu İsmail zamanında gerçekleştiği görülmektedir. Şeyh Haydar bir yandan şeyhliğe devam ederken, bir yandan da müritlerini silahlandırmaya başlamıştır. Hatta müritlerin on iki kırmızı dilimli

[99] Gıyas Şükürov, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524),* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 2.
[100] Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 93.
[101] Karadeniz, "Safevi Devletinin Kuruluşu Meselesi", s. 62-64.
[102] Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 93-94.

"Tâc-ı Haydarî"[103] şeklinde isimlendirilen tarikata ait üniforma niteliğindeki bu başlığı giymeleri Şeyh Haydar döneminde gerçekleşmiştir. Şeyh Haydar'ın sultanlar gibi kendine özgü tuğra şeklinde mühür kullanması devlet kurma yolundaki faaliyetlerindendir.[104]

Türk Tarihinde Kızılbaşlık kavramı, bir topluluğu nitelemek için ilk kez Safevî Devleti'nin kurulması sürecinde Şeyh Haydar döneminde kullanılmıştır. Başlangıçta belli bir zümreyi adlandırmak için siyasi bir isim olan kullanılan kızılbaşlık[105] kavramının, Safevîlerin dînî propagandalarının sonucunda on iki imam inancı gibi temel esaslara bağlı kalmak suretiyle tevellâ, teberrâ, tenasüh gibi inançlarla Hz.Ali'nin Şah İsmail'in bedeninde tecelli etmesi inancıyla birleşmesiyle aşırı şiî niteliğini ifade eden "*Türkmen Şiîliği"* biçimine dönüştüğü görülür.[106] Yani bu kavram, Şah İsmail'le birlikte Şah İsmail'i ve Safevîleri destekleyen Türklerin genel adı olmuştur.[107]

Şah İsmail babasının ardından devletin başına geçerek Şiîliği güçlendirmeyi amaç edinmiş ve bu amaçla güçlü bir devlet kurmak için çeşitli siyasî mücadelelerde bulunmuştur. Timur İmpartorluğu'nun hakimiyetinin ardından siyasî birliğin sağlanamadığı İran topraklarında hakimiyet kurmayı başarmıştır.[108] Şiî

---

[103] Şeyh Haydar, gördüğü bir rüyasının etkisiyle müritlerini diğer Türkmenlerden ayırabilmek için aynı tarikatın Sünnî kolunca kabul edilen siyah giysiye karşılık hazırlattığı bu on iki dilimli kızıl taç, Safevîler dışında Hacı Bayram Veli tarafından kurulan Bayramiye tarikatında da kullanılmıştır. Ancak daha sonra bu kıyafet Safevîlere benzememek adına terk edilerek yerini altı dilimli ak çuhaya bırakmıştır. Bkz., Ümit Erkan, *16. yy.da Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*, Araştırma Yay., Ankara 2016, s. 37.

[104] Bilal Dedeyev, "Safevî Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz 2008, C. 1/5, s. 714-715.

[105] Kızılbaşlık adını, eski Türklere kadar götürmek mümkündür. Dini ayinler esnasında Altaylı Şamanlar'ın başlarına taktıkları üzerinde dağ tavuğu tüyü bulunan kırmızı külah, Alevî dedelerinin ve Bektaşî babalarının giydiği kıyafetle benzerlik arz etmektedir. Bu durum, dikkate alındığında Kızılbaş isminin kökünün eski Türk adetlerine kadar uzandığı ve bunun başa giyilen kırmızı börkle ilgili olduğu anlaşılır. Kızılbaşlığın bir baş giysisi olan kızıl börkle ilgili olduğu, siyah başlık giyen bir Türk zümresinin Karapapak veya Karakalpak, Kıpçaklar'dan bir bölümün Karabörklü, Buhara mektebine mensup bir sufî geleneğin Yeşilbaş adıyla anıldığı da bilinmektedir. Osmanlıların, siyasi bakımdan en büyük rakibi olan Safevîlerle ilişkisi, dini bakımdan ise Selçuklular döneminden itibaren kendilerini bir bakıma temsilcisi saydıkları Sünnîlik'ten uzaklığı sebebiyle Kızılbaşlığa karşı husumet duymuş, bu bakış onları yakın döneme kadar Kızılbaş ismini küçültücü nitelikte kullanmaya sevk etmiştir. Daha sonra meydana gelen siyasi ve sosyal gelişmeler dolayısıyla XX. yüzyıl başlarından itibaren Kızılbaş adı yerini büyük ölçüde Alevî ismine bırakmıştır. Bkz., Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 33-34; Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 22-24; Üzüm, "Kızılbaş", *DİA.*, C. 25, Ankara 2002, s. 546-547.

[106] Erkan, *a.g.e*, s. 38.

[107] Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslamiyât Dergisi*, C. 6, S. 3, Ankara 2003, s. 113.

[108] Alman şarkiyatçısı Hans Robert Roemer, Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti'nin bir Türkmen başarısı olduğunu söyler. Kısaca Şah İsmail Türkmenlerin İran'a göç etmelerini sağlayarak gücüne güç katmayı amaçlamış ve bunu da başarmıştır. Bkz., Hans R. Roemer,

nüfusunu artırmak için Sünnî çevrelerde katliama girişmiştir. Bu katliamdan en çok nüfusça fazla olan Şafiî Kürtler etkilenmiştir. Böylece Şah İsmail, Osmanlı tarafından yerleşik hayata geçmeleri hususunda zorlanan ve ağır vergilere tabi tutulan Türkmenleri İran'a davet etmiştir. Şah İsmail'in böyle bir davette bulunmasında yaptığı Sünnî kıyımı ardından boşalan İran topraklarını Anadolu'dan gelecek Türkmenlerle doldurmayı ve onları Şiîleştirerek Şiîliğin yayılmasını amaçladığı söylenebilir. Anadolu'daki baskı ortamından bunalan Türkmenler bu daveti olumlu karşılamışlar ve Anadolu'yu terk edip İran'a göç etmişlerdir. Bu noktada Türkmenlerin bu çağrıya kulak vermelerinde Şah İsmail'in karizmatik şahsiyetinin yanı sıra Türkmenleri Osmanlı'nın zulmünden kurtaracak "Beklenen Mehdi" olduğu propagandası Türkmenlerin Şah İsmail'e güvenerek İran'a göç etmelerinde önemli bir sebeptir.[109]

Şah İsmail Şiîleştirme politikası çerçevesinde bazı somut uygulamalar icra etmiştir. Bu çerçevede ülkesindeki hatiplere hutbeleri On iki imam adına okumalarını emretmesi, mevcut ezana "Eşhedü enne Aliyyen Veliyullah" ve "Hayye ala hayri'l-amel" ilavesini ekleyerek Büveyhîler dönemindeki geleneği, beş yüzyıl sonra tekrar canlandırması, Hz. Ebu Bekir, Hz Ömer ve Hz. Osman'a çarşı pazarda lanet okunmasını zorunlu kılıp hatta bu sövgüyü duyanların "Çok olsun, az olmasın!" (biş-bâd, kem me-bâd) diye karşılık vermelerini emredip emre uymayanların boynunun vurulacağını duyurması ve Tebriz'de bastırdığı sikkelerin üzerine "Lâ ilâhe illallah, Muhammed Rasulullah ve Ali Veliyullah" ifadesini yazdırması bu uygulamalar arasında gösterilebilir.[110]

Osmanlı Devleti ise, bu süreçte tehdit oluşturmaya başlayan Türkmen Kızılbaşlara yönelik faaliyetlerini önleyici bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında Osmanlı belgelerine giren bazı suçlamalar, takipler ve cezalar gösterilebilir. Bu suçlamalara örnek olarak dini emir ve yasaklara uymamak, ibadetleri yerine getirmemek, Hz. Ebu Bekir'e, Hz. Ömer'e ve Hz. Osman'a sövmek, Rasulullah'ın sünnetini hafife almak, Rafizî kitaplar bulundurmak,

---

"Kızılbaş Türkmenler: Safevî Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları", H. Yıldız (çev.), *Türk Kültürü Hacı Bektaş Velî Dergisi*, S. 38, 2006, s. 85; yine konu hakkında Faruk Sümer, "Anadolulu Kızılbaş Türkler olmasaydı, değil Safevî Devletinin kuruluşu, Erdebil şeyhlerinin siyasi gayeler taşımaları bile düşünülemezdi" diyerek Türkmenlerin önemini vurgulamıştır. Bkz., Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992, s. 22.

[109] Ocak, "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa", s. 147-149.

[110] Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık*, s. 114-115.

halifelik yapmak ve Safevî Devleti için yardım toplamak gösterilebilir. Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in Kızılbaşların takip edilerek tespit edilmesini ve tespitlerin de defterlere kaydedilmesini emretmesi bu politikalar arasındadır. Daha ilerisi ülkede fesat çıkardıkları gerekçesiyle Kızılbaş Türkmenlerin hapsedilmeleri, kürek cezasına çarptırılmaları ve nihayetinde sürgün edilmeleri de bu kişilere uygulanan cezalardandır.[111] Bu hususta dikkatleri çeken durum Osmanlı'nın tavrıdır. Bu tavrı etkileyen de *nizâm-ı âlem* prensibi olmuştur. Çünkü devletin bekâsı ancak bu prensiple mümkün olmaktadır. Bu itibarla nizâm-ı âlem için tehdit oluşturan durumlarda düzenin bozulmaması ve iktidarın sarsılmaması için tehlikenin kimden, hangi mezhepten geldiğine bakılmaksızın devlete zarar verecek her tehdidi ortadan kaldırmak amaçlanmaktadır. Mesela, devletin ilk dönemlerinde her yıl Erdebil tekkesine çerağ akçesi vererek destek olan Osmanlı, ileriki dönemlerde Yavuz Sultan Selim'in devlet için tehdit olarak algıladığı Safevîlere karşı küfür fetvaları çıkarıp devletin istikrarı için savaşması, bir çelişki olarak değil, bu prensibin en açık göstergesi olarak görülmelidir.[112]

Safevîler için önemli bir dönüm noktası olan Çaldıran Savaşı (1514)'yda Yavuz Sultan Selim'e karşı Şah İsmail'in başarısızlığı, Erdebil Tekkesi'nin ve Safevîlerin Anadolu üzerindeki tesirlerini günden güne azaltmıştır. Ayrıca Kızılbaşlar üzerinde yenilmez güç olarak kabul edilen Şah İsmail'in yenilmezliği inancının ortadan kalkmasına ve onun karizmasının ciddi bir biçimde sarsılmasına yol açmıştır. Bundan sonra Safevîler artık savunma pozisyonuna çekilmişlerdir. Böylece Yavuz Sultan Selim bir süre propagandaların önüne geçebilmişse de ne Safevî Devleti'ne son verebilmiş ne de ilerleyen süreçte Anadolu halkının Sünnî-Alevî şeklinde kutuplaşmasını engelleyebilmiştir.[113] Unutulmamalıdır ki bu devletlerin kıran kırana çarpıştığı bu savaşın Sünnîlik ile Şiîlik mücadelesi olmayıp asıl mesele, devletlerin bekası için Sünnîlik ve Şiîliğin çıkarlar doğrultusunda bir araç olarak kullanılmasıdır.[114]

---

[111] Erkan, *a.g.e*, s. 72-105.
[112] Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Belgelerinde Alevîlik için Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Ağustos 2007, C. 10, S. 28, s. 36.
[113] Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 102.
[114] Erkan, *a.g.e.*, s. 379.

1.3. Anadolu Alevîliği'nde İnanç, İbadet/Erkân ve Ahlaki Kurallar

Din insanlara belli bir yaşam tarzı sunan önemli bir gerçekliktir. Din, gerek inanç gerek ibadet gerekse ahlaki hususlarla kişileri ve toplumları yönlendirerek bir anlayış oluşturur. Bu anlayışlardan Anadolu'da varlık gösteren Alevîliğin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına geçmeden pek çok kez Alevîlikle yakın ilişkisi bulunan, çoğunluğu Türkmen oymaklardan ibaret olan Kızılbaş topluluklarının inanç ve âdetlerine "Yol" ve "Sürek" adı verildiğini ifade etmek gerekir. "Sürek sürme" adını verdikleri yolları, göreneğe ve şifahî rivayetlere dayanmaktadır. Yol ve sürek denilen törelerinin esaslarını gösteren kitaplara birkaç istisna hariç sahip olmayan bu topluluk, her şeyi cemaat içindeki büyüklerden, dinî lider denebilecek kimselerden (dede ve rehber gibi dini önderler) öğrenmektedirler. Hece vezni ile yazılmış, *"deyiş"*, *"buyruk"*, "*âyet"* adı verilen "*nefes"*ler, *"hayırlı"* adı verilen hayır dualar (*gülbanklar*) çeşitli toplantılarda saz çalınarak veya sözlü olarak okunurken, yol/sürek esasları bunlar vasıtası ile öğrenilmekte ve öğretilmektedir.[115] Bu kapsamda Geleneksel Anadolu Alevîliği'ni önemli kılan bu esaslara yer vermek yerinde olacaktır.

1.3.1. İnanç Esasları

Alevîliğin inanç boyutunu anlayabilmek adına bu konu hakkında ortaya konulan üç ayrı evreyi göz önünde bulundurmak gerekir. Bunlardan ilki, Türklerin inaçlarının temelini oluşturarak şifahî yolla aktarılan Gök Tanrı kültü ve çeşitli tabiat kültleri ile Şamanizm, Budizm ve Maniheizm'in birtakım inanç ve anlayışlarının İslamî temelde devam ettiği dönemdir. İkincisi, XV. yüzyılın ilk yarısında bu yapıya nüfuz eden Hurûfî etkilerin görüldüğü dönem; sonuncusu ise aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Safevî propagandası dolayısıyla Şiî öğelerin ön plana çıkarıldığı dönemdir.[116] Bu kapsamda Anadolu Alevîliği, tarihi seyrinde, içinde bulunduğu ortamın izlerini İslamî bir özle kaynaştıran, senkretik/bağdaştırmacı bir oluşumun aslında ta kendisidir. Alevîliğin senkretik yapısı bu oluşumun inanç esaslarını kesin bir şekilde ortaya koymayı güçleştirmektedir. Teolojisinin tam anlamıyla teşekkül etmemiş olması, dayanaklarının daha çok şifahî olması, kaynakların özellikle nefes veya deyişlerin

[115] Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşilik*, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977, s. 88.
[116] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 70.

tam anlamıyla kesinlik ihtiva etmeyip zaman zaman birbiriyle çelişmesi, bu zorluğun sebepleri arasında sayılabilir. [117]

Alevî/Bektaşî çevrelerde inanç esaslarının özünü oluşturan en temel anlayış, **Hak-Muhammed-Ali inancı**'dır. Bu inançla ilgili üç farklı yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlardan ilki, Hak-Muhammed-Ali inancındaki Hak kavramının, her şeyin yaratıcısına; Muhammed kavramının, kendisine vahiy verilen peygamberlerden sonuncusu olan Rasulullah'a; Ali kavramının ise pek çok önemli vasfı yanında velayet makamının pîri olarak görülen Hz. Ali'ye işaret eder. Kısaca, Hak, uluhiyyeti; Muhammed, nübüvveti; Ali ise velayeti ifade eder. İkinci görüş, bu üçlüde yer alan Muhammed ile Ali'nin aynı bedendeki ruhu ifade ettiği yönündedir. Üçüncü görüş ise Hak, Muhammed ve Ali'nin aynı bedende var olduğunu kabul edip bunların özünde de aynı olduğunu ifade eder.[118]

Alevî çevreler, bu üç unsuru ayrı olarak ele almayı uygun bulmaz ve Muhammed ve Ali'yi Allah'ın nurunun tezahürleri olarak görürler. [119] Nitekim Alevîlerin beğeniyle okudukları, yedi ulu ozandan biri olarak kabul edilen, XVII. yüzyılda yaşamış Kul Himmet'in şu nefesi bu durumu açık ve net olarak ortaya koymaktadır:

"Eyvallah şâhım eyvallah,
Hak Lâ ilâhe illâllah,
Ali bizim şâhımız,
Kâbe kıblegâhımız,
Miracdaki Muhammed
O, bizim padişahımız".[120]

Bu üç unsur arasındaki ilişki bazı kişilerce Hristiyanlıktaki teslis anlayışıyla irtibatlandırılmıştır. Özellikle bu düşüncelerin Batı'da Frederick W. Hasluck ve J. Kingsley Birge gibi yazarlar tarafından ifade edildiği görülmektedir. Şöyle ki; bu irtibat Hakkın Baba'ya, Muhammed'in Kutsal Ruh'a, Ali'nin ise Hz. İsa'ya karşılık

[117] Bkz., Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2011, s. 771.
[118] Ahmet Turan-Cenksu Üçer, "Tokat Yöresi Alevîleri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri", *OMÜİFD.*, S. 20-21, Samsun 2005, s. 53.
[119] Fevzi Rençber, *Adıyaman'da Alevîlik*, (Yayınlanmamış Doktara Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 45.
[120] Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 184.

geldiği şeklinde yorumlanmıştır.[121] Ayrıca bazı Alevî yazarların da bu görüşe yakın durdukları görülmektedir. Nitekim Lütfi Kaleli, bu düşüncedeki Alevî yazarlardan biridir. Bu düşüncelere karşılık Bektaşî dedebabası Bedri Noyan, bu üçlemenin teslisle hiçbir benzerliğinin bulunmadığı söyler.[122]

Alevî/Bektaşî çevrelerde bir diğer iman esası ise **meleklere ve kitaplara iman**'dır. Bu noktada meleklerin varlığı kabul edilmekle birlikte onlara inanılmaktadır. Dolayısıyla meleklere iman husunda genel İslamî anlayışlarla ciddi bir farklılığın bulunduğu söylenemez.[123] Dört büyük melekle ilgili genel kabulün yanında, dört melek arasında özellikle Cebrail, Alevî belleğinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Özellikle yaratılış ve miraç ile ilgili mitolojik kabullerde etkin rol oynayan varlığın Cebrail olduğu göz önüne alındığında, onun Alevî geleneği için ne derece önemli bir unsur olduğu anlaşılacaktır. Alevîler arasında bu dört meleğin yanı sıra Sual melekleri ve Kur'an'da Kirâmen Kâtibin olarak isimlendirilen meleklerin varlığı da genel olarak kabul edilmektedir.

Alevî bazı çevreler melekleri, varlığı olan bir gerçeklikten öte, "insanların iyilik ve kötülükleriyle bağlantılı bir sıfat" şeklinde görmektedirler. Bu sıfatlar insanların yaptıklarıyla bağlantılı olarak onlar için kullanılır. İyilik yapanlar melek iken; kötülük yapanlar da şeytandır. Bunun ötesinde bu iki kelime için her hangi bir varlık keyfiyeti yoktur. Bu farklı görüşler bir tarafa meleklerin Alevî zihninde çok önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Zira Ayn-i cem ile meleklerin Adem'e secde etmelerinin özdeşleştirildiği görülmektedir.[124]

Kitaplara iman konusuna gelince, yaygın İslamî inanışa göre birtakım farklılıkların bulunduğunu söylemek mümkündür. İslam'ın bütün peygamberlere gönderilen tevhid merkezli bir din olduğu, bu dinin gereklerini yerine getirebilmek için en başta Kur'an'ın dikkate alınması, bunun yanında İncil ve Tevrat'a da bağlı kalarak bu kitaplara aynı paralelde değer vermenin gerekliliği vurgulanır. Ayrıca Kur'an'da zahirî ve batınî olarak iki ayrı anlam boyutunun olduğu ifade edilir. Bu noktada Kur'an'ın zahir anlamı dışında batıni yönü daha önemlidir. Alevî/Bektaşî çevrelere göre Kur'an, ilk kez Hz. Muhammed döneminde Hz. Ali tarafından

[121] Hasan Coşkun, "Sivas Alevîlerinin Din Anlayışına Sosyolojik Bir Bakış (Yassıpınar ve Serinyayla Köyleri Örneği)", *GÜİFD*., Tokat 2015, C. 3, S. 1, s. 202.
[122] Sayın Dalkıran, "Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme", *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum 2002, S. 10, s. 111.
[123] Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 185.
[124] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 266-268.

toplanarak Allah Rasulü'ne sunulmuştur. Kur'an'ın kutsallığı ile ilgili herhangi bir şüphe duyulmamasının yanında, bazı ayetlerin çıkarılıp ona bazı ilaveler yapılmak suretiyle orjinalliğinin muhafaza edilmediğine inananlar da bulunmaktadır. Hatta bu düşünce, *"Kur'an'a el/kalem karışmıştır"* sözü ile ifade edilmektedir. Bazı çevreler, Hz. Ömer ve Emeviler döneminde Hz. Ali'yi ve onun Ehl-i Beyt'ini ilgilendiren ayetlerin Kur'an'dan çıkarıldığına inanmaktadırlar.[125]

Konuya daha batınî yorumla yaklaşan kesimlere göre ise aslolan "Canlı Kur'an" olarak ifade edilen insanın kendisidir. Ancak bu gibi farklı kabul Kur'an ayetlerine yer verilmediği anlamına gelmez. Nitekim Buyruk metinlerinden Makâlat'a kadar pek çok klasik Alevî kaynaklarında Kur'an ayetlerinden örnekler verildiği görülür. Bu durum, Alevîlerin dini yaşantı ve ibadet anlayışlarında Kur'an'a verdikleri değeri ortaya koymaktadır. [126]

Ayrıca Alevî geleneğinde *"Telli Kur'an"* kavramıyla ifade edilen "*bağlama"*ya da değinmek gerekir. Alevî çevreler için büyük öneme sahip cem törenleri esnasında nefesler, düvazlar bağlama eşliğinde dillendirilir. Hatta törene başlamadan başköşede bulunan bağlama, tekne kısmından öpülüp başa götürülür. Bu saygı gösterisinden sonra artık bağlamanın çalınmasına geçilir. Bağlama eğer başka kimselere çalması için elden ele verilecekse aynı saygının gösterilmesi beklenir. Bağlamanın verdiği nağmelerin kutsallığı, bu esnada söylenen nefeslerin de kutsallığını gerektirir. Bu durum cemlerde Telli Kur'an'la birlikte söylenen nefeslerin adeta Ku'ran ayetleri gibi görülmesine sebep olmuştur. [127]

Alevî çevrelerin iman esaslarından biri olan **peygamberlere iman** konusunda Sünnî anlayışta var olan peygamber algısıyla benzer özelliklerinin olduğu görülmektedir. Zira bütün peygamberlerin, İslam dinini, Allah'ın emri doğrultusunda aktardıkları ve nihayette Hz. Muhammed'in son peygamber olmasıyla, risaletin tamamlandığına inanılmaktadır. Aynı şekilde, başta son kitap Kur'an olmak üzere diğer peygamberlere gelen kitaplara da inanıp onların ilahî bir kaynaktan beslendiklerini kabul ederler.[128]

---

[125] Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 186-189.

[126] Coşkun, "Sivas Alevîlerinin Din Anlayışına Sosyolojik Bir Bakış", s. 206-207.

[127] Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik*, Yön Yay., İstanbul 1992, s. 167-168; Mustafa Öztürk, "Alevîliğin/Alevîlerin Kur'an Tasavvuru", *İslâmiyât Dergisi*, 2003, S. 3, s. 60-61.

[128] Ahmet Turan-Metin Bozkuş, "Günümüzde Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevîlerde İnanç Esasları", *OMÜİFD*., S. 24-25, Samsun 2007, s. 18-19.

Alevî/Bektaşîler, son peygamber olan Hz. Muhammed'in peygamberliğinin meşrûluğunu kabul etmekle birlikte, bu peygamberlik müeessesesini Hz. Ali ile irtibatlandırıp Hz. Ali'ye duyulan sevgi çerçevesinde değerlendirirler. Bu anlayış, Hz. Ali'nin ilahî bir nura bürünerek Hz. Muhammed ile birlikte Allah'ın nuru şeklinde görülmesini gerektirir. Böylelikle Hz. Muhammed ile Hz Ali'nin farklı kişilikleri bulunmasına rağmen özünde bir olup aynı ruha sahip oldukları ortaya koyulmuş olur. [129]

Anadolu Alevîleri, ibadet ve erkânlarda çoğu zaman Hz. Muhammed'e salâvat getirirler. Ayrıca Hz. Peygamber'e dua ederler; deyişlerde, nefeslerde, gülbanklarda, tevhitlerde, miraciyelerde, naat-ı şeriflerde, doğum ve ad vermede, sünnet, nişan ve evliliklerde, kına, kirvelik, ölüm anı ve sonrası dinî erkân ve merasimlerde Hz. Muhammed'i daima zikreder ve kendisinden övgüyle bahsederler.[130] Sadece Peygambere salavatla yetinmeyip salavatın ardından da On iki imam gibi öncü kabul ettikleri şahsiyetlere de dua ederler.

Ahirete iman hususuna gelecek olursak Alevî kaynaklarda bu konu "Meâd" başlığı altında incelenmektedir. Meâd, insanların ölümüyle başlayan, dünyada sorumluluk sahibi insanların mükafatlandırılıp, sorumluluğunun bilincinde davranmayanların ise cezalandırılacağı, kısaca kişiye hakkettiğinin verileceği ebedî bir hayatı ifade eder.[131] Nitekim zerre miktarı iyilik ve kötülüğün karşılığının ahirette görüleceğini ifade eden ayetlere iman eden toplulukların, ahiretin varlığının kabulü noktasında muhalif görüşler sergilemesi, zaten beklenen bir durum değildir.

Alevî gruplarda ahiret inancı konusunda farklı yaklaşımların ortaya konulduğu görülmektedir. Buna göre üç yaklaşımdan söz etmek mümkündür. İlk yaklaşım, çoğunluğun da görüşü olan, ahiretin varlığının şüphesiz kabul edildiği görüşken, ikinci yaklaşım, insanların tenasüh inancına meyletmesiyle cennet ve cehennemin bu dünyada olduğu inancıdır. Zaten bu kişilerin ahirete inanmadığı açık olarak görülmektedir. Üçüncüsünde ise ahiret ile tenasühün bir arada meczedildiği bir anlayışın olduğu görülmektedir.[132] Nitekim bazı ozanların şiirlerinde mesela Pîr Sultan Abdal dîvanında yer alan şu şiir tenasüh inancının varlığını ortaya koymaktadır:

---

[129] Coşkun, "Sivas Alevîlerinin Din Anlayışına Sosyolojik Bir Bakış", s. 205.
[130] Rençber, *Adıyaman'da Alevîlik*, s. 53.
[131] Turan-Bozkuş, "Günümüzde Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevîlerde İnanç Esasları", s. 19.
[132] Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, s. 294.

"Derildi çıktı havaya
Indi döşendi ovaya
Güvercin donda kayaya
Konan Murtaza Ali'dir".

Yukarıdaki mısralarda ozan, Hz. Ali'nin güvercin kalıbına girdiğini, ayrıca Ahmet Yesevî'nin emriyle Anadolu'ya güvercin donunda gelen Hacı Bektaş Velî'ye telmihte bulunarak onun Hz. Ali olduğunu ifade etmektedir.[133] Toplumda yankı bulmuş tenasüh inancının, toplumun bilincine yerleşmesinde ve bazı mitolojik kavram ile olayların alt yapısını oluşturmasında, farklı din ve kültürlerin etkisinin bir yansıması ve doğal sonucu olduğu söylenebilir.

Alevî-Bektaşîlerin **kaza ve kader inancı**'na gelecek olursak, Sünnî çevrelerden önemli ölçüde farklılık gösterdiği görülür. Alevîlerin bu konudaki bilgileri, yıllarca okunagelen Buyruk ve Hüsniye gibi kaynaklara dayanmaktadır. Bu konu genel olarak incelendiğinde özellikle Hüsniye'de kader anlayışının Şiî-Mu'tezilî bir özellik taşıdığı dikkatleri çekmektedir. Bu anlayış, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğu şeklindeki Sünnî anlayışın aksine Alevîlerde sadece hayrın Allah'tan olduğu inancının yerleşmesine sebep olmuştur. Zira kötülüğün kaynağı Allah olmayıp bizzat insandır.[134]

Ayrıca takdire rıza göstermek ve tedbiri elden bırakmamak bağlamında üç yaklaşımın da söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. İlk yaklaşım, takdirin Allah'tan, tedbirin ise insandan olduğudur; aslolan tedbiri önceden alıp hiçbir bahaneye mahâl bırakmamaktır. İkinci yaklaşım, tedbirin takdir üzerinde bir etkisinin olmadığı, takdiri ancak takdirin bozacağıdır. İnsanın Allah'ın takdir ettiği bir şeyi değiştirmesi söz konusu değildir. Son yaklaşım ise tedbirin takdiri bozabileceği şeklindedir.[135]

Son olarak Alevî toplumu için kader anlayışını kısaca şu çerçevede değerlendirebiliriz. Öncelikle bazı kesimlerde Sünnî kader anlayışındaki gibi hem hayrın hem de şerrin Allah'tan olduğu inancı mevcutken, bazı kesimlerde ise yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sadece hayrın Allah'tan olduğu şeklindeki Şiî-Mutezilî bir karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

[133] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 121.
[134] Coşkun, "Sivas Alevîlerinin Din Anlayışına Sosyolojik Bir Bakış", s. 210.
[135] Turan- Üçer, "Tokat Yöresi Alevîleri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri", s. 56-57.

1.3.2. İbadet Esasları

İbadet anlayışı, her toplumda karşılaştığımız, Yüce Yaratıcı'ya bağlanmanın ve bu noktada O'na koşulsuz boyun eğmenin aslında en somut göstergesidir. Alevî toplumunun ibadete yaklaşımını genel olarak inceleyecek olursak, içinde bulundukları yaşam şartlarının zorluğu gibi hususlar kitâbî kültürden uzak bir din anlayışına sahip olmalarına sebep olmuştur. Bu tür bir yoksunluk hali Alevîlerin ibadet konusunda da esnek davranmalarına ve bu konuda bazı farklılıkların bulunmasına yol açmıştır. Çok geniş bir coğrafi sahada birçok oymak, ocak ve koldan gelen Alevî toplumu içinde, sınırlı sayıda genel İslâmî ibadetleri yerine getirmeye çalışanlar bulunsa da, çoğunluk büyük ölçüde bu ibadetlerle daha az ilişkili bir dinî hayat içinde olmuştur.[136]

Geleneksel Alevîlikte ibadet deyince Sünnî anlayışın kabul ettiği temel ibadetlerin varlığı dikkat çekmektedir. Ancak bazı noktalarda ibadetleri kendi anlayış ve temel inanç esasları çerçevesinde yorumlama gayreti içinde oldukları görülmektedir.

Alevîlik/Bektaşîliğin din algısı kapsamında yapılan bazı yorumlar **namaz** hususunda da yapılmıştır. İnanç ve ibadetlere farklı anlamlar yüklenmesiyle, bunlar aslî anlamlarından uzaklaştırılmıştır. Alevî/Bektaşî klasiklerinde namaz açıkça zikredilmesine rağmen[137] Anadolu Alevîliğinde zaman içerisinde namaza Bâtınîliğin etkisiyle değişik anlamlar yüklenmiş, namazda farklı uygulamalara gidilmiştir. Bununla birlikte namazı kılmayan Alevîler, bu hususta çeşitli sebepler ileri sürmüşlerdir. Hz. Ali'nin namaz kılarken öldürülmüş olması, namazın Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ömer ve Emevîler tarafından icat edilmiş olması iddiası bu sebeplerden bazılarıdır. Bir kısım Alevîler ise namazdan maksadın dua olduğunu dolayısıyla şekilsel bir formda gerçekleşmeksizin sadece Allah'a yakarma ile namaz kılma fiilinin tam anlamda gerçekleşeceğini düşünmektedirler.[138] Bunun

---

[136] Bkz., Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 136.

[137] Erkânnâme'de namazın açıkça zikredildiği yerler şöyledir; talibin gönlünün temiz olmasının ancak namaz kılmayla, niyazda bulunmayla, helalinden yiyip yalandan uzak durmakla mümkün olduğu, on iki makamı açıklarken Kur'an'dan verilen Ahzab/72'deki emanet kavramındaki, emanettten kastın beş vakit namaz olduğu, evliyanın on iki kavlinden biri olarak namaz ve niyazın olduğu, vefat eden talibin namazını yol düşmanının kıldırması sonucunda talibin ahirete imansız gideceği ve on iki imamın şefaatinden mahrum kalacağı, namaz kılmayan talibin beynamazla dostluk kurması karşılığında kişiden Allah ve Rasulü'nün şikayetçi olması ve nihayetinde namazın Müslümanlığın beş şartından biri olması delil olarak gösterilebilir. Daha detaylı bilgi için bkz., *Erkânnâme 1*, Doğan Kaplan (Haz.), s. 29-30, 45, 49, 66, 69, 137.

[138] Rençber, *Adıyaman'da Alevîlik*, s. 83.

yanında bazı Alevîlerin namaza uzak durdukları gibi İslam'ın ibadetgâhı olan camilere karşı da muhalif tavır[139] sergiledikleri görülmektedir.

Alevîlikte namaz denince aslında beş vakit değil "halkacık namazı" veya "halka namazı" olarak da bilinen tarikat namazı adı verilen erkân akla gelmektedir. Onlara göre Kur'an'da ve Peygamber'in hadislerinde beş vakit namaz olmayıp, namaz ibadetinin karşılığı olarak "salât" kavramı kullanıldığı, bunun ise, dua ve niyaz anlamına geldiği savunulur. Niyaz, Hakk'a boyun eğerek secde etmek ve O'na yalvarmaktan ibaret olup bireysel bir şekilde yapılan bir ritüeldir.[140]

Oruç ibadetine gelecek olursak Alevî çevreler Allah'ın Kur'an'da "Ey inananlar, oruç Allah'a karşı gelmeyesiniz diye sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı"[141] şeklindeki hükmünde, oruç tutmaya dair hükmün sadece kendine hâkim olmayıp Allah'a âsi olanlar için geçerli olduğuna, Allah'a itaatte kusur etmeyenlerin oruçtan muaf olduklarına inanılmaktadır. Ramazan Ayı'nda Hz. Ali'nin öldürülmüş olması sebebiyle Ramazan "katil ay" olarak anılıp bu ayda oruç tutulmadığı, bunun yerine Muharrem ayında 12 günlük bir orucun tutulduğu görülmektedir.[142]

Kerbelâ hâdisesinin Muharrem ayında gerçekleşmesi Bektaşîler ve Alevîler için bu ayı önemli kılmıştır. Her yıl bu ayda Kerbelâ olayı törenlerle anılır. Böyle üzücü bir olayın gerçekleştiği bu yer "kerb" sözcüğü Türkçe'de "tasa ve keder" manasına karşılık geldiğinden dolayı bu yere, *"Kerb-ü bela"* denmiştir. Bu olay Alevî/Bektaşî çevrelerin yanısıra bütün İslam aleminin de hüzünle andığı acı bir

---

[139] Alevî çevrelerin camilere karşı muhalif tavır takınmalarının farklı açılardan sebeplerini Esat Korkmaz eserinde şöyle açıklamaktadır:
Tarihi sebep: Camilerde egemen Sünnî anlayışın yoğun propagandasının yapılması, camilerde sadece Sünnîlerin ibadetlerini yapabileceği ortamın bulunması gibi sebepler Alevîleri camilerden uzaklaştırmıştır. Alevî çevrelerin Sünnîlerle birlikte camilerde bulunması kendi düşüncelerine yavaş yavaş düşman olabileceği anlamına gelmektedir. *Sosyal sebep*: Camilerde Sünnîlik dışındaki farklı anlayışların dışlanması ve olumsuz ithamlarla yerilmesi, camilerde yapılan saldırılar gibi sebepler Alevî kesimlerin İslam'ın öz kaynağını sorgulamalarına yol açmıştır. Bu sayede kendi özlerini ortaya koyan cem ibadetini yaratmışlardır. *Felsefi sebep*: Namazda amaç, Allah'a kulluk ederek nihayetinde olgunluğa erişmektir. Cezadan korkup mükâfatı umarak yapılan ibadet çıkar amaçlı olup ibadeti özünden uzaklaştırır. Bu şekilde yapılan bir ibadet oyalanmaktan başka bir şey değidir. *Dinî sebep*: Bugün Sünnîlerin kıldığı namaz Kur'an'da emredilmiş ibadet şekli değildir. Kur'an'da geçen "salât" kavramıyla kastedilen dua edip Allah'a yalvarmaktır. Bu tarzda bir uygulamayı yerine getiren kişi namaz emrini yerine getirmiş sayılır. Bkz., Esat Korkmaz, *Kitap Yol Rehberi*, Demos Yayınları, İstanbul 2009, s. 133-134; Zelyut, *Türk Alevîliği*, Kripto Yay., Ankara 2010, s. 337-339.

[140] Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, s. 313; Yıldız, *Anadolu Alevîliği,* s. 231.

[141] Bakara/183.

[142] Turan, "Anadolu Alevîleri- Kızılbaşlar", *OMÜİFD.*, Samsun 1992, S. 6, s. 52-53.

olaydır.[143] Bu ayda tutulan matem orucu, Kerbela'da şehit edilen Hz. Hüseyin ve yakınlarının anısına, bu olayın gerçekleştiği gün olan 10 Muharrem'e kadar tutulur. Tutulan oruçların ardından aşure yemeği pişirilip bu özel gün anısına dağıtılmaktadır. Oruç tutulan günler genelde yas günleridir. Gülüp eğlenme, su içme, et yeme gibi durumlardan uzak durulur. Ayrıca bazı yerlerde erkeklerin traş olması da uygun görülmez ve kadınlar yasta olduklarını belirtmek için siyah elbise giymeyi tercih ederler.[144]

Geleneksel Anadolu Alevîliği'nde, Matem orucuna niyet ederken okunan gülbank şöyledir:

"Bism-i Şâh! Allah Allah! Erenler himmetine, Er Hak Muhammed Ali'nin aşkına, Hz. İmam Hüseyin efendimizin niyyet-i savm-ı atşanına, susuzluk orucu niyetine, Kerbelâ'da şehit olanların temiz ruhlarına ve niyet-i sıyam-ı matem, matem orucu niyyeti Hazret-i Fatmatü'z-Zehra'nın şefaatine, On iki imam, on dört Masum-u Pâk efendilerimizin şevkine, on yedi Kemerbestler hürmetine, Hızır, gaib gerçek erenlerin yüce himmetleri üzerlerimizde hazır ve nazır ola, yuh münkire, lanet Yezid'e, rahmet Mü'min'e, Allah Eyvallah Hû...".[145]

Hac ibadetine gelince sadece birkaç Alevî yazar bu ibadetin Allah'ın farz kıldığı bir ibadet olduğu ve güç yetirenlerin bu özel yerlere ziyarette bulunması gerektiğini belirtmiş olsalar da çoğunluğun tam olarak böyle düşünmediği görülmektedir. Hacı Bektaş Velî'ye atfedilen şu dörtlük hac hakkında önemli ipuçları vermektedir:

"Hararet nardadır, sacda değildir
Keramet baştadır, tacda değildir
Her ne ararsan kendinde ara
Mekke'de, Kudüs'te, hacda değildir".[146]

Dörtlüğü dikkatle incelediğimizde asıl özün insanın içinde olduğu, insanı değerli kılanın elde ettiği makam-mevkiden öte, bilgisini hayatına yansıtabilmesi olduğu; ayrıca Mekke ve Kudüs gibi sembolik mekânları ziyaret edip kemale erdiğini sanan kişinin yanlış bir düşüncede olduğu ve bu sebeple insanın aradığı

[143] Ali Tanrıverdi, "Anadolu Alevî Geleneğinde Kutsalların Bir derlemesi: Adıyaman Örneği", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2018, S. 3, s. 153.
[144] Turan, "Anadolu Alevîleri- Kızılbaşlar", s. 52-53.
[145] Rençber, *Adıyaman'da Alevîlik*, s. 92.
[146] Coşkun, "Sivas Alevîlerinin Din Anlayışına Sosyolojik Bir Bakış", s. 223-224.

şeyin aslında kendisinde olduğu anlamı çıkmaktadır. Hacı Bektaş Velî burada batını yorumlarla şekilciliğe meydan okumuştur.

Geleneksel Alevî düşüncesinde yaygın olan anlayışa göre mü'minin kalbi; Allah'ın hazinesi, Allah'ın aynası ve hatta Allah'ın evi olarak kabul edilir. İşte bu yüzden, yer ve göklere sığmayan Yüce Allah'ın, insanın kalbine sığdığı kabul edilir. Bundan dolayıdır ki, insanın gönlünü yıkan kişi, Tanrı'nın evini de yıkmış sayılır.

Geleneksel Alevî düşüncesindeki bu yaklaşıma karşın Alevîler hac vazifesini yerine getirmek için bazı kutsal mekânları ziyaret ederler. [147] Hac (Kâbe) ziyaretinden öte asıl ziyaret yerleri, Hz. Ali'nin kabrinin yer aldığı Necef, Hz. Hüseyin'in kabrinin yer aldığı Kerbelâ, Musa Kâzım ile Muhammed Taki'nin kabrinin yer aldığı Kazımiyye (Bağdat), Ali Naki, Hasan el-Askeri'nin vefat ettikleri ve Mehdi'nin kaybolduğu yer Samarra (Bağdat) ile Ali Rıza'nın kabrinin olduğu yer Meşhed'dir. Bunlardan başka Hacı Bektaş Velî, Abdal Musa, Hüseyin Gazi ve Seyyid Battal vb. gibi azizleri de ziyaret ederler. Nitekim bazı Alevî köylerinin yakınlarında dağların eteklerinde yer alan "Ulu bir kaya", yine dağlarda bulunan "birkaç çam ağacı" bile ziyaret yeri oluvermektedir.[148]

Zekât, Alevîlikte kişilerin sahip olduğu mal üzerinden hakkı olan kimselere hakkını vermeyi içeren ve maldan verdikçe malı bereketlendiren yardımlaşma temelinde bir ibadettir. Bu uygulamaların başında *"hakkullah"* veya *"lokma"* gelir. Sözgelimi Bektaşîler yıllık gelirinin beşte birini Ehl-i Beyt hakkı olarak Hacı Bektaş Velî Dergâhı'na; Kızılbaşlar da dedelere ve ocaklara verirler. Genellikle hakkullah; "*kara kazan hakkı"*, "*mürşit hakkı"* ve "*çerağ hakkı"* olmak üzere üç çeşittir. Hacı Bektaş Velî dergâhının ihtiyaçları için, Kara kazan hakkı; pirler için mürşit hakkı; darda kalmış muhipler için de çerağ hakkı verilir. Hakkullah genellikle paradan verilmektedir. Ancak, hakkullah kişinin sahip olduğu maddiyat nispetinde gerek buğday, yulaf gibi tarım ürünlerinden gerekse kilim, halı gibi eşyalardan da verilebilir.[149]

Kaynağı çok eski dönemlere dayanan **kurban** geleneği, Anadolu Alevîliği'nde belki de en çok uygulanan ibadetlerden birisidir. Kurban, Arapça'da

[147] Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 242.
[148] Turan, "Anadolu Alevîleri- Kızılbaşlar", s. 56.
[149] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Alevîlik*, s. 144-145.

"yaklaşma"yı ifade edip Hz. İbrahim ile İsmail'in başlarına gelen böyle bir imtihanla Allah'a nasıl yaklaştıklarını görebildiğimiz bir ibadettir. Bu ritüel insanın varlığını Tanrı varlığında eritmesi ve böylece, tümüyle Tanrı'ya kavuşmak amacını ifade etmektedir. Günümüzde kurban kesme geleneğinin Hz İbrahim ve Hz. İsmail'e dayandığını söyleyebiliriz. Böylece Allah'ın onlara bahşettiği koç sayesinde candan geçmeden maddi bir varlığın kurban edilmesiyle Allah'a yaklaşılabileceği anlayışı ortaya çıkmıştır. Zira Alevîler takip ettikleri Ali yolu için canlarını ortaya koyup bedenlerini terk etmeden hakikate ulaşabileceklerini düşünmüş ve bu uğurda "Kurban" kesmek onlar için önemli bir görev olmuştur. Alevî çevreler, cemler başta olmak üzere musahiplik töreninde, mâtem orucunda, Hızır orucunda, Abdal Musa törenleri gibi pek çok yerde kurban kestikleri görülür.[150]

Alevî/Bektaşîler, kurbanı *"Terceman"* veya *"Tercüman*" olarak ifade ederler. Nitekim pişirilen kurban etine ise *"Terceman Lokması"*, *"Lokma"* veya *"Rıza Lokması"* adını verirler. Ayrıca Alevîlikteki kurban törenleri ile Orta Asya Türklerindeki Şaman veya Kamların yönettiği Kurban törenleri arasında benzerliklerin bulunması, Şamanlığın Geleneksel Alevîlik üzerindeki etkilerinin bir göstergesidir.[151] Alevîlikte içkiye *"tolu-dolu"* deniyor olup bunun kansız kurban olarak addedilmesi, kan tabusu yani kurban kanının yere akıtılmaması, kurbanın "kesmek" kavramıyla değil *"tığlamak"* kavramı ile ifade edilmesi, kurban kemiğinin kırılmaması, etin kemiklerinden ayrılması işleminde kemiklerin zarar görmemesi için etin bütün olarak haşlanması ve kurban etinin pay edilmesi gibi durumlar, yine bu etkinin en önemli yansımaları olarak gösterilebilir.[152] Bu noktada hem Şamanlıkta hem Alevîlerde kurban kesildiği zaman ortak olan özellikleri maddeleyecek olursak;

a. Kurban tığlanırken dualar okunması
b. Kurban kanının yerlere akıtılmaması
c. Kurban etinin yalnızca görevli kişiler tarafından pişirilmesi
d. Kurbanın yabancıya yedirilmemesi

[150] Mehmet Yaman, *Alevîlik*, Ufuk Matbaası, İstanbul 1994, s. 227.
[151] Türklerdeki Kurban/Saçı kültü için bkz., Fığlalı, *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevîlik- Bektaşilik*, Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 59-64.
[152] Eröz, *a.g.e.*, s.292-304; Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevîlik*, Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yayınları, 1990, s. 522-523.

e. Kurban olarak kesilen hayvanın kemiklerinin kırılmaması

f. Kurbandan kalan kemik, sakatat, artık ve deri gibi parçaların ulu orta bırakılmayıp derin bir yer kazılarak gömülmesi[153] şeklinde ifade edebiliriz.

Eskiye dayandırılan ve Alevîler için büyük öneme sahip bu ibadetin pek çok çeşidi bulunmaktadır. Bu çerçevede kan akıtılıp akıtılmamasına göre isimlendirilen *kanlı-kansız kurban*; yine ayin ve ritüellerde kesilip kesilmemesine göre isimlendirilen *içeri-dışarı kurbanı*dır. İçeri kurbanları olarak, ikrâr cemi kurbanı, görgü cemi kurbanı, musahiplik cemi kurbanı, düşkünlük kaldırma cemi kurbanı, dârdan indirme erkânı kurbanı, Abdal Musa (Birlik) cemi kurbanı, Muharrem cemi kurbanı, Hızır cemi kurbanı; dışarı kurbanları olarak ise, başta adak kurbanları olmak üzere Kurban Bayramı kurbanı, Hıdırellez kurbanı, Nevruz kurbanı, Yağmur duası kurbanı ve Şükür kurbanını sayabiliriz.[154]

Alevî/Bektaşî çevrelerde **cem** töreni, dede veya babanın öncülüğünde, gece boyunca süren, belli bir zamanı olmadığından genelde kışın perşembe akşamı düzenlenen bir töreni ifade eder. Bu törenin ana bölümlerini; dua edilmesi, kadın ve erkek canların semahı, saz eşliğinde deyiş, nefes, düvazdehlerin okunması, lokmanın yenilmesi ve dem alınması şeklinde ifade edebiliriz. Ceme insanlar, önceden davet edilirler. Davet edilenlerin katılımıyla başlayan cem tömreninde cemaat birbirlerin yüzüne bakacak şekilde halka oluştururlar. Rasulullah'a, Hz. Ali'ye ve on iki imama yazımış düvaz, nefes, mirâciye ve mersiyeler okunur. Kadınlı erkekli semah dönülmesinin ardından on iki hizmet tamamlanıp lokmaya geçilir.[155]

Cem törenlerinin kökeni, Alevî çevrelerde genel olarak, mitolojik anlamda inanıldığı görülen "Kırklar cemi"ne dayanmaktadır. Bu inanışa göre ilk cem ayini, kırklar meclisinde yapılmıştır. Kırklar cemi,[156] Alevî/Bektaşî düşüncesinde çok

[153] Orhan Yılmaz, "Alevîlik'te Eski Türk Dini (Göktanrı İnancı) ve Şamanizm'in Etkileri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Aralık 2014, C. 1, S. 4, s. 9-10.

[154] Ahmet Taşğın, *Türkmen Aleviler*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2013, s. 225-228; ayrıca kurban çeşitlerinin detayları için bkz., Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 332-334; Rençber, *Adıyaman'da Alevîlik*, s. 105-110; Yıldız, "Anadolu Alevî-Bektaşî İnanç Dünyasında Kurban Anlayışı ve Kurbanla ilgili Ritüeller", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 2019, s. 141-146.

[155] Korkmaz, *Alevîlik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul 2016, s. 149.

[156] Alevî toplumunda mitolojik bir kabul olarak görülen Mi'raç ve kırklar cemini Mehmet Eröz şöyle anlatmıştır: Peygamber, Mi'râc'a çıkarken, kendisine Cebrâil (a.s.), kılavuzluk (rehberlik) etmiştir. Peygamber yolda giderken bir aslanla karşılaşır, kükreyen aslan karşısında peygamber korkuya kapılır. Bunun ardından peygambere, Tanrı tarafından aslanın ondan bir işaret beklediğine dair bir ses yükselir. Bu ses peygamberi rahatlatarak, peygamberliğinin sonucunu ifade eden mühürlü yüzüğünü, aslana doğru fırlatmasına sebep olur. Aslanın yüzüğü yutmasıyla

önemli bir yere sahip olup birçok inanç ve geleneğin kendisine dayanmış olduğu en önemli referans kaynaklarından biridir.[157] Kırklar ceminin nüvelerinden meydana geldiği söylenen cemin farklı erkânları da yapılmaktadır. Birlik (Abdal Musa) Cemi, Görgü Cemi, Musahiplik Cemi, İkrar Verme Cemi, Kerbelâ Cemi, Koldan Kopan Erkânı, Dârdan İndirme Erkânı, Baş Okutma Erkânı, Aşure Cemi, Nevruz Cemi ve Hızır İlyas Cemi gibi cem ve erkânlar, bu ibadeti zenginleştirmektedir.[158]

Cemlerde On iki imamı simgelediğine inanılan on iki hizmet eksiksiz yerine getirmelidir. On iki hizmet sahipleri ve görevleri şunlardır:

1) *Dede (Pir, Mürşid)*: Dedenin en temel görevi cemi yönetmesidir. Kişiler arasındaki sorunları giderip çözüme kavuşturur, verdiği bilgilerle bireyleri aydınlatıp eğitir. Ayrıca dede, diğer hizmet sahiplerine hizmet için dualar okuyarak izin verir.

2) *Rehber*: Dede'nin ardından en yetkili hizmet sahibidir. Dedenin olmadığı yerlerde vazifeyi üstlenir.

3) *Gözcü*: Cem esnasında huzur ve sükûnet ortamını sağlar. Ceme aykırı davrananları uyarmak, cezalandırmak hatta cemden atmak onun görevidir. İçeride ve dışarıda sessizliği sağlar. Ayrıca cemin güvenliğinden sorumludur. Cem evine gelenleri karşılayıp gidenleri uğurlar. Belli aralıklarla dedeye gelerek işleyiş hakkında bir sorun olup olmadığını, "Hu, bir şey yok!" sözüyle ifade ederek "kurtla kuzunun yan yana durduğunu" haber verir.

---

açılan bir yol üzerinden Tanrı'nın huzuruna yükselip Onunla aralarında sadece bir perde bulunduğu şekilde doksan bin sırrı konuşurlar. Peygamber, aradaki bu perdenin kaldırılıp kaldırılamayacağını sormak için öne atılmasıyla Tanrı'nın perdeyi kaldırması ve arkasından Ali'nin görünmesi bir olur. Bundan dolayı "Peygamberin, Ali'nin sırrına ermesi" şeklinde ifade edilen Mir'ac olayı, cem âyinlerinin temelini oluşturduğu söylenir. Peygamber'in Tanrı'nın huzurundan ayrılması esnasında, Tanrı, Peygamber'e bir avuç üzümü vererek bu üzümleri Hasan ile Hüseyin'e götürmesini ister. Peygamber'in Tanrı'nın isteği üzerine torunlarına üzüm verirken orada bulunan Selman'da bir üzüm ister. Bunun üzerine Peygamber ona da bir üzüm verir. Ardından Peygamber yolda giderken, kendilerini "Kırklar" diye ifade eden bir topluluğa rastlar. Ancak bu kişilerin kendilerini ifade ettiklerinin aksine otuz dokuz kişi olduklarını görür. Selman'ın da bu gruba katılmasıyla kırk sayısı tamamlanır. Sohbet sırasında, gizli bir el, Selman'ın elindeki üzümü ezer. Ezilen üzümün suyunu Kırklardan biri içer, ancak kırkın kırkı da sarhoş olur. Çalınan sazlar eşliğinde, "Hu, Hu" deyip sema dönmeye başladılar. Oradakilere göre cezbenin doruğuna ulaşan Ali ortaya atılarak ağzından, Mir'ac sırasında Peygamberin aslana fırlattığı yüzüğü çıkarır. Bu şekilde Muhammed, Mir'ac'da karşılaştığı aslanın Ali olduğunu anlar ve onun mahiyetine erişir. İşte bu olay, cem âyinlerinde bir âdet haline gelen Kırklar ceminin, Kızılbaş ve Bektaşî ibadetlerindeki ilk örneğini oluşturmaktadır. Bkz., Eröz, *a.g.e.*, s. 222-223; Yaman, *a.g.e.*, s. 147-148.

[157] Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 259.

[158] Rençber, *Adıyaman'da Alevîlik*, s. 122.

4) *Çerağcı (Delilci)*: Cem törenine başlarken çerağı yakar, meydanın aydınlatılmasında görevlidir. Elektriğin bulunmasıyla artık görevini sembolik olarak yürütmektedir.

5) *Zâkir (Âşık, Sazandar, Güvende)*: Genellikle üç kişiden oluşan zâkirler saz çalıp nefes, deyiş, düvaz, mersiye, miraçlama gibi metinleri okur. Semahların yönetilmesini sağlar.

6) *Süpürgeci (Ferraş, Faraşçı, Câr'cı*): Meydanı, her hizmetin sonunda "Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali!" demesiyle süpürmeye başlar. Bu süpürmeler sembolik olarak gerçekleşir.

7) *Sakka (Sakacı, Sakî, Dolucu, Tezekâr, İbriktar)*: Cem sırasında sakka suyunu mersiyeler eşliğinde dağıtır. Susayanların susuzluğunu giderir. Lokmaların yenilmesinin ardından oradakilere ellerini yıkamaları için leğen getirip ibrikle su döker. Bir taraftan da omzunda havlu taşıyarak elini yıkayanlara verir.

8) *Sofracı (Lokmacı, Nakip, Kurbancı, Niyazcı)*: Kurbanın tığlanması ve pişirilmesinden sorumludur. Lokmaları herkese eşit olarak datğıtıp oradakilere, "Elimde yok kantar ile terazi, herkes oldu mu hakkına razı?" şeklindeki soruyu yöneltir. Eğer dağıtımda herhangi bir sorun yoksa kişiler "Allah Allah…" der ve lokmaların yenmesi için destur verilmesini beklerler.

9) *Semahçı* (*Pervâne)*: Cem töreninin sonuna doğru semah yapar.

10) *Peyk (Davetçi, Okuyucu)*: Cemin yapılacağını komşulara haber verir.

11) *İznikçi (Meydancı): C*em evinin temizliğinden sorumludur. Cem'e gelen kişilerin kapı önündeki ayakkabılarını düzelterek, yanlışlıkların önlenmesini sağlar.

12) *Kapıcı (Bekçi)*: Cem evinin kapısında durarak giren çıkanı gözetler. Lokma bitirilmeden kimseye dışarı çıkma izni verilmez. Ayrıca ceme katılan kişilerin evlerinin güvenliğini sağlar.[159]

Cem'de bazı kurallar vardır. Öncelikle herkes cemlere alınmaz. Cana kıymak, geçerli bir sebep olmaksızın boşanmak, zinaya meyletmek, insanların namusuna girmek ve komşusuna rahatsızlık vermek gibi suçlarla düşkünlük sayılanlar ve toplum tarafından dışlananlar cem törenlerine alınmazlar. Cemlere

[159] Yaman, *a.g.e.*, s. 161-163.

giderken abdest alınır. Temiz ve güzel kıyafetler giyilir. Ayrıca ceme giden kişi yanında bir şeyler götürür.[160]

1.3.3. Ahlaki Kurallar

Ahlak, din ve kültürlerin inanç ve ibadet anlayışlarını kemale erdiren, insanlar ve toplumlar arasındaki ilişkiyi düzenleyerek soyut bir denetim sistemini oluşturan manevi değerlerin tümünü ifade eder. Alevî/ Bektaşî çevrelerde de ahlaki esasların epey önemsendiği hatta ibadetleri şekilden öte insana kazandırdığı ahlaki değerlerine vurgu yaptıkları görülmektedir.

Geleneksel Alevîlikte en çok vurgu yapılan ahlaki ilke, **Dört Kapı Kırk Makam**'dır. Bu durum, Makâlât'ta *"Kul, Allah Teâla'ya kırk makamda erer, dost olur. (Bu makamlardan) onu Şerîat, onu Tarîkat, Onu Ma'rifet, onu da Hakîkat içindedir"*[161] şeklinde ifade edilmektedir. Şeriat kapısı, insanlara faydalı olup bu sayede Allah'ın rızasını kazanmak ve şeriata uyulması noktasında şeriat ehline saygı gösterilmesidir. Tarikat kapısı, tarikat ehline gönülden bağlılık gösterip isteklerini eksiksiz yerine getirmek, bu vesileyle de keramet ve velîlik makamına ulaşmaktır. Marifet kapısı, Allah'ı bilip anlatmak, Hakkı açık veya gizli her açıdan bilenlere hizmette kusur etmemek, hata işleyen kimsenin ayıbını yüzene vurmayıp kusurunu örtmektir. Hakikat kapısı ise, hakikatın aydınlığı altında kendinden geçmesi ve Allah ile arasındaki perdelerin kaldırılmasıdır.[162]

İfade ettiğimiz bu dört kapının herbiri on makama sahip olup ilk kapı olan şerîatın on makamı şunlardır:

Birinci makam, iman etmek; ikinci makam, ilim öğrenmek; üçüncü makam, ibadet etmek; dördüncü makam, helal kazanmak; beşinci makam, nikâh yapmak; altıncı makam, hayız ve lohusalık hallerine riâyet etmek; yedinci makam, cemaat sünnetine riâyet etmek; sekizinci makam, şefkatli olmak; dokuzuncu makam, temiz yemek ve temiz giyinmek; onuncu makam, iyiliği emredip kötülükten sakınmaktır.

Tarîkatın on makamı şunlardır:

Birinci makam, tevbe etmek; ikinci makam, Mürîd olmak; üçüncü makam saç kesmek; dördüncü makam, nefsi olgunlaştırmak için mücâhede etmek; beşinci

[160] Turan-Üçer, "Tokat Yöresi Alevîleri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri", s. 63-64.
[161] Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, (Haz. A. Yılmaz vd.), TDV Yay., Ankara 2013, s. 68.
[162] Birdoğan, *a.g.e.,* s. 324-325.

makam, hizmet etmek; altıncı makam, korkmak; yedinci makam, ümitli olmak; sekizinci tarikat emanetlerine sahip çıkmak, onlardan ibret almak ve hidayete ermek; dokuzuncu makam, Nasihat ve muhabbet sahibi olmak; onuncu makam, aşk, şevk ve fakirliktir.[163]

Mârifetin on makamı şunlardır:

Birinci makam, edeb; ikinci makam, korku; üçüncü makam, perhizkârlık, dördüncü makam, sabır; beşinci makam, utanma; altıncı makam, cömertlik, yedinci makam, ilim; sekizinci makam, miskinlik; dokuzuncu makam, marifet; onuncu makam, kendini bilmektir.

Hakîkatın on makamı şunlardır:

Birinci makam, toprak olmak; ikinci makam, yetmiş iki milleti ayıplamamak; üçüncü makam, eline, diline, beline sahip olmak; dördüncü makam, dünya içinde yaratılmış her şeye güven vermek; beşinci makam, mülkün mutlak sahibi Allah'a itaatkar olmak, muhabbetini göstermek; altıncı makam, sohbet etmek ve hakikat sırlarını söylemek; yedinci makam, seyr u sülûka girmek; sekizinci makam, sır saklayabilmek; dokuzuncu makam, münâcât; onuncu makam, müşahede ve Allah'a ulaşmaktır.[164]

Dört kapı kırk makamla ilgili olarak teorik çerçeve bu şekilde olmakla beraber, ifade edilen bu hususların hayata geçirildiğini söyleyebilmek, doğal olarak zor görünmektedir.[165]

Bir diğer ahlaki ilke ise, **üç sünnet yedi farz**'dır. Üç sünnetten ilki, Allah'ın adını daima anıp ona duyduğu sevgiyi gönlünden düşürmemesidir. İkincisi, Rasulullah'a karşı her türlü kinin, öfkenin ve düşmanlığın kalpten atılması ve toplumla uyumlu yaşanmasıdır. Üçüncüsü ise, Hz. Ali'nin "yol"una teslim olmak ve teslimiyetin gereklerini yapmaktır.

Yedi farza gelince, bunlardan ilki musahip edinmek, ikincisi mürebbiye düşmek, üçüncüsü rehber sahibi olmak, dördüncüsü mürşide tabi olmak, beşincisi tövbe almak, altıncısı sır tutmak, yedincisi Hak'la sohbet kılmaktır.[166]

---

[163] Makâlât'ta 11. Makam olarak da cân ifade edilmiştir. Bkz., *Makâlât*, s.78.
[164] *Makâlât*, s. 68-81.
[165] Bkz., Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, s. 348.
[166] *Buyruk*, Sefer Aytekin (Der.), Emek Basım Yayınevi, Ankara 1958, s. 114-115; Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 135.

Son olarak değineceğimiz ahlaki ilke ise **eline, beline, diline sahip olmak**'tır. Bu husus özellikle "edep" kavramı kapsamında ele alınan temel bir ilkedir. Bu kavramların her biri bir değeri simgeler. Ele sahip olmakla kastedilen, insanın başına eliyle gelen kötülüklerin önüne geçilmesi hususundadır. Başkasının malını mülkünü çalmamak, Allah'ın haram olarak saydığı cana kıymamak gibi davranışlar, kişinin eline sahip olmasını gerektirir. Bu ilke, Alevî-Bektaşîler için toplumsal barış ortamını ve yaşam hakkına verilen saygıyı simgeler. Dile sahip olmakla kastedilen, insanın başına diliyle gelen kötülüklerin önüne geçilmesi hususundadır. Nitekim her kötülüğün başı kişinin diline sahip olmamasından kaynaklanır. Dürüst olup yalana başvurmamak, insanların arasına fitne sokup birbirine düşürmemek, yapmadığı bir şey hakkında iftira atmamak ve kişilerin dedikodusunu yapmamak gibi davranışlar kişinin diline sahip olmasını gerektirir. Bu ilke, Alevî-Bektaşî toplum yapısındaki açıklığı simgeler. Bele sahip olmakla kastedilen ise, insanın namusuna sahip çıkması, başkasının da iffetine zarar vememesi hususundadır. Her türlü gayr-i meşru ilişkiye düşürecek hal ve tutumlardan kişinin uzak olmasını gerektirir. Bu ilke Alevî-Bektaşî toplumunun aileye verdiği önemi simgeler.[167]

[167] Yaman, *a.g.e.*, s. 239; Korkmaz, *Alevîlik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 216

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANADOLU ALEVÎLİĞİ'NDE GÜLBANK VE NİYAZ ANLAYIŞI

2.1. GÜLBANK ANLAYIŞI

2.1.1. Gülbank Kavramı

Gülbank, Farsça birleşik bir kelime olup "gül" kelimesiyle "ses, seda, haykırma" anlamına gelen "bang" kelimesinden oluşmaktadır. Bu terkip, gülbank kavramına "gül sesi, bülbül şakıması" gibi bir anlam hüviyeti kazandırmıştır. Türkçe ve Farsça sözlükler incelendiğinde bu kelimelere benzer manalar yüklendiği fark edilir.[168] Burhan-ı Katı' Tercümesi dikkate alındığında gülbank kavramının "bülbül avâzı"nı ifade ettiği görülmektedir. Ayrıca bu eserde gülbank kavramı yerine, *"gülbâm" ifadesinin* kullanıldığı ve bu kelime "Ol perde-birûn âhenktir ki mehterler nevbete başlarken, selâtîn ve vuzerâ ata süvâr olurken çavuşlar yek-dehen demsâz olurlar" yani "mehter takımı nevbet çalmaya başladığında, sultan ve vezirlerin ata binmeleri esnasında çavuşların hep bir ağızdan söyledikleri ahenkli sözler" ifadesi şeklinde tanımlanmıştır. Bu anlamın yanında gülbankın, Farsçada ezan ve dua gibi anlamlarının olduğu da görülür. Ayrıca Muallim Nâcî, gülbâng ile gülbâm kavramlarının aynı manayı ifade ettiğini belirtip kavramı; "âvâze-i bülend, bir ağızdan çıkan ses" şeklinde tanımlamıştır. Kâmûs-ı Türkî'de ise bu kavram "Bir cemâat tarafından bir ağızdan ve makâmla çağrılan duâ ve surûr ve âheng veya tekbîr ve tehlîl" ile "vaktiyle mektebe yeni başlayan çocuğun hânesi kapısının önünde mekteb çocuklarının ettikleri duâ" şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar dikkate alındığında Farsça ve Türkçe sözlüklerde ifade edilen anlamlar, gülbankların toplu bir şekilde söylendikleri ve bir ritüel esnasında okundukları şeklindeki en temel iki ortak özelliğini ortaya koymaktadır; [169]

Türk edebiyatında gülbank kavramının, yukarıda ifade ettiğimiz anlamlar yanında farklı anlamlarınının da olduğu bilinmektedir. Mesela Nefî'nin "Tuta dünyayı hep gülbang-i kûs-ı nusret âvâzı" dizesinde gülbank "*zafer havaları vuran köş sesi, zafer narâsı"* manasında kullanılmıştır. Yine Sürûrî'nin "Hükm-i âsafla arşı aldı erbab-ı salah/ İşitip gülbang-i İslam'ı adû etti enîn" beytinde gülbank

[168] Mustafa İsmet Uzun, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua ve Niyaz Tarzı Gülbank", *İLAM Araştırma Dergisi,* İstanbul 1996, c. I, S. 1, s. 69.

[169] Fatih İyiyol, "Mevlevî Gülbankları ve Mevlevî Gülbanklarının İşlevsel Açıdan Tahlili" , *Turkish Studies,* 9/6 Spring Ankara 2014, s. 584-585.

kelimesi *tekbir ve tehlîl* yerine kullanılmıştır. Yahya Kemal'in "Yeniçeriye Gazel" adlı şiirinde yer alan "Vur pençe-i Ali'deki şemşir aşkına/ Gülbangi âsumanı tutan pir aşkına" beytinde geçen gülbank kavramı ile "*dua ve zikir"* kastedilmiştir. Şeyh Galib'in ise bir na'tında, "Gülbang-i kudûmün çekilir arş-ı Hüdâ'da/ Esmâ-i şerîfin anılır arz u semâda" beytiyle gülbank, "Hz. *Peygamber'in adının arş ve semâda yankılanması"* şeklinde bir anlamda kullanılmaktadır. Gerek Fars gerekse Türk edebiyatında ezanı ifade eden "gülbang-i Muhammedi" ile "gülbang-i Müselmani" tamlamaları da mevcuttur.[170]

Gülbanklar, bir işe başlarken veya yapılan bir iş esnasında başarı talebinde bulunmak ve işin sonunda, o işin hayır ve bereket getirmesi maksadıyla okunan, kolay anlaşılabilirliği yanında genellikle belli bir kalıp etrafında şekillenen, Allah'a yakarışı konu edinmesi yönüyle de niyazı içeren dua metinleridir. Nitekim Osmanlı toplumunun sosyal hayatında genellikle toplu merasimlerde, dini törenlerde, özellikle tarikatların zikirleri esnasında pek çok farklı gülbank metninin var olduğu söylenebilir. Bu dua metinlerinin en temel özelliği, sade bir dille söylenmiş olmakla birlikte, seci ve iç kafiye gibi özelliklerle zenginleştirilerek etkili bir üslûba sahip olması ve kendine has bir ezgiyle yüksek sesle okunmaya uygun metinler olmasıdır.[171]

Gülbakların giriş bölümünde genellikle Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve Peygamberimizin hadislerinden örnek metinleri bünyesinde barındırması, gülbankların İslam'dan beslenen dualar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Gülbanklar genellikle yapılacak işin sonunda okunurken, bazen bir işe başlarken de okunmaktadır. Nitekim mektep gülbankı ile nikâh gülbankı bu durumu açıklar niteliktedir. Mektep gülbankı ilkokula başlarken okunduğundan, bir işe başlama gülbankına; nikâh gülbankı ise nikâh akdi akabinde okunduğundan, bir işin sonunda okunan gülbanka örnek olarak gösterilebilir.[172]

2.1.2. İslam Tasavvuf Geleneğinde Gülbank

İslam tasavvuf geleneğinde gülbank kavramı, dua kavramı ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. Mutasavvıflar, insanın içinde bulunduğu olumlu-olumsuz tüm hallerini Allah'a sunması ve O'na şeksiz şüphesiz boyun eğip yalvarıp yakarması

[170] Uzun, "Gülbank", *DİA.*, s. 233.
[171] Uzun, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua ve Niyaz Tarzı Gülbank", s. 71.
[172] Uzun, *"*Türk Dua Kültüründe Tasavvufi Bir Niyaz Tarzı*", Keşkül Dergisi*, S. 30, 2014, s. 16-17.

şeklinde ifade ettikleri duayı, kulun Allah ile dil, akıl ve gönül bağıyla kurduğu vasıtasız bir irtibat şekli olarak görmektedirler. Ayrıca dua, insan ile Allah arasında sarsılmaz bir köprü olarak yorumlanmıştır. Bu sayede eksikliklerini görüp telafi etme çabası içine giren insanın, olgunluğa ererek en mükemmel varlığa ulaşması hedeflemiştir. Bu durum özellikle tarikatlarda erkân ve âyinler esnasında okunan gülbanklar ile kendini hissettirmiştir.[173] Tasavvuf geleneğinde gülbankların genellikle ahî ve fütüvvet ehli arasında; Mevlevîlik, Bektaşîlik gibi tarikatlar ile bazı ekollerin erkân ve âyinlerinde ayrıca Osmanlı toplumunda Yeniçeriler arasında belli başlı merasimlerde dile getirildiği görülmektedir.

2.1.2.1. Ahî ve Fütüvvet Ehli Gülbankları

Tarikatlarda gülbank anlayışına geçmeden önce tarikatlar üzerinde önemli etkisi bulunan ahilik ve fütüvvet teşkilatında kullanılan gülbanklara yer vermek yerinde olacaktır. Ahilikte bulunan şedd bağlamak, şalvar giymek ve şerbet içmek gibi uygulamaların yanısıra özellikle Bektaşîlikten etkilenerek tennure, çerağ, alem verme, sofra, helva pişirme gibi ögelerle zenginleşerek daha kapsamlı bir kültür haline dönüşmüştür. Hatta bu süreçte ahilik törenlerinde okunan Arapça hutbe ve dualar yerini Farsça hutbe ve dualara bırakmıştır.[174] Fütüvvetnâmeler incelendiğinde özellikle Burgâzi'nin fütüvvet-namesinde yer alan hutbe ve gülbankların Türkçeleşmeye başladığı görülür. Esas itibariyle Nakkaş Ahmed'in Fütüvvetnamesi'nin tercemesi olan bu eserde fütüvvet hutbesinde, İsra Suresi 32. ayetten 39. ayetin sonuna kadar okunduktan sonra *"Es-selamu aleyküm ey hâzırân, işbu kişi teslim oldu ve niyyet kıldı, bu erenler yoluna, bu suyu Allah teâla pak ve arı yarattı, işbu suya ve bu tuza işbu kişi kul gibi hâzırân cemaat tanıklığıyla and verdi ki yüz döndürmiye, bu yolda ve bu kapıda ola"* sözünün söylenmesi, ifadelerde Türkçeleşmenin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.[175]

Fütüvvet ehlinin icra ettikleri törenler dikkate alındığında Kur'an'dan ayet okuyarak başlayıp ardından hutbe ve dualara hatta Bektaşîlikteki gibi tercemanlara yer verildiği görülür. Hatta gülbanklardan daha çok tercemanlara yer vermişlerdir. Bu noktada icazet tercemanı, eşik tercemanı, hatâ tercemanı, armağan tercemanı, niyaz tercemanı ve çerağ tercemanı örnek olarak verilebilir. Ayrıca bu tercemanlar

[173] Osman Cilâcı, "Dua", *DİA*., C. 9, İstanbul 1994, s. 529.
[174] Uzun, "Türk Dua Kültüründe Tasavvufi Bir Niyaz Tarzı", s. 17.
[175] Abdülbâki Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2011, s.40-41, 44.

genellikle nesirden öte şiir şeklinde irâd edilmiştir. Mesela törenlerde şu iki *icazet tercemanı*ndan biri okunur:

"Ben kemîne bendeniz dergâha geldim hidmete
Her ne emr-i âlinizdir âna me'mûr olayım.
Re'y-i âliniz ne buyurur bu ma'nâda sizin
İçerü girem, duram, ya kapudan dûr olayım
Bu duâ-gûy-i fakîr bir bendeniz müştakınız
İçerû gire, dura ne dersiniz ferman sizin".

Yine şeyh eşik tercemanı denen şu iki tercemandan birini okur:

"Eşiğinde komuşam ben cân-u ser
Tâ vücûdum ola sâfî hem-çu zer
Eşiğinde hâcetim budur benim
Kim kılasız bu fakîre bir nazar

Eşiğine yüz süre geldim şehâ cârûb-vâr
Hidmete bel bağladım bir boynu bağlı kul gibi".[176]

Günahlardan bağışlanmak için okunan *hata tercemanı* da şöyledir:

"Tarıkatte boyun kesmek hatâdır
Erenler yolu teslim-ü rızâdır
Günah olduysa dilden, yâ elimden
Elim kesmek, dilim kesmek revadır".

Ve yahut şu hata tercemanı okunur:

"Hata ettim suçum afveyle ey şâh
Bi-Hakk-ı Murtazâ vu Âli dergâh
Huseyn-ı Kerbela sırrı hakkıyçün
Rabbena zalemnâ estağfirullah (A'râf/23)".[177]

Ahilerin ve Alevî/Bektaşî çevrelerin âyinlerinde okunan gülbank, terceman ve duaların birbirlerine benzer bazı yönlerinin bulunması, bu iki topluluk arasında yakın bir ilişkinin olduğunu gösterir. Mesela Mürşid huzuruna varınca;

[176] Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, s. 48.
[177] Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, s. 50.

"Şem'i tevfike hidayettir yüzün
Suret-i Hak'tan işarettir yüzün
Ehl-i tevhide beşarettir yüzün
Hacc-i ihrama ziyarettir yüzün".

Müşterek bir *tıraş tercemanı* şöyledir:

"Tıraş olduk bugün minnet Hüdâya
Tevellâmız Muhammed Mustafa'ya
Teberrâ kılmışız biz hâriciye
Esir olduk Aliyyü'l-Murtazâya."[178]

Fütüvvetnamelerde geçen bir başka *sofra tercemanı* ise şu şekildedir:

"Allah Allah. Şükrü şükrüllah, zikri zikrullah. Sofra-i Halil, nimet-i celîl, devam-ı devlet, makamı cennet Muhammed Mustafâ râ. (Zâhir-i) çıhâr-ı yâr-i bâ-safâ râ. Bâtıni düvazdeh imam râ. Çardeh-i masumân-ı pâk râ. Ulemâ-ı şeriat ve pîrân-ı tarikat-ı kâmilân-ı marifet ve merdân-ı ruhi hakikat râ. Ruhu pederân-ı maderân-ı üstadân-ı muallimân râ, ve Seyyid Vakkas b. Abbas, Selmân Fârisî râ. Ve bu taamı pişiren ve kotaran için ve camilerin gönlü muradı için Allah rızası için Fatiha".[179]

Fütüvvetnamelerde yer alan bir başka terceman örneği olarak *çerağ tercemanı*nı gösterebiliriz:

"Bism-i Şâh Allah Allah çün çerağ-ı fahri uyardık Hudâ'nın aşkına
İki cihân fahri Muhammed Mustafa'nın aşkına
Sâki-i kevser-i Aliyy'ül-Murtazâ'nın aşkına
Hem Hatice Fatımâ hayru'n-nisânın aşkına
On iki imâm sadr-ı vilayet pîşvânın aşkına
On dört ma'sum-i pâk Âl-i âba'nın aşkına
Hazret-i Hünkâr âlem-i kutb evliyanın aşkına
Haşre dek yansın yakılsın billâhi onun aşkına
Ber cemâl-i Muhammed kemâl-i Huseyn Ali'yi bilene salavât".[180]

---

[178] M. Saffet Sarıkaya, "Alevî Bektaşiliğin Ahilik ile İlişkisi", *İslamiyât Dergisi*, 6/3, Ekim 2003, s. 17; ayrıca dervişin tıraş olurken okuduğu dua ve ayetler için için bkz., *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık*, M. Saffet Sarıkaya (Haz.), Horasan Yay., İstanbul 2008, s. 79-83.
[179] Sarıkaya, "Alevî Bektaşiliğin Ahilik ile İlişkisi", s. 18.
[180] *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık,* s. 96-97.

Fütüvvet teşkilatının dillendirdiği bu yakarışlarda ifadelerin gülbank yerine daha çok terceman ifadesiyle anılması, ifadelerin kısa olması, her uygulama için ayrı ayrı okunacak duanın bulunması ve özellikle şiir şeklinde olması, konumuz açısından ayrıca önemlidir.

2.1.2.2. Bektâşi Gülbankları

Tarihi süreçte Osmanlı'nın askeri gücünü oluşturan Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasında verdiği desteklerle ön plana çıkan Bektaşîlik, toplumda farklı özlere sahip inançları, ortak bir paydada toplayarak devletin istikrarı önündeki tehditleri bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin bu tarikat ile olumlu ilişkiler kurmasını ve XVI. yüzyılda Bektaşîliğin devletin resmen tanıdığı tek gayr-i Sünnî tarikat özelliği kazanmasını sağlamıştır. Bu süreçte aktif roller üstlenen Bektaşîlik toplumdaki itibarını günden güne artırmıştır.[181] Bunun yanında diğer tarikatlara nazaran Bektaşîliğin, gülbank, terceman gibi zengin malzemelere sahip olması konumuz açısından ayrıca önemlidir. Öyle ki, Bektaşîler neredeyse bütün törenlerinde sözgelimi ad koyma, sünnet, tıraş, sofra, aşure, lokma erkânı, çerağ, gasil, cenaze, defin gibi konularda farklı farklı gülbanklar ve tercemanlar düzenlemişlerdir.[182]

Bektaşî gülbanklarının tüm özelliklerini üzerinde barındıran büyük gülbank metni, Bektaşî gülbank metinleriyle ilgili genel bir düşünceye sahip olmak isteyenler için incelenmeyi gerekli kılmaktadır. Ancak bu gülbank metninin şeklen uzun olması, aşağı yukarı aynı temel esasları barındıran özet niteliğindeki şu gülbank örneğine yer vermemizi gerekli kılmıştır:

"Bism-i Şâh Allah Allah! Akşamlar hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def ola. Mü'minler ber-murâd ola. Münkirler mât ola. Münâfıklar berbâd ola.

Allah Allah! Demler dâim, cemler kâim, ibâdetler sahîh ve sâlim ola. Gönüller şâd ola. Meydanlar âbâd ola. Meclisler küşâd ola.

Allah Allah! Er Hak Muhammed Ali cümlemize muîn ve zahîr ve dest-gîr ola. On iki imam ve ondört ma'sûm-ı pâkân Efendilerimizin hayır himmetleri üzerlerimize hâzır ve nâzır ola. Hemîşe iltifât-ı ulyâları ve rûhaniyyet-i aliyyeleri

[181] Ocak, "Bektaşîlik", *DİA*., C. 5, İstanbul 1992, s. 373.
[182] Uzun, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua ve Niyaz Tarzı Gülbank", s. 76.

yâr ve yâverimiz ola. Çağırdığımız demde feryâd-reslerimiz ola. Muhabbetleri dâim ve kâim ola.

Allah Allah! Nazar-ı şerîfleri zâhirlerimizi ma'mûr, bâtınlarımızı pür-nûr eyleye. Hz. Hak, Velî-i mutlak, rütbe-i a'lâları der sahrâ-yı mahşer bâ şehîdân-ı Kerbelâ cümlemizi haşr ü cem eyleye.

Allah Allah! Tâcü'l-ârifin gavsü'l-vâsılîn, Sultânü'l-âşıkîn, pîrimiz, üstâdımız, melce-i melâzımız, Hz. Seyyid Muhammed Hünkâr Hacı Bektaş Velî-yi Horasâniyü'n-Nişâbûrî kaddesellahu sırrahu'l-alî ve'l- celî Efendimiz hazretlerinin himmet-i ulyâları ve rûhâniyyet-i âlîleri üzerimizde sâyebân ola. Sülûkünde sabit-kadem edip, kötü işlerde bulundurmaya. Nâmerde muhtâc ettirmeye. Zevk-i vicdân, ilm ü irfân, kemâl-i hâl, fütühât-ı kısmet kerem ve inâyet eyleye.

Allah Allah! Mefhar-i ehl-i îmân Hazret-i Balım Sultân, Sarı İsmail Sultân, Hacım Sultân, Seyyid Ali Sultân, Abdal Mûsâ Sultân, Kaygusuz Sultân, Şahkulu Sultân, Mansur Baba Sultân ve gelmiş geçmiş Dedebaba sultanlar ve bilhassa mürşid-i muhteremimizin (burada zamanın dedebabasının adı söylenir) *himmetleri hâzır, kerâmetleri bâhir, velâyetleri nâzırımız ola. Her geldikçe hakkımızda hayırlısını ihsân eyleye. Güç işlerimizi âsân, müşkil işlerimizi halleyleye.*

Allah Allah! Nefeslerimizi keskin, tiğlerimizi berrân, dîdelerimizi bînâ, kalplerimizi musaffâ eyleye. Çerağ sahiplerinin çerağları rûşen ola. Hayır sâhiplerinin hayrı kabul ola. Kurban sâhiplerinin kurbanları makbul ola.

Allah Allah! Deryâda ve karada olan ehl-i îmân can kardeşlerimize sıhhat ve selâmet ihsân eyleye. Ve bu tarik-ı âliyyeden güzerân eden ehl-i îmân canların rûh-ı revânları şâd ü handân ola.

Allah Allah! Huccâc-ı müslimîne ve guzât-ı müsâfirîne hayırlı selâmet ihsân eyleye. Namazlarımız, niyâzlarımız, erkânlarımız pesendîde-i bârigâh-ı Kibriyâ ola. Hastalarımıza şifâ, borçlularımıza edâ, bi-gayr-i hakkın esîr ve mahbus olanlarımıza hayırlısıyla halâs nasîb eyleyip, gâib hazînesinden merzûk eyleye. İnâyet-i Seyyid-i Kâinât, Sırr-ı Murtazâ Alî, dem-i pir Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî ve çerâğ-ı kânûn-ı evliyâ ebed ola. Gerçek erenlerimizin demine, devrânına Hûûû".[183]

[183] Uzun, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua ve Niyaz Tarzı Gülbank", s. 77-78.

Bektaşî gülbanklarına bir başka örnek, sofra gülbankıdır. Mürşid, sofra gülbankını şöyle okur:

"Bism-i Şâh Allah Allah. Elhamdülillah Elhamdülillah. Nimet-i Celil, Bereketi Halil bu gitti ganisi gele. Hak Muhammed Ali bereketin vere, yedirenlere nur-u iman ola, yiyenlere cennet taamı ola, gittiği yerler gam gussa görmeye kazanıp getirenlere pişirip kotaranlara hayrü hasanat aşk u şevk ola. Hizmet sahibleri hizmetlerinden şefaat bula. Hak Muhammed Ali, Pirimiz Hünkar Hacı Bektaş Veli destgirimiz ve şefaatçimiz ola. İki cihanda yüzlerimiz ak imanlarımız pak ola. Göçenlerimize rahmet ve mağfiret ola, lokma sahiblerinin lokmaları kabul ibadetleri makbul ola, On iki imam, Ondört Masumi Pak, Onyedi Kemerbest efendilerimizin katarlarından didarlarından ayırmaya. Cümlemizi ve cümle bendengân-ı Ehl -i Beyt'i cehennem narından, zalimin zulmünden, kabir azabından emin ve muhafaza eyliye. Didarı ile mükafatlandıra. Dertlerimize derman, hastalarımıza şifa, borçlarımıza hayırla eda'lar ihsan eyliye. Yurdumuzu milletimizi üstün eyliye. Varlığımızı birliğimizi dirliğimizi sonsuz eyliye. Dar-ı bekâ olmuş ehl-i imanı rahmeti ile gani kıla. Lokma hakkına, Evliyâ keremine cömertler cemine Erenler demine Hû"[184]

Bektaşî gülbankları incelendiğinde Alevî gülbanklarıyla hem üslup hem de içerik olarak yakın olduğu görülmektedir. Ancak verilen gülbank örneklerinden, Alevi gülbanklarının Bektaşî gülbanklarına nazaran daha kısa ve basit ifadelere sahip olduğu dikkat çekmektedir.[185]

2.1.2.3. Mevlevî Gülbankları

Mevlevîlerde pek çok tören ve merâsimin varlığı bilinmekle birlikte bu törenlere başlarken veya törenin bitiminde konuya uygun gülbanklar okunur. Öyle ki sımat/somat gülbankı, aşure gülbankı, şeb-i arûs gülbankı, seyahat gülbankı, nikâh gülbankı, hatim gülbankı, eşik gülbankı, İsm-i Celâl gülbankı, Ayn-ı Cem'de okunan gülbank, cenazeye dair çeşitli gülbanklar gibi bazı gülbank örneklerini burada zikredebiliriz. Gülbanklar, hangi ritüel için okunursa okunsun o ritüelin özünü yansıtmakta olup ayrıca düzenlenen törenlerin alt yapısı hakkında bizlere

[184] Haydar Kaya, *Bektaşi İlmihali*, Ayyıldız Yay., Ankara 1989, s. 53-54.
[185] Uzun, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua ve Niyaz Tarzı Gülbank", s. 79.

önemli ipuçları vermektedir. Bu yönüyle Mevlevî törenlerinde gülbankların doldurulamaz bir yere sahip olduğu görülmektedir. [186]

Mevlevî dergâhının ruhu, mutfak (matbâh)tır. Alevî çevrelerdeki on iki hizmet gibi Mevlevîlik'te de on sekiz hizmet bulunmaktadır. Bu hizmetler mutfakta gerçekleşir. Bu hizmetleri görenler şunlardır: "*Kazancı Dede, Halife Dede, Dışarı Meydancısı, Çamaşırcı Baba, Âb-rîzci, Şerbetçi, Bulaşıkçı, Dolapçı, Pazarcı, Somatçı, İç Meydancısı, İçeri kandilcisi, Tahmisçi, Yatakçı, Dışarı kandilcisi, Süpürgeci, Çerağcı ve Ayakçı".*[187] Ayrıca mutfak, Mevlana'nın aşçısı olarak bilinen Ateşbâz-ı Velî'nin makâmı olup çiğlerin piştiği, hamların olgunlaştığı bir eğitim yeridir. Mutfakta görevli bu hizmet sahipleri, belli bir erkân ve âdap ile görevlerini eksiksiz yerine getirirler. Bu yüzden de *Somat (Sofra) Gülbankı* Mevlevilerde ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim yemek pişip hazır olunca Kazancı dede gelir, niyâzda bulunduktan sonra yemek pişirilen kabın kapağını açar ve oldukça kısa olan şu gülbankı okur:

"Tabhi şîrin ola; Hak berakâtın vere; yiyenlere nûr-i îman ola. Dem-i Hazreti Mevlânâ, sırr-ı Ateşbâz-ı Velî, kerem-i imâm Ali, Hû diyelim, "Hûû...".

Yemeğin yenilme vaktinin gelmesiyle sofralar kurulur, görevli dervişin *"Hû... Somata salâ"* demesiyle canlar yemeğe davet edilmiş olur. Sofraya toplanan canların belirli bir âdap ile yemeklerini yemelerinin ardından, canlar sofradan kalkıp bir köşeye çekilirler. Pilavın sofraya gelmesiyle herkes tekrardan pilavın başına toplanır. Hz. Mevlânâ'nın bir gazelinden alınmış *"Yâ Rabbi şu kâseyi, şu sofrayı, şu nimeti ebedî kıl. Yola düşmüş sûfileriz biz. Hakk'ın sofrasına oturmuş, nimetini yiyenleriz biz"* anlamındaki şu Farsça beyit şayet şeyh varsa şeyh tarafından yoksa aşçıbaşı tarafından okunur:

"Mâ sûfiyân-ı râhîm mâ tabla-hâr-ı şâhîm

Pâyendâr Yârâb in kâserâ vü honrâ"

Hemen peşine şu gülbank çekilir:

"Salli ve sellim ve bârik alâ es'adi ve eşrefi nûr-ı cemîi'l- enbiyâ-i ve'l-mürselîn ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn el-Fâtiha" der.

Oradaki herkesin Fâtiha'yı okumasının ardından:

[186] İyiyol, a.g.m., s. 587.
[187] Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2006, s. 55-56.

"Nân-ı merdân, ni'met-i Yezdân berekât-ı Halîlü'r-rahmân. el-Hamdü lillâh, eş-şükrü lillâh. Hak berekâtın vere, yiyenlere nûr-ı îmân ola. Erenlerin hân-ı keremleri nân u ni'metleri müzdâd, sâhibü'l-hayrât-ı güzeştegânın ervâh-ı şerîfeleri şâd ü handân, bâkîleri selâmette ola. Demler safâlar ziyâde ola. Dem-i Hz. Mevlânâ, sırr-ı Ateşbâz-ı Velî, kerem-i İmâm Alî, hû diyelim, Hûû..." demesiyle gülbank tamamlanır. Yemeğini bitirenler belli bir âdap ile sofradan kalkar.[188]

Ayrıca Mevlevîler de *İsm-i Celâl gülbankı* da çekilir. Posta oturan şeyh, euzü-besmele çektikten sonra usulüne göre Allah zikrine başlar. Zikrin sonunda ise şu gülbankı çeker:

"Allahu ekber a'zam kebîren vel hamdü lillâhi hamden kesîran ve sübhânallâhu bukreten ve asîlâ ve sallallâhu alâ eşrefi nûru cemi'il enbiyâi vel mürselîn; vel hamdü lillâhi rabbil âlemin.

Vakt-i şerif hayrı, hayırlar fethi, şerler defi, niyazlar kabûlü, murâdât husûlü, dîn-i İslâm nusratı ve kâffe-i ehl-i imân selâmetiyçün ve güzeştegân-ı mü'minin ve mü'minât ervâhiyçün (gizli olarak) *ve hassaten azîz, şerîf, latîf cenâb-ı Vâcibül vûcudun rızâ-yı kerîmiyçün* (sesli) *celle ve alel Fâtiha".*

İsm-i Celâl gülbankının bazı mecmualarda şu şekilde okunduğu görülmektedir:

"Vakt-i şerîf hayrola; hayırlar fethola; şerler def ola; Allahu azîmuş-şân, ism-i zâtının nûruyla kalblerimizi pür nûr eyliye; demler, safâlâr ziyâde ola. Dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems-i Tebrîzî, kerem-i İmâm-ı Alî Hû diyelim".

Herkes, nefes miktarı, şeyhle beraber "Hû" der ve böylece tören bitmiş olur.[189]

Ayn-ı Cem gülbankı ise şöyledir:

"İnâyet-i Yezdan, himmet-i merdân; mübarek vakitler hayrola; hayırlar fethola; sâhib-cem'iyyetîn muradı hâsıl ola; bil-cümle sâhib-i hayratın ervahı şâd ola; bu gitti, ganîsi gele; demler, safâlar müzdâdola. Dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems-i Tebrîzî, kerem-i İmâm-ı Alî, Hû diyelim".

[188] Uzun, "Bir Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua ve Niyaz Tarzı Gülbank", s. 75.
[189] Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 138-139.

Hep beraber, soluk miktarınca ve yüksek sesle "Hû" denir ve herkes, birlikte yere kapanıp niyaz edilir.[190]

Mevlana'nın vefatının yıldönümü için önce Ayn-i cem yapılır, ardından Şeyh, Mevlâna'nın şu beytini okur:

"*Bîşter â bîşter â cân-ı men*
Peyk-i der-i Hazret-i Sultân-ı men"

Beyti okuyan Şeyh, *Şeb-i Arûs gülbankı*na geçer:

"Vakt-i şerîf hayrola; hayırlar fethola; şerler def'ola; leyle-i arûs-ı rabbânî, vuslat-ı halvet-serây-i sübhânî, Hakk-ı akdes-i Hudâvendgârîde ân-be ân vesîle-i i'tilâ-yı makaam ve fuyûzât-ı ruhâniyyet-i aliyyeleri cümle pey-revânı hakkında şâmil ü âmmola, Dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems-i Tebrîzî, kerem-i İmâm-ı Alî, Hû diyelim. Hû... "[191]

Mevlevîlerin evlilik hususunda bazı ritüellerin ardından gülbanklara yer verdikleri görülür. Sözgelimi Mevlanâ'nın şu beyti kıyılan nikâhın ardından veya gerdek sırasında damat tarafından okunur:

"Bâda mübarek ber cihan sûr u arûsîha-yı mâ
Sûr a arûsîrâ Huda bubrîd ber balâ-yı mâ"

Ardından Mesnevi'de yer alan bu beyitten sonra şu gülbank okunur:

"*Vakt-i şerifler hayrola, hayırlar fethola, şerler def'ola, demler safâlar müzdâd ola, Hak erenler mübarek ve müteyemmin eyliye; hayru'l-halefler ihsan eyleye, dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems-i Tebrîzî, kerem-i İmâm Alî hû diyelim Hû".*[192]

Ayrıca Mevlevî büyükleri tarafından, şehir dışına çıkılırken, yolculuk için araca binilirken veya toplu seyahatler esnasında *sefer gülbankı okunur*:

"Bidih merâ tu Hudâyâ derin huceste sefer
Hezâr nusrat u şâdî hezâr feth u zafer
Behurmet-i se Muhammed behakkı Ali
Bedu Hasen be Huseyn u be mûsi u Ca'fer."

[190] Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 117.
[191] Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı,* s. 118.
[192] İyiyol, a.g.m., s. 589.

"Salâvâtullâhi ve selâmuhû aleyhim ecmaîn. Vakt-i şerif hayrola; hayırlar fethola; şerler def'ola; demler, safâlar müzdâd, gönüller şâd, muradlar hâsıl, seferler bî hater ola. Dem-i Hazret-i Mevlânân, Sırr-ı Şems-i Tebrîzî, kerem-i İmâm-ı Alî, Hû diyelim".

Yolculuğa çıkanlar hep beraber niyaza eğilir ve "Hû" derler.[193]

Mevlevîlikle ilgili yer verdiğimiz bazı gülbank örnekleri dışında, daha pek çok gülbank örnekleri vardır. Ancak biz şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz. Genel olarak Mevlevî gülbankları incelendiğinde gülbank okunmadan önce Mevlanâ'dan konuyla alakalı beyitlere yer vererek ardından "hayırlar fethola, şerler defola" şeklinde asıl duaların zikredildiği görülmektedir. Gülbankların sonunda Mevlanâ, Şems-i Tebrizi, Ateşbâz-ı Velî ve Hz. Ali gibi büyüklerin isimleri zikredilmekte ve en sonda "Hû" ifadesiyle gülbank sonlandırılmaktadır. Bu kapsamda Mevlevî gülbanklarının Alevî/Bektaşî gülbanklarıyla benzerlik arz ettiği görülmektedir.

2.1.2.4. Diğer Tarikatlarda Gülbank

Alevî, Bektaşî, Mevlevî gibi çevrelerin tören ve merâsimleri yanında Halvetîlik, Kâdirîlik ve Rıfaîlik gibi tarikatların da tören ve merâsimlerinde gülbanklara yer verildiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında "Zînetü'l-Kulûb" adlı eserde Halvetîliğe dair gülbank metinlerine rastlanılması, gülbankların Halvetî tarikat âyin ve ritüelllerinde ne denli yaygın ve önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında gülbank okuma geleneği Kâdirîlik'te de bulunmaktadır. Balkanlarda IV. Murat döneminde varlık gösteren Saraybosna Hacı Sinan Tekkesi'nin günümüzde hâlâ işlevini devam ettirdiği ve âyin ile merâsimler esnasında farklı gülbankların okunduğu bilinmektedir. Zira bu tekkede okunan şu Kâdirî gülbankı bizler için örneklik oluşturmaktadır:

"Vakitler hayrolsun, hayırlar fetholsun, fetihler müyesser olsun, şerler def'olsun. Şeref-i Nebi, kerem-i velî, himmet-i Geylanî; şerefimiz bereketimiz, seyyid Muhammed Emin es-Süleymaniyeli ve Şeyh Haci Selim Sami ve Şeyh Feyzullah Efendi Hacıbayriç ve kutb-i zaman, Üçler, Yediler, Kırklar ve cem-i hak erenler aşklerine Hû".[194]

[193] Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 145.
[194] İyiyol, a.g.m., s. 587.

Halvetiyye'nin bir kolu olan Cerrâhiyye tarikatında da gülbank örneklerine rastlanmaktadır. Nitekim son Cerrâhî şeyhlerden biri olan ve gülbank çekmesinin yanında şartlara uygun gülbanklar düzenlemesiyle de bilinen Muzaffer Özak'ın ifade ettiği sofra gülbankı şu şekildedir:

"Elhamdülillâh Allah. Elhamdülillâh ya Allah. Elhamdülillah lâ ilâhe illallah hû la ilâhe illallah Allah. Bu gitti ganîsi gele, Hak berekâtın vere. Yensin eksilmesin, taşsın dökülmesin, kotaranlar, pişirenler, getirenler nur olsun; içleri, dışları sürûr olsun; gönülleri aşk-ı ilahî ve aşk-ı resûl ile dolsun. Yediğimiz nimet ibadete kuvvet olsun, gözümüz sırlar görsün. Üçler, yediler, kırklar, cümle veliyyullahın himmetleri üstümüzde olsun. Devletimiz adl ile tâ kıyamet pâyidar olsun. Ordularımız düşmana galip olsun. Düşmanlarımız kahr u tedmîr olsun. Ümmet-i Muhammed'in âsileri ıslah olsun. Hastalar şifâyâb, dertlere derman olsun. Âşıklar vuslat bulsun. Bi-hürmeti aşk-ı ilâhî, nûr-i nebi, kerem-i Ali, gülbang-i Muhammedi, selâmet-i hâzırûn, selâmet-i gâibün, üçler, yediler, kırklar, İslâm'a boyun eğsin cümle ırklar. Kalksın aradan dertler. Dem-i evliyâullah, sırr-i enbiyaullah bi-şefâatihim ecmaîn. Vâris-i Hayder-ı kerrâr, sâki-i aşk-ı ilâhi pirimiz Sultan Nûreddin-i Cerrâhî dem-i devrânına hû diyelim hû, tekabbel minnâ kerem-i mevlâ yâ Allah hû".[195]

Yine Cerrâhiler, sabah namazının ardından "sabah usulü" zikrini yaparlar. Peşine de şu gülbankı çekerler:

"Allah Allah, eyvallah! Sabahlar hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def ola. İstekler, niyâzlar kabûl ola. Çerağımız rûşen ola. Vakitler küşâd ola. Münkir münâfik perişân ola! Demler safâlar bakî ola. Dem-i enbiyâ, sırr-ı evliya, üçler, yediler, kırklar, aşk-ı Mevla, nûr-ı kerem-i İmâm Ali, gülbank-i Muhammedi, pirimiz Sultân Nureddin-i Cerrâhî, Kerem-i Mevlâ, Yâ Allah, Hûû".[196]

2.1.2.5. Yeniçeri Gülbankları

Yeniçerilerin Bektaşî doktriniyle olan ilişkileri yüzeysel denilebilecek sınırın ötesine geçmiştir. Bektaşî yolunun yeniçeriler üzerinde hem gülbanklar, peymançe selamı, orta-bölük nişanları ve Kazan-ı Şerif gibi görünür karakteristik ögelerinde hem de görünmez iç nitelikleri olan halife Hz. Ali ve kılıcı Zülfikar'a

[195] Uzun, "Gülbank", s. 234.
[196] Uzun , "Türk Dua Kültüründe Tasavvufî Bir Niyaz Tarzı Gülbank", s. 20.

duyulan saygı, Gaib'in güçlerine duyulan derin inanç ve her şeyin üstünde de getirdiği değerler bütünü nedeniyle derin bir etkisi vardır.[197] Hatta bu yüzden Yeniçeriler kendilerini "Bektaşîler Ocağı (Ocağ-ı Bektaşîyan)"; "Bektaşî Toplumu (Taife-i Bektaşîye)"; "Bektaşî Topluluğu (Güruh-ı Bektaşîye)"; "Bektaşî Cemaati (Zümre-i Bektaşîyan)" olarak adlandırır ve terfi sistemlerine "Bektaşî Yolunda Terfi (Silsile-i Tarik-i Bektaşîyan)"; subaylarına ise "Bektaşî Subayları (Ağayan-ı Bektaşîyan)", "Bektaşî Seçkinleri (Sanadid-i Bektaşîyan)" veya "Bektaşî Ocağının İleri Gelenleri (Rical-i Dudman-ı Bektaşîye)" derlerdi.[198]

Ayrıca Bektaşîlikte önemli bir yeri olan Balım Sultan'ın Erkânnâmesi'nde yer alan bazı gülbankların yeniçeri ocağının bir parçası olan Mehter takımına ait olması bu ilişkiyi daha da netleştirmektedir. Bu gülbanklar yeniçerilerin komutanları olan mehterbaşı tarafından okunur ve tüm birlik tarafından "Hu" çekilerek sona erdirilir.[199] Bu gülbank metni şöyledir:

"Bism-i Şâh Allâh, Allâh
Celil-i Cebbâr, Muin-i Settâr, Hâlik-i Leyl-ü ven nehâr
Lâ yezâl, zül celâl Yek'dir Allâh yek!
Allâh'ın birliğine, küffarın körlüğüne
Ve Resûl-ü Enbiyâ, Peygamberimiz efendimiz
Cenâb-ı Ahmed-i Muhammed Mustafa
Ve Al-i evlâd-ı Resûl-ü Müçtebâ'nın imdâdı ruhaniyetlerine
Pir'ân, Mürşidân, Âşıkân, Gavs-el Vâsılîn (Erenlerin Kutbu).
Hamaley-i Kur'ân Esseyid Muhammed Hacı Bektaş-ı Veli
Ve Güzeştegân-ı (geçmiş) Pirân ve Ehl-i İslam ervâhına
Ve dest-girimiz Balım Sultan âyn-ı inayetine
Hünkâr-ı İslam, İbnü's-Sultan, bilcümle İslâmın necât, saadet ve selâmetine
Üçler, beşler, yediler, kırklar, üç yüz altmışlar ve bin birler demine...
Nûr-u Nebî, Kerem-i Ali, keremât-ı Velî,
Gülbang-ı Muhammedî
Pirimiz, Hünkârımız, üstadımız, Kutb-ül Arifin,
Hacı Bektaş-ı Veli

[197] Erdal Küçükyalçın, *Turna'nın Kalbi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 100.
[198] Küçükyalçın, *a.g.e.*, s. 104-105.
[199] Küçükyalçın, *a.g.e.*, s. 119.

Demi devrânına Hu diyelim!

Huuu...".[200]

Yeniçerilerin kılıç kuşanma merasiminde okunan aşağıdaki gülbank da Balım Sultan'ın (ö. 1519) Erkânnâme'sinde yer almaktadır:

"Bism-i Şâh! Allah, Allah! Hu!

Yolum yolunuz, kolum kolunuz, dolum dolunuz, dinim dininiz!

Başım yolumuzda, canım uğrunuzda, malım törenizde kurban!

Dilim terceman, erenlerden ferman, tuz-su-ekmek gördüm!

Yoldan ayrılırsam tuttuğunuz kılıç, boynuma doğrak, mürdüm!

Gerçekler demine, Pir gayretine. Ya Ali Huuu...

Allah, Eyvallah!

(Yeniçeriler hep bir ağızdan)

Ey Muaviye ümmeti,

Ey düşman-ı Muhammedi!

Siz küfrâni, biz şükrâni,

Siz bir taraf, biz bir taraf!"[201]

Ulufe dağıtım törenlerinde sarayın avlusunda toplanan yeniçerilere önce yemek verilir. Ardından başçavuş öne çıkarak Divan-ı Hümâyun'un önünde peymançe durur[202] ve yüksek sesle şu gülbankı okumaya başlar:

"Allah Allah İllallah!

Baş Üryan, sine püryan, kılıç al kan,

Bu meydanda nice başlar kesilir olmaz hiç soran!

Eyvallah, eyvallah!

Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan!

Kulluğumuz Padişaha ayan!

Üçler, yediler, kırklar, gülbang-ı Muhammedi, nur-i nebi, kerem-i Ali pirimiz, sultanımız, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli!

Demine devranına "Hû!" diyelim.

---

[200] Küçükyalçın, *a.g.e.*, s. 120.

[201] Küçükyalçın, *a.g.e.*, s. 130.

[202] *Peymançe durmak:* Dâr'a durmak olarak da ifade edilen bu kavram, cemaatin ve dedenin ya da babanın önünde, canını yol uğruna vermeye hazır olduğunu bildirmek için, niyaz ederek meydanın ya da meydan odasının ortasına gelerek, ayaklar mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik durmak anlamına gelir. Bkz., Korkmaz, *Alevîlik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 177.

Hû!".[203]

Yeniçeriler "seğirdim" yani saldırı emrini aldıklarında mehter bütün gücüyle hücum marşını çalmaya başlar ve davullara giderek hızlanan bir ritimle vururlardı. Sonra sancaklar, flamalar kaldırılır ve hep birlikte bir gülbank okunurdu. Bu duaya *"gülbang-ı ceng"* ya da *"gülbang-ı Muhammedi"* adı verilirdi. Bu gülbankın sözleri cephedeki savaşçıların psikolojik durumları hakkında ipuçları vermektedir. Açık ve yakın bir ölüm tehlikesi karşılarında duruyorken edilen bu dua, Bektaşî terminolojisi ile örülmüştür;

"Bism-i Şâh Allah Allah!
Derviş-i dervişân, makbûl-u makbûlan!
Baş üryân, sine püryân, dide al kan!
Yezide kan kusturan!
Göğüs kalkan, arslan pençesinden kelle kurtaran!
Bu meydanda nice başlar kesilir, olmaz soran!
Mücizât-ı Fahr-ı Cihân,
Kerem-i Şâh-i merdan,
Bi-hürmeti abdalân!
Pirimiz, Hünkârımız, tâc-ül ârifin, gavs el-vâsilin
Hacı Bektaş-ı Veli Şah-ı Horasan!
Hınzırdır, mel'undur, münâfikdır Yezid'le Mervân.
Le En Allahü Yezide ve âlâ kavm-i Yezid.
Rahmed ber can-i şehid!
Allah yoluna, Muhammed kavline, Ali uğruna,
On iki imam katarın, Pir gayretine!
Dem-i Pir, kerem-i evliyâ, gerçeklerin demine!
Hû diyelim,
Hûûûû.."[204]

Yeniçeriler, sefer esnasında düşman bölgesine girdikleri zaman bütün ordunun katılımıyla birlikte her gün ikindi namazı kılındıktan sonra toplu dua yaparlardı. İkindi namazı kılındıktan sonra kethüda bey, dua için çadırdan çıkar, bir iskemle üzerine otururdu. Yeniçeri ağasının ve diğer ocak ağalarının adamlarının

[203] Küçükyalçın, *a.g.e.*, s. 169-170.
[204] Küçükyalçın, *a.g.e.*, s.203.

büyük bir halka oluşturacak şekilde kethüda beyin önüne dizilmesi ile her odanın neferleri de kendi çadırlarının önüne doğru dizilir. Ardından kethüda beyin yanına Ocak yazıcısının gelmesiyle duaya başlanırdı. Önce bir ağızdan üç kez "Allah Allah" diye yüksek sesle bağırırlar. Bir süre böyle devam ettikten sonra yazıcı şu duaya başlardı:

"Bism-i Şâh, Allah Allah!
Mümine farz-ı ayn cenk-i cihad,
Hudaya şükür bî-had!
La ilahe illallah el-melikü'l-hakkı'l-mübin,
Sâdıku vadü'l-emîn,
Ve mâ- erselnâke fethan mubinâ,
Ey padişah-ı mülk-i İslam aleyke ayn'ullah!
Sensin hâris-i din-i mübîn.
Leşker-i islamın uğru açık ola
Ricâl-i devletimizin ömrü, ikbâli mezid ola.
Yeniçeriyân ve sipahiyân ve bütün ordu-yı gazânın
Sözünü üstün, kılıcını keskin eyleye.
İşte Furkân-ı adalet. İşte seyf-i şeriat.
Tahtgâhı mülk-i İslamın ola ta yevm-i haşre dek medîd
Fahr-ı âlem efendimiz pâk ve mübarek, mukaddes rûh-i pür fütuhları hoşnut olup
Gazâ-yı ekberin eylesin ta'ziz ve sa'îd.
Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber!
Erenlerin topu, küffârın bağrında patlaya!
İlâ-yı Kelimetullah, cihâd-ı fî sebîlillah ve Ehl-i Beyt-i Rasulallah
Uğrunda ser verip ser alan, pala sallayan gâziyânın ruhları mübarek ve muazzez ola!
Sâhib-i Kur'an Muhammed Mustafa ve sahib-i Zülfikar Aliyye'l Mürteza
Ve sahib-i seyf Ebâ Müslim-i Horasâni Efendilerimizin
Himmeti ruhaniyeleri, üzerimizde hâzır ve nâzır ola!
Eli kan, dili kan, sine üryan, ciğeri püryân,
Meydan-ı şehâdete Allah yoluna revân.

Gazâ-yı şühedâya cemâl-i Hak görünür ayan.
Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan.
Ya Rahim, Ya Rahman, ya Reccanâ, Ya Deyyan.
Resûl-i Kibriyâ Ahmed-i Muhtâr Muhammed Mustafa
Âl-i evlâd-ı hamse-i ve ehl-i kisâ-yı imdâdî ruhaniyetlerine,
Hünkâr-ı Evliya es-Seyyid Muhammed Hacı Bektaş-ı Velî,
Kaddese'llâhu sırruhu'l-azîz efendimizin, himmet-i velâyetine,
Ve dest-girimiz Balım Sultan ve güzeştegân-ı pirân ayn-ı inâyetine!
Şâh-ı Şühedâ, Sultân-ı mükerrem,
Hüseyin-i Kerbelâ-yı Müctebâ sırrına,
Nûr-ı Nebî, kerem-i Alî, kerâmât-ı velî,
Pirimiz, Hünkârımız, Kutbu'l-ârifin Hacı Bektaş-ı Veli demine,
Üçler, beşler, yediler, kırklar, dem u devranına
Hû diyelim hûûû."[205]

2.1.3. Farklı Din ve Kültürlerde Gülbank

Gülbanklar eski Türk dualarını anımsatmaktadır. Şaman kendinden geçmiş bir hali ifade eden esrime halinde, irtibat kurdukları ruhlarla iletişimlerini anlaşılabilir bir dil üzerinden sağlarlar. Bu yüzden bu iletişim esnasında telaffuz edilen sözler, sadece şamanların anlayabileceği bir dildedir. Şamanların belli bir tören şeklinde düzenledikleri ritüellerde söyledikleri sözler, ezber dualar olmayıp tamamen doğaçlamadır. Bundan dolayı hiçbir dua birbirine benzemez. Şamanların farklı tanrılardan ve ruhlardan yardım istemeleri, ritüelde onların adlarının anılmasıyla gerçekleşir. Ruhlarla sağlanan irtibat Şaman'ın kendine gelmesiyle sona erer.[206]

İslam öncesinde Şamanların *"alkış"* olarak okudukları hayır dualar ile gülbanklar arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Ayrıca İslam öncesinde *"kargış"* denen ve bedduayı karşılayan dualar da mevcuttu. Kazak Türkleri arasında "baksılar" olarak isimlendirilen insanların dillerinden düşürmedikleri

[205] Betül Özey, *Bektaşîlik-Yeniçeri Ocağı İlişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 74-76.
[206] Mehmet Emin Bars, "Şamanizm'den Tasavvufa, Şaman'dan Sufi/Veli'ye Değişim/Dönüşümler", *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi,* 2018, S. 36, s. 172-173.

dualar ile Doğu Türkistan baksılarının okudukları dualaların gülbankları andırması,[207] Şamanlığın Anadolu Alevîliği üzerindeki izleri olduğunu ortaya koymaktadır. Kısaca Anadolu Alevîliği'ndeki gülbankların, Şamanların okumuş oldukları "alkış"ların bir devamı niteliğini taşıdığını söyleyebiliriz.

Burada ifade etmemiz gerekir ki bu etkilenme, muhakkak tek taraflı olmamıştır. Baksı'nın duasında, *"Bismillâh"*; Kam'ın duasında, *"Esen selâm"* şeklinde geçen İslâmî ifadelerin bulunması, Doğu Türkistan Baksı ve oyunlarının dualarında, peygamberlerin ve müslüman velilerin adlarının geçmesi, bu etkileşimde İslamî izleri açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim okuryazar baksılar, konumlarını meşrulaştırmak ve tanınır hale getirmek için "Peri-Han (Peri okuyucu) Risaleleri" düzenleyerek, "Fatma Ana"yı muhafız ve pîr olarak da kabul etmişlerdir. Hatta Doğu Türkistan'da Müslüman kam'lara bazı kesimlerde "Peri-han", bazı kesimlerde "Dua-han" denilmekteydi. Konunun daha net olarak anlaşılabilmesi için Alevî gülbanklarındaki gibi "Bektaş" ve "Hu" ifadeleriyle karşılaştığımız bir kam duasına yer vermek yerinde olacaktır:

"Sizden medet diliyorum, Kara Murt (kara bıyıklı) ata evliya! Hu Allah ey! Bektaş ata, Bekata Bekiç ata yardım et! Çakmak ata evliya, Koçkar ata evliya, sizden medet diliyorum. Hu Allah ey! Evliya ata evliya... Sizden medet diliyorum. Tekturmas ata evliya. Karahan babam yardım et! Hû Allah ey!".[208]

Bu kültürel ve dini yapılar arasındaki ilişkinin sadece gülbank konusunda değil, konumuzun diğer bir tarafı niteliği taşıyan niyaz konusunda da mevcut olduğu görülmektedir. Zira bu benzerliği Mehmet Eröz adı geçen eserinde şöyle ifade etmektedir:

> Dedelere, babalara, "niyaz", "yol hakkı" v.s. adıyla verilen yıllık hediyelerle, kamlara, şamanlara verilen hediyeler arasında benzerlik vardır. Buryat şamanı "Baba" ve yardımcıları "Oğullar" her yıl köyden köye, obadan obaya dolaşarak, dinî âyinleri yürütür ve verilen hediyeleri, yiyecekleri atlarına yükleyerek götürürler. "Bazı oymaklar şamanlarına yıllık maaş bağlarlar; bazı oymaklar ise her âyin ve tören karşılığı olarak ücret verirler. Kamlar pazarlık etmezler, ne verirlerse razı olurlar. Umumiyetle gerçek kamlar dünyalığa düşkün değillerdir. Kamlar hakkında söylenen menkıbe (yürüm)lere göre, gerçek kamlar yoksul olmağa mahkûmdurlar. Kamların kendileri de buna inanırlar." Kızılbaş Türkmenler, dedeler önünde secdeye kapanırlar, niyaz'da bulunurlar. Bu, eski bir Türk geleneğidir. İbn Fazlan, Türkmenlerin bu âdetinden bahsettiği gibi, Hudûd el-âlem, Oğuz Türklerinin, kamları

[207] Zelyut, *Türk Alevîliği Anadolu Alevîliğinin Kültürel Kökeni*, Kripto Yay., Ankara 2010, s. 259; Fuat Bozkurt, *Alevîliğin Toplumsal Boyutları*, Yön Yay., İstanbul 1990, s. 113.
[208] Eröz, *a.g.e.*, s. 280-281.

> önünde secde ettiklerini kaydeder. Kaşgarlı Mahmud, Türklerin "Kamlık dininde kalmış olan Oğuz'ların, saygı duydukları şeylere ve insanlara yükündüklerini (secde ettiklerini)" açıklar.[209]

Mehmet Eröz'ün vermiş olduğu bu bilgiler, Şamanizm ile Kızılbaş Türkmenler arasındaki kültürel ilişki ve geçişkenliği çarpıcı biçimde ifade etmektedir.

2.1.4. Anadolu Alevîliği'nde Gülbank

Anadolu Aleviliği'nde neredeyse her işe, uygun bir gülbank okunarak başlanır. Okunan dua ve yakarışların dili, Türkçe olup "on iki imam", "on dört masum-u pak", "onyedi kemerbest"[210] gibi isimlerle Kur'an'a dair bazı kavramları içerirler. Gülbankların dilinin zamanla sadeleşmesi, gülbankları günlük kullanılan bir dile dönüştürmüştür. Bu tür duaların en eski örneklerine, 16. yüzyılda yazılan ve Bisâti'ye atfedilen "Menâkibu'l-Esrar Behcetü'l-Ahrâr" adlı eserde rastlanılmaktadır. Konumuz açısından önem arz eden bu kaynak, detaylıca incelenmeyi hak etmektedir. Zira en eski gülbank metinlerini içermesinden dolayı konumuza ışık tutacak kullanımlara yer vermeyi gerekli görmekteyiz. Kitap *"Bismillahirrahmanirrahim. el-Hamdülillahi rabbi'l-âlemin ve's-salâtu ve's-selâmu li'l-müttakîn. Muhammedin ve âlihi ve evladihi ve ashâbihi ecmaîn. Bi-rahmetike yâ erhame'r-Râhimîn"* ifadeleriyle başlamaktadır.[211] Kitapta dervişin yapması gereken zikir olarak şu dua da zikredilmektedir:

"Ya Muhammed, Ya Ali, Ya Ali, Ya Muhammed. Bismillahirrahmanirrahim. Fa'lem ennehu lâ ilahe illallah, Muhammedun resulullah, Muhammed mehdi, emînullah, Ebu Müslim Seyfullah ve rehber mürşidullah".[212]

Yine pîrin önüne çöküp tevbe telkin duası olarak da şu dua zikredilmektedir:

"Estağfirullah tövbe kıldım cemettiğim günahlara. Ve bir dahi estağfirullah min külli zenbin amden ev hataen ev sirran ev alâniyeten. Ve etûbu ileyhi mine'z-zenbi ameluhu ve mine'z-zenbillezi lâ ameluhu. Ente allâmu'l-ğuyûb. Tûbû ilallahi

---

[209] Eröz, *a.g.e.*, s. 282-283.

[210] Anadolu Alevî kültüründe *on dört masum-u pak*, her türlü yanılgıdan ve günah işlemekten uzak olduklarına inandıkları Hz. Muhammed, kızı Hz. Fatma ve on iki imamdan oluşan on dört kişiyi ifade eden bir tabirdir. Tathir ayeti olarak bilinen Ahzâb Suresi 33. ayet bu on dört kişinin masumiyetini belgeleyen delillerin başında gösterilmektedir; buna karşılık o*nyedi kemerbest* ise, Hz Ali'nin kemer kuşattığı, Ehlibeyt'le birlikte savaşmış ve çoğu şehit düşmüş on yedi savaşçıyı ifade eder. Bkz., Korkmaz, Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü, s. 524-525; Hamid Algar, "Çârdeh Ma'sûm-i Pâk", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 227.

[211] *Şeyh Sâfî Buyruğu*, Ahmet Taşğın (Haz.), Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2013, s. 17.

[212] *Şeyh Sâfî Buyruğu*, Ahmet Taşğın (Haz.), s. 25.

tevbeten nasûhâ. İnnallâhe yuhibbu't-tevvâbîne'l-mutetahharîn. Allahumme rabbî tâibûn ileyke fi'len ve hâtıran estağfirullah".[213]

16. yüzyılda Bisâti'nin yazdığı söylenen Şeyh Sâfi Buyruğu ile 17. asırda kaleme alınan bir diğer Alevî yazılı kaynağı "Kitab-ı Menâkıb-ı Şerif" adıyla anılan Doğan Kaplan'ın yayına hazırladığı Şeyh Sâfi Buyruğu'yla karşılaştırmak yukarıda ortaya koymuş olduğumuz sonuçların net olarak gözler önüne serilmesini sağlayacaktır.

Eserde Şeyh Sâfî Buyruğu 36b-39a arasında yer verilen Nefes-i Hatâyi, Hakk'a şükrü içeren nefes tarzı dua örneğini teşkil eder. Eserde Hatâyi'nin nefesleri dışında Kul Himmet, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal gibi âşıkların şiirlerinden de pek çok örnek verilmektedir. Ancak diğer şiirlerin konumuzla ilgisi saptanamadığından çalışmamıza kaynaklık edecek bu nefese ayrıca yer verilmesi önemli olup gülbank niteliği taşıyan bu nefes aşağıda verilmiştir:

Lutfına ey padişahlar padişahı çok şükür
Bendedir ümmîdi sensin hem penâhı çok şükür
Afv idersin sırları, sırlar agâhı çok şükür
Çok şükür birlüğüne Ya Rabb ilahî çok şükür

Yarattın yiri-göği dutdı bizim içün karâr
Bizim içün devri der çarh-ı felek leyl ü nehâr
Pes, bizüm çundur bugün dünya ve ukbâ her ne var
Çok şükür dergâhına, Ya Rabb ilâhi çok şükür

Sen Bizi halk eyledin çun âb u ateş-i hâk u bâd
Cismimize can virüben bize âdem didin ad
Yaradılmış senden aldı cümle maksûd u murâd
Çok şükür birliğüne Ya Rabb ilâhî çok şükür

Görmeğe göz virüben işitmeğe virdin kulak
Dutmağa hem el virüp yürümeğe virdin ayak
Her ne yire azmi dersin yiterüz yakın ırak
Çok şükür dergahına Ya Rabb ilâhî çok şükür

[213] *Şeyh Sâfî Buyruğu*, Ahmet Taşğın (Haz.), s. 29.

Seng-i bulad âresinde hem virürsin od bize
Etile kan âresinden sızdurırsın süd bize
Çok keremler gösterirsin ey kerîm-i ma'bud
Çok şükür birliğüne Ya Rabb ilâhî çok şükür

Kurı ağaçdan bitürdin dürlü yemişler bize
Hem anı hord itmeğe virdin dehân dişler bize
Biz ne yüzkim gösterirsin bunca lütf işlersin
Çok şükür dergâhına Ya Rabb ilâhî çok şükür

Kullarına vacib oldı ismini zikr ideler
Virdüğin nimetlerüni hem yiyüp şükr ideler
Rızkçunhad sen kefilsin neye fikr ideler
Çok şükür birliğüne Ya Rabb ilâhi çok şükür

Kullarına vacip oldı ismini zikr ideler
Virdüğin nimetlerüni hem yiyüp hem şükr ideler
Rızkçun hod sen kefilsin neye fikr ideler
Çok şükür birliğüne Ya Rabb ilâhî çok şükür

Küfr ü isyân u hatâ bizden varır senden yana
Lütf u ihsân u kerem senden gelür bizden yana
Ol ganimet kısmetini kesmedin önden sona
Çok şükür dergâhına Ya Rabb ilâhî çok şükür

Bu Hatayi haste çun kapundan günahkârdur
Vîr murâdını anun fazluna ümmîd-vârdır
Ayblar setr ittüğüçün bir adın Settârdır
Çok şükür birlüğüne Ya Rabb ilâhî çok şükür.[214]

[214] *Şeyh Sâfî Buyruğu*, Doğan Kaplan (Haz.), Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara 2015, s. 137-141; ayrıca Şeyh Sâfi'nin, işledikleri günahlara karşılık kulların günahlarının affedilmesi için kulların,

Yine eserde varak 60b'de Şeyh Dehmaz (Tahmasp) Erkânı'na göre yola girecek salikin okuması gereken Hutbe-i Düvazdeh imam'a yer verilir. Bu duanın kapsamı şöyledir:

"*Allâhumme salli âla seyyidina nûri Muhammedini'l-Mustafa, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam Ali el-Murtezâ, Allâhumme salli âla seyyidina nûri Hadîceti'l-Kübrâ ve Fâtımeti'z-Zehrâ, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam Hasan Hulk-i Rıza, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam Hüseyn mazlum-u şehîd-i deşt-i Kerbela, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam Zeynelâbidîn ma'sum u pâk, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam Muhammed Bâkır, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam Ca'fer-i Sâdık, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam Musa-i Kazım, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam-ı Heştom kıble-i heftom Sultân-ı Horasan Ali Mûsâ Rızâ, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam Muhammedet-Takî, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam Ali en-Naki, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam Hasanü'l-Askeri, Allâhumme salli âla seyyidina nûri İmam Muhammed Mehdi sırr-ı Ahmed Şâh ve âhiru'z-zaman ve sâhibu'l-kırân ve duvazdeh imam ve çehârdeh ma'sûm-u pâk hüccetu'l-kayyûmi'r-rahmân ve delîlu hâdi'l-burhân kutbu meşâyıhı'z-zaman ibn Sultan Şâh-ı Dehmaz can padişah-ı cihan ve mürşid-i zamanü't-tarîk hâzırân ve gâyıbân ve likülli'l-mü'minîne ecmaîn bi rahmetike ya erhame'r-rahimîn*".[215]

Bu duanın hemen arkasından Nâd-ı Ali duasının isminden ve duanın öneminden bahsedilir. Önemli bir durum da bu eserde bizzat gülbenk ve gülbenk çekmek kavramlarına yer verilmesidir.[216] Nihayetinde eserin son kısmında Abdülbâki Efendi'nin tâliplere mektubu başlığı altında varak 199-154a ile 199-158b arasında dua metni vardır.[217] Hatta bu kısım "Küçük Buyruk" olarak anılmayı hak etmiştir.[218] Ancak uzun bir dua olduğu için duayı vermek yerine bu duayı asıl

Rabblerine karşı tevbe-istiğfarda bulunmaları için Hatayi'nin bağışlanma ifadeleri içeren bu nefesine yer vermesi bizi, bu nefese eserimizde yer vermeye sevk etmiştir.

[215] *Şeyh Sâfî Buyruğu*, Doğan Kaplan (Haz.), s. 227-229.

[216] Varak 64a: Gülbenk çekmek, varak 73a: Gülbenk vermek, varak 92a: Gülbenk vermek, varak 82b: Gülbenk almak. Bkz., Şeyh Sâfî Buyruğu, (Haz. Doğan Kaplan), s. 263, 299, 345,407.

[217] *Şeyh Sâfî Buyruğu*, Doğan Kaplan (Haz.), s. 465-483.

[218] *Şeyh Sâfî Buyruğu*, Doğan Kaplan (Haz.), s. 25.

önemli kılan özellik olan *"Gerçeğe Hû"*[219] deyişiyle sonlandırılması, Alevîlikteki gülbankların en önemli özelliklerinden olduğunu ortaya koymaktadır.

Her iki eseri konumuz açısından detaylıca inceledikten sonra şu çıkarımlarda bulunmak mümkündür:

1) 16. yüzyılda yazılan Buyruk'ta dua metinleri, 17. yüzyılda yazılan Buyruk metinlerine göre daha kısadır. Ayrıca dua metinlerin kısalığı yanında ilk eserin dilinin Arapça olması, sonraki eserlerde dua dilinin Türkçeleşmeye başladığını gösterir.

2) 16. yüzyılda yazılan Buyruk'taki gülbanklar, Alevî geleneğinden farklı olarak Sünnî gelenekteki dua metinlerinde karşılaştığımız gibi *"Bismillahirrahma-nirrahim"* ifadesi ile başlamaktadır. Bu durum, *"Bism-i Şah"* ile başlayan gülbank çekme geleneğinin sonradan oluştuğuna işaret eder.

3) 16. yüzyılda yazılan Buyruk'ta birkaç gülbank metni dışında farklı dua tarzlarıyla karşılaşılmazken, 17. yüzyıldaki Buyruk'ta gülbanklar yanında nefes ve düvazlara yer verilmesi, sonra yazılan Buyruk metinlerinin zengin bir içeriğe sahip olduğunu gösterir.

4) 17. yüzyılda yazılan Buyruk metinlerinde siyasi öğenin (Şah Tahmasb'a övgü) dinsel manada dualarda zikredildiği dikkatleri çekmektedir.

5) Pek çok farklılık yanında her iki eserde de tasavvufi öğelere ağırlıklı yer verilmesi, ortak özellik olarak sayılabilir.

Zaman zaman Anadolu Alevîliği'nde gülbank ile eş anlamlı olarak terceman kavramının kullandığına rastlanılır. Ancak terceman ile gülbank arasında önemli farklar vardır. Sözgelimi tercemanlar günlük hayatın neredeyse her halinde kişiler tarafından mesela yatağa yatıldığında, uykudan uyanıldığında, tıraş esnasında, kabirlerle türbelerin ziyareti sırasında okunurken, gülbanklar ise toplu merasimlerde dede, mürşid, rehber gibi görevlilerce belli bir âdap çerçevesinde okunur. Ayrıca bu iki tür, müellifinin belli olup olması noktasında farklılık gösterir. Öyle ki, özellikle manzum bazı tercemanların müellifleri belli olduğu halde gülbanklar ise anonim metinlerdir. Ayrıca terceman, bir merasimin başlangıcında

[219] *Gerçeğe hû* ifadesi, Hakk'ı ifade eden zikir olmakla birlikte, Alevî/Bektaşî gülbanklarının sonunda söylenmesiyle duayı sona erdiren bir ifadedir. Bu ifade tarzı, Sünnîlik'te görülen "Amin" deyişinin karşılığı olarak söylenmektedir. Bkz,. Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 254.

okunan ve hizmetin taabbudî mahiyetini gösteren bir tabirken, gülbank ise okunan tercemana karşı veya bir hizmete mukabil dua mahiyetinde okunan bir şeydir.[220]

Ayrıca *hutbe*, *düvazdeh imam*, *nutuk* kelimeleri; keza *nefes* ve *deyiş* kelimeleri de birbirleri yerine kullanılan kavramlardır. Bazı yerlerde, mesela Malatya taraflarında nefes yerine bile düvazdeh imam kelimesi kulanılır. Tahtacılarda ise düvazdeh imam bir tanedir. Tahtacılarda nutuk kelimesi daha yaygındır. Hâlbuki pek çok yerde bu kelime pek bilinmez. Genellikle nefes kelimesi kullanılır. Keza Tahtacılarda çoğu yerde, özellikle köylerde terceman ve gülbank yerine *"tülbent"* ifadesi kullanılır. [221]

Tahtacılarda kullanımı olan bir kavram da *"hayırlı"* kavramıdır. Bu kavram dua manasını ifade eder. Tahtacıların sofra, su, rakı, ziyaret, hizmet, nikâh, hediye gibi pek çok farklı hayırlıları bulunmaktadır. Cenaze ve kabir ziyareti hayırlıları ile cem merasimlerindeki hayırlılar farklıdır. Bu hayırlıların Alevî-Bektaşî çevrelerdeki dua ve gülbanklardan birtakım farklılıkları vardır. Alevî-Bektaşî zümrelerde dualar çoğunlukla *"Bism-i Şâh"* ile başlayıp *"Gerçeğe erenlerin demine hû"* şeklinde sona ererken, Tahtacı hayırlılarında ise *"Allah Allah"* nidasıyla başlayıp *"Gerçeğe hû"* şeklinde sona erer.[222] Yine Tahtacılarda besmele *"Bism-i Şâh"* değil, *"Bismillah"*tır. Bir misafirlikte yemekten sonra Alevîlerin *"Hak erenler kabul etsin"* sözü yerine *"Allah kabul etsin"* demeleri dua etme geleneğindeki Tahtacıların diğer gruplardan farklılaştıkları yönleridir.[223]

2.1.4.1. Anadolu Alevîliği'nde Gülbankların Kullanım Yerleri ve Farklı Gülbank Türleri

2.1.4.1.1. Doğum/İsim Gülbankı

Hayatın başlangıcını ifade eden doğum olayı hangi inanca sahip olursa olsun toplumlarda önemli bir yere sahiptir. Bu temel ve gerekli olay, öncesinde ve sonrasında pek çok uygulamayı da beraberinde getirmektedir. Geleneksel Alevîlikte doğum öncesi uygulamalar arasında kısırlığı gidermek veya çocuk sahibi ise çocuğun düşmesini önleme adına birtakım dinsel ve büyüsel içerikli uygulamalara başvurulmaktadır. Nitekim bu bağlamda adak adama, bez-çaput bağlayarak kurban

[220] Yörükan, *Alevî Bektaşi Tahtacı Nefesleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s. 7.
[221] Yörükan, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, s. 349.
[222] Yörükan, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, s. 253-254.
[223] Yörükan, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, s. 291.

kesme, türbe ziyaretinde bulunma, kutsal olarak addedilen mekânlarda mum yakma, dede veya hocalara giderek okunma veya muska yazdırma gibi uygulamalara başvurulmaktadır. [224]

Doğum sonrası dönemde ise yine bazı uygulamalarda bulunurlar. Nitekim doğum geleneği ile ilgili pratiklerin büyük çoğunluğu, doğum sonrası dönemde uygulanmaktadır. Bu dönemde albasması, alkarası gibi kötülük ve olumsuzlukların, anne ve çocuğun etrafını sardığı varsayılmaktadır. Bunlardan kurtulmak için birtakım dini, sihri ve büyüsel işlemler yerine getirilmektedir. Nitekim çocuklara ve lohusalara sataşan öldürücü varlıkların zararlarından korunmak için, lohusayı yalnız bırakmama, bir yerine iğne veya çuvaldız batırma, odaya Kur'an-ı Kerim, soğan, sarımsak ve mavi boncuk koyma, lohusa ve çocuğun kırk gün dışarı çıkarılmaması ve uğursuzluk getirdiğine inandıkları için kapı eşiklerine basmama veya oturmama gibi uygulamalar yapılmaktadır. Ayrıca kırkı çıkan lohusa ve çocuk için, kırk tane arpa ve kırk tane buğday tanesi sayarak, içerisinde kırk kaşık su bulunan bir sahanın içerisine atılması ve oluşan karışımın, "halbur" ismi verilen cisme boşaltılarak, dualar eşliğinde lohusa ve çocuğunun üzerine dökülmesinden ibaret olan kırklama işlemi yapılır.[225] Bu gibi uygulamalar yanında Tahtacılarda farklı, bir o kadar da ilginç uygulamalar bulunmaktadır. Örnek olarak zikrettiğimiz uygulamalar dışında, kurt postundan geçirme, kütük atma, çocuğun tuzlanması gibi farklı uygulamalar bulunmaktadır.[226]

Doğumdan sonraki yedi gün içinde her şey normale dönmüşse, bir hastalık yoksa dedeye başvurulup çocuğa isim vermesi istenir. Şayet dede yoksa bu görev, bölgedeki rehbere düşer.[227] Doğan çocuğa isim, tören düzenlenerek verilir. Bu törenlere yakın akrabalar davet edilir. Genellikle çocuklara Alevî çevreler için önemli kişilerin, aile büyüklerinin, din önderlerinin veya sevilen meşhur kişilerle yiğitlik göstermiş şahsiyetlerin isimleri verilir. Çocuğa isim verecek kişi abdestli olarak çocuğu kucağına alıp şu duayı üç defa tekrarlar:

"Mâşallah! Fetebârekallahü ahsen-ül-hâlikîn."

---

[224] Yahya Mustafa Keskin, "Kırsal Kesimde Yaşayan Alevîlerde Doğum Geleneğine İlişkin İnanç ve Uygulamalar-Elazığ Sün ve Sedeftepe Köyleri Örneği", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, S. 6, s. 43-49.

[225] Keskin, a.g.m., s. 49-52.

[226] Tahtacılardaki uygulamalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Ali Selçuk, *Tahtacılar*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2004, s. 143-163.

[227] Birdoğan, *a.g.e.*, s. 238.

Ardından:

"Bismillahirrahmanirrahim. EIhamdü lillahillezî vehebe lî ale'l-kiberi İsmaîle ve İshâka, inne rabbî lesemi'ud-dua" diyerek İbrahim Suresi'nin 31. ayetini okur.[228]

Ardından isim verecek kişi, ayağa kalkıp kıbleye dönerek çocuğun sağ kulağına ezan okur, sol kulağına ise kamet getirir. Verilecek isim öncelikle üç defa törene katılanlar için sesli, üç defa da kısık sesle çocuğun sağ kulağına söylenir. Ayrıca tören sırasında Dede veya rehber, yol salavatı ile *"Aliyyen veliyullah"* deyip çocuğun ağzını parpılar[229] ve *"Adını ben verdim, yaşını Allah versin, Hak imamlar katarından ayırmasın"* der.[230] Ardından şu dua okunur:

"Bismillahirrahmanirrahîm. Allahümmec'al hâzâ veleden saiden, takîyen, nakıyyen. Vec'al rizkahu vâsian kesiran ve ekımhu al eş-şeriat'il-Muhammediye ve ahdimhu alettarîkatil-âliyeti bi câhi hâbibike Muhammed sallallahu teâla ve sellem ve bi hürmeti Fatiha.[231]

"Allah'ım! Bu çocuk güzel huylu, akıllı-uslu, sağlıklı, hayırlı ve uzun ömürlü, kötülüklerden uzak, rızkı bol, ailesine, ulusuna, devletine ve tüm insanlığa yararlı olsun. Hz. Muhammed Mustafâ ve Hz. Ali-el-Murtezâ yoluna bağlı kalarak hayırlı hizmetlerde bulunsun. Ey Yüce Rabbimiz! Bu dileğimizi sevgili peygamberin Hz. Muhammed aşkına ve Fâtiha Suresi hürmetine kabul eyle".

Törene katılanlar Fâtihayı okuyup yemek yemeye geçerler. Yemek yendikten sonra mürşid sofra duasını okur. Duanın sonunda çocuğa da sağlık, hayır ve mutluluk dilenmesiyle tören sona erer.[232]

Burada dikkat çeken bazı önemli hususlar bulunmaktadır. Nitekim bu dua örneği, Alevî gülbanklarında belirttiğimiz özellikleri bünyesinde taşımamaktadır.

---

[228] Kaya, *a.g.e.*, s. 55.

[229] *Parpılamak:* Halk dilinde "herhangi olumsuz bir olayı ortadan kaldırmak için okunmuş bir su kullanmak, kesin iyileştirici bir ilaç vermek" anlamlarında kullanılır. Burada ise, dedenin çocuğa ad verdikten sonra parmağını ağzına sürüp aldığı nemi çocuğun ağzına sürmesidir. Böylece çocuk, sırrına sahip ve diline güçlü olacaktır. Halk arasında şiire çok meraklı babalar çocukları doğduğunda onu öncelikle ulu bir halk ozanına götürüp ağzını parpılamasını istemektedirler. Ozan da tükürüğünden bir parçayı bebeğin ağzına sürerek bu işlemi yapmaktadır. Böylece çocuğun ileride halk ozanı (âşık) olacağına inanılır. Bkz., Birdoğan, *a.g.e.*, s. 253-254.

[230] Birdoğan, *a.g.e.*, s. 238.

[231] Kaya, *a.g.e.*, s. 55.

[232] Yaman, *Alevilik*, s. 267; ayrıca törende okunan dua için bkz., Ömer Uluçay, *Alevilikte Dua Gülbang*, Gözde Yay., Adana 1996, s. 210; Mehmet Kızılgöz, *Gülbenk Alevilikte Dua*, Ayyıldız Yay., Ankara 1997, s. 186.

Mesela *"Bism-i Şâh"* ifadesinin kullanılmaması, duanın dilinin Arapça olması gibi hususlar açısından incelendiğinde genel itibariyle Sünnî anlayıştaki dualara benzediği fark edilmektedir. Bu durum ise, gayet normaldir. Zaten aldığımız kaynaklarda yazarların eserlerinde bu ifadeleri isim gülbankı olarak değil de, isim duası olarak yer vermiş olmaları gülbankın tüm özelliklerini taşımadığını açıkça ifade etmektedir.

2.1.4.1.2. Sofra/Yemek Gülbankı

Alevî-Bektaşî geleneğinde sofra sadece yemek yenen yer değil, her yönüyle ayrılmaz bir bütündür. Bu yönüyle büyük öneme sahip dini bir ritüel olarak görülen ve bu çerçevede yaşatılmaya çalışılan bir anlayıştır. Sofra dışında *ocak* kavramı da ayrıca önemlidir. Ocak, soyu ve kutsallığı sembolize eder. Ocağa yemek artığının dökülmemesi, pis şeylerin ocakta yakılmaması ve ocağın söndürülmemesi gerekir. Şayet ateş söndürülürse, bu durum hane için uğursuzluk sayılır. Ayrıca ocak, yemeği pişirdiği gibi insanları da eğiterek olgunlaştırdığına inanılan bir yerdir. "*Asker ocağı"*, "*baba ocağı"*, "*Pir ocağı"* gibi ifadelerin, insanların olgunluk kazandığı yerler için kullanılmış olması bu manayı destekler. [233]

Alevî-Bektaşîlerde sofraya kadın ve erkek birlikte oturulur. Evin reisinin yeri sofrada bellidir. Dede gibi dinî bir önder yemeğe katılmışsa dedenin, evin reisinin yerine oturması; yemeğe bir misafir geldiyse misafirin, evin reisinin sağına oturması makbuldür. Sofrada sadece ev halkı olup dede, baba, misafir gibi özel kişiler yoksa sofra duasının okunması gerekmez. Ancak bu kişilerden biri veya bir kaçı yemekte bulunuyorsa mutlaka sofra duası okunur. Dedenin veya babanın sofra duası okuyup *"Aşk olsun"* demesiyle yemek başlar. Ancak ilk lokmayı dede veya baba alır. Bu ilk lokma alınmadan kimse yemek yemeye başlamaz. Yemeğin başlangıcında tuz ile başlanır ve yine yemek tuz ile sonlandırılır.[234]

Alevî-Bektaşîlerde yemek öncesinde şu gülbanklardan biri çekilir:

"Bism-i Şâh, Evvel Allah diyelim. Kadim Allah diyelim. Geldi Ali sofrası destur ya Şah diyelim. Şahın gönderdiğini biz yiyelim. Demine Hû diyelim".[235]

---

[233] Adnan Demir, "Alevi-Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü", http://www.turkish-cuisine.org/print.php?id=25&link=http://www.turkish-cuisine.org/food-and-social-life-2/food-culture-of-alevîs-and-bektashis-25.html (27.02.2020)

[234] Demir, "Alevi-Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü".

[235] *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Adil Ali Atalay (Haz.), Can Yay., İstanbul 1998, s. 242; Kızılgöz, *a.g.e.*, s. 35.

"Allah... Allah... Elhamdülillah. Elhamdülillah, Sümme Elhamdülillah. Nimet-i Celil, Bereket-i Halil, Şefaat-ı Rasul İnayet-i Ali, Himmeti Veli. Bu yine, bite, ganisi gele... Hak, Muhammed, Ali kabul ede. Yiyene helal, yedirene delil ola... Yiyeni, yedireni, pişirip getireni Hak saklaya. Hızır bekleye, Şey'en lillah Allah eyvallah Hu...".[236]

Bu gibi kısa gülbankların yanı sıra sofrada dedenin bulunması halinde yemeğin sonunda daha uzun gülbanklar okunur:

"Bism-i Şah, Allah, Allah. Elhamdülillah, nimet-i devlet ziyade ola. Er, Hak bereketin vere. Bu gitti yenisi gele. Nimet-i celil, bereket-i Halil ola. Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin! Bir nimet-i nur ola! Düşmanımız mekruh ola! Cömert lokma sahibi ve bil cümle Âl-i resul cümlemizin, yüzümüz ak, gönlümüz pak, düşmanlarımız hâk ola! Er, Hak Muhammed-Ali, On iki imam, On dört masumu pak, On yedi kemerbestzan gücümüz ve bekçimiz ola! Didarından, katarından, dirlik ve birliğinden ayırıp şaşırıp düşürmeye! Çağırdığımızda omuzumuzda ola. İmdad-ı resul ola. Üçler beşler yediler, Kırklar, üç yüz altmışaltılar, bin birlerin hizmeti daim, nazarlar üzerimizde hazır ve nazır ola! Kutb-ı alem, şah-ı ekrem, zat-ı tamam, hayat-ı mücdamın desteği has-u am, pirimiz üstadımız, melce-i mülazımımız, Hünkar Hacı Bektaş Veli efendimizin kerametleri, zahiren ve batınen üzerimizde hazır ve nazır ola! Arafat'ta İmam Cafer sürüsüne karışa, gerçeğin demine hû!". [237]

Ayrıca yukarıdaki gülbankların yanı sıra dili daha hafif, okunması da ezberlenmesi de kolay şiir şeklindeki gülbanklar da okunmaktadır:

"Şükrolsun Hakk'a/ Hakk'ı mutlaka
Bizlere gıda/ Verdi yiyelim

Hak Mustafa'sın/ Gönle safasın
Ali sofrasın/ Serdi yiyelim

Hasan Mücteba/ Şahs-ı Kerbelâ
Zeynel'den ata/ Geldim yiyelim

[236] Kızılgöz, *a.g.e.*, s. 38.
[237] Uluçay, *a.g.e.*, s. 81-82.

Bakır-ı Cafer/ Musa'dır server
Rıza'dan kevser/ Doldu yiyelim".[238]

Sofra gülbankı denince özel gün yemeği olarak akla gelen, Kerbelâ'da Muharrem ayının onunda şehit edilen Hz. Hüseyin'i anmak için hazırlanan aşure yemeği sonrasında okunan *aşure gülbankı*na da yer vermek yerinde olacaktır:

"Bism-i Şâh!... Allah Allah!... Yediğimiz bu aşure Kerbelâ şehidi Hz. Hüseyin lokması olsun; Hz. Hüseyin'in direnişini beslesin-büyütsün; bizleri ebedi gerçeğin özüne götüren birlik lokması olsun. Kerbelâ şehitlerinin artık yiyeceklerinden hazırlanan son lokmayı canlandırmak için yapıp yediğimiz bu aşure, bir isyan olarak sevdiğimiz, bir kıyım olarak yandığımız Kerbelâ anısını yaşatsın; çoğaltsın, gönüllerimize taşısın. Çocuk yaşta Kerbelâ kıyımından sağ kurtulan Zeynelabidin anısına hazırlanan kutlama lokmasını canlandırmak için yapıp yediğimiz bu aşure, emperyalist politikalar uğruna öldürülen masum çocuklara yaşama sevinci olsun; acılarının insanlığın acısı durumuna gelmesini sağlasın; yaralı bilincimizden artık kan damlamasın. Hz. Hüseyin'in şehit edildiği gün geleceğine inanılan Mehdi'nin anısına hazırlanan şölen lokmasını canlandırmak için yapıp yediğimiz bu aşure, ezilenleri-sömürülenleri bir gün esenliğe çıkaracak olan umudumuza lokma olsun; artsın eksilmesin. Dileriz sözlerimiz Bozatlı Hızır tanıklığında ve Pirimiz Hace Bektaş Veli'nin huzurunda Hak defterine kayıt edilir; hep hatırlanır, hiç unutulmaz. Gerçeğe Hû! Eyvallah!".[239]

Okunan duaların söyleniş şekilleri bölgeden bölgeye değişse de istenilen şey genelde aynı olup dualar *"Bism-i Şâh"* diye başlar. Dua dilinin ağırlıklı olarak Türkçe olduğu görülür. Duada bulunanlar *"Evvel Hak diyelim, Kadim Hak diyelim"*, *"Er Hak kabul eyleye"*, *"Hak saklaya, Hızır bekleye."* şeklinde Hak olarak ifade ettikleri Allah'a sığınma talebinde bulunur. *"Hak-Muhammed-Ali bereketini vere"* ifadesinde ise inanç esası olan Hak, Muhammed ve Ali üçlüsünün yan yana anıldığı görülür. *"Üçlerin, beşlerin, yedilerin, On iki imamların, on dört masum-u pakların, on yedi kemerbestlerin, kırkların, Rical'ül-gayb erenlerin ve Pir dergâhına yazıla"* temennisinde Alevî kesimlerce sevilip yardım beklenilen ve daima anılan kişiler yemek esnasında da hatırlanır. *"Arta eksilmeye, taşa*

[238] Uluçay, *a.g.e.*, s. 111.
[239] Korkmaz, *Kitap Yol Rehberi Gülbanklar-Erkânlar*, s. 255-256.

dökülmeye. Biz bir yedik Cenab-ı Allah bin vere" ifadesiyle nimetlerin bereketlenmesi dilenir. *"Yeyip yedirenler, pişirip getirenler ağrı, acı görmeye. Dertlere derman, hastalara şifa ola. Gittikleri yer gam ve keder görmeye"* gibi sözlerle yenilenlerin bedene şifa olması istenir.[240]

Ayrıca Alevî-Bektaşî çevrelerde içki kültürü de yer alır. Dem, dolu, bâde, mey şeklinde ifade edilen içki, günlük hayattan kutsal günlere hatta ibadetlere kadar pek çok yerde yaygın olarak kullanılır. Ancak içkinin bu kadar yaygın ve önemli olmasına rağmen, sofralarda yer almadığı, istek doğrultusunda sâki tarafından dağıtıldığı bilinir. Dağıtılan bu içkiler, dedenin huzurunda diz çökülerek dua alınmasıyla içilir. Gözcünün kontrol ettiği törenlerde içki alınması, o kültürün rastgele uygulanmayıp belli bir usûl çerçevesinde yürütüldüğünü ve törenlerde sarhoş olmanın önüne geçilmesinin amaçlandığını gösterir. Zira cemlerde böyle bir önlem alınmasına rağmen içkinin dozunu kaçırarak sarhoş olanlar gözcü tarafından cemden atılırlar. Bektaşîler'de dem, ağız ve kulak yoluyla alınır. Alınan bu demlerin en önemlisi, kulaktan alınan dem olup sohbet ve muhabbetle gerçekleştirilir. Sözü edilen bu iki demden de nasiplenen kişiye*"Aşk Olsun"* denmektedir.[241]

Alevî-Bektaşîlerde bazı sofra inanışları ve uygulamaları da bulunmaktadır. Sözgelimi, sofraya koyulan kaşıkların içinin yukarı bakacak şekilde koyulması rızkın ve kısmetin artmasına yorulurken; kaşığın sofradan düşmesi ise eve misafirin geleceğine yorulur. Yine, yemek yiyen kişinin boğazına dizilen lokmalar, yakın akrabadan birinin o esnada aç olabileceğine işaret sayılır. Sofrada boşta bardak ve tabak bulundurulmaz. Sofraya çift sayıda bardak yerine tek sayıda bardak koyulması tercih edilir. Yemek yeme esnasında yere ekmek kırıntısı dökmenin geçim sıkıntısına sebep olacağı gibi bir inanış da bulunmaktadır.[242]

2.1.4.1.3. Evlilik/Nikâh Gülbankı

İnsanların hayatlarında önemli bir dönüm noktası olan evlilik konusunda öncelikle Alevî ve Sünnî çevreler arasındaki evlilik yasakları hakkında, ardından

[240] Mustafa Kıranatlıoğlu," Alevi-Bektaşi Geleneğinde Yemek Duaları", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu*, Ankara 2018, C. 2, s. 73.
[241] Demir, "Alevi-Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü".
[242] Daha detaylı bilgi için bkz., Refik Engin-Ali Çakır, "Amuca Bektaşîlerinde Sofra ve Sofra Erkânı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2013, S. 65, s. 309-311.

düğün öncesi uygulamalar ve nihayetinde dedenin huzurunda kıyılan nikâh ve okunan gülbanklara yer vererek konuyu açıklamaya çalışacağız.

Alevîler arasında özellikle Tahtacılarda Sünnî çevrelerle evlilik yasak olmakla birlikte daha çok endogaminin yani iç evliliğin uygulandığı, ancak son yıllarda şehirleşmenin de etkisiyle, endogami anlayışından egzogamiye gidildiği görülmektedir. Nadiren karşılaşılan bu serbestleşme hali, bazı şehirli Alevî erkeklerin Sünnî anlayıştaki kadınlarla evlenmesi şeklinde kendini göstermektedir. Ancak bu durum, Sünnî kesimden gelin almayla sınırlı olup onlara kız vermeyi kapsamaz. Alevî çevreler, Sünnîlere kız vermemelerinin sebebini, *"Kanımıza başkasının kanı karışmasın"* sözüyle açıklarlar. Yine Tahtacılar arasında, diğer bazı Alevî gruplarda olduğu gibi, musahipli ailelerin arasındaki din kardeşliğinden dolayı yedi nesil boyunca musahiplerin çocuklarının evlenmesi yasaklanmıştır. Tek evliliğin esas olduğu Tahtacılarda, birden fazla evlilik kişi için düşkünlük sebebi sayılır.[243] Bu noktada, Sünnî ve Alevîler arasında ortak kabul olarak görülen kız görme, kız beğenme, dünürcü yollama, söz kesme ve nişan gibi düğün öncesi uygulamalarda pek bir farklılık görülmediğinden direk nikâh üzerinden konuyu ele almaya çalışacağız.

Evliliklerde her iki tarafın rızası aranır, ağır mehirlerden kaçınılır. Maksat yuva yıkmak değil, yuva yapmaktır.[244] Nikâhı kıyacak olan dede veya mürşid önce Kur'an-ı Kerim'den nikâh ayetlerini (İsra/32, Nebe/81, Rûm/21, Bakara/223) okur. Ardından dede, önce kız vekiline döner ve adını söyleyerek şöyle devam eder:

"Allah Tealâ'nın emri, Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa hazretlerinin kavli ve mezhep imamımız İmam Cafer-i Sadık hazretlerinin içtihadı ve burada bulunan müminlerin şehadetleriyle, vekili olduğunuz falan kızı falanı, falan oğlu falana, (... lira) mihr-i müeccel ile ve aranızda bilinen nişan eşyaları (mihr-i muaccel) ile helalliğe vekâletin hasebiyle verdin mi?" der. Kız vekili de *"Verdim"* diye cevap verir. Dede bu kez erkek vekiline dönerek ve adını söyleyerek:

"Allah Teala'nın emri, Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa hazretlerinin kavli ve mezhep imamımız İmam Cafer-i Sadık hazretlerinin içtihadı ve burada bulunan müminlerin şehadetleriyle, vekili olduğunuz falan oğlu falana,

[243] Bkz., Selçuk, *Tahtacılar*, s. 173-174.
[244] Kaya, *a.g.e.*, s. 51.

falan kızı falanı (... lira) mihr-i müeccel ile ve aranızda bilinen nişan eşyaları (mihr-i muaccel) ile helalliğe vekâletin hasebiyle aldın mı?" der. Erkek vekili de *"Aldım"* diye cevap verir. Bu sorular, her iki tarafa da üçer kez sorulur ve cevabı alınır. Nikâh akdi bittikten sonra, şu dua okunur:

"Bism-i Şâh, Allah Allah! Allah, Muhammed, Ali, Pirimiz Hünkâr Hacı Bektaş Veli, kıydığımız bu nikâhı mübarek eylesin. Ömürlerine bereket, vücutlarına sağlık, rızıklarına genişlik versin. Dünya ve ahirette iyilik versin. Aralarında sevgi daim olsun. Her ikisi arasındaki sevgi, Hz. Adem ile Havva, Hz. Muhammed ile Hz. Hatice, Şâh-i Velâyet Hz. İmam-i Ali ile Hz. Fâtıma arasındaki sevgi gibi olsun. Soylarından gelecek çocukları kendilerine, ulusumuza ve dinimize hayırlı uğurlu olsun. On iki imam dilde dileklerini, gönülde muratlarını ihsan eylesin. Bütün milletimiz ile eşimizin, dostumuzun, talip ve muhiplerimizin, içinde de bunların ağız tatlarını bozmasın. Burada bulunan mümin kardeşlerimizi de her iki cihanda aziz eylesin. Gerçeğe hu".

Bu duadan sonra dede, Rabbena duasını okur, *"el-Fatiha"* demesiyle birlikte herkes Fatiha'yı okur, ellerini yüzlerine sürerler. Nikâhı kıyılan çiftler, önce dedenin, sonra büyüklerinin ellerini öperler, tören böylece bitmiş olur.[245]

Bir başka nikâh erkânında da nikâhlanacak erkek ile kadını karşısına alan hizmet sahibi, evliliğin önemi hakkında konuşma yaptıktan sonra şu uzunca nikâh gülbankını seslendirir:

"Bism-i Şâh! Allah Allah... Hakikat abdestini aldık eyvallah. Şah medet mürvet ya Canan'ım, bu bacı ve erkek can evlenmeye karar vermiş, huzuruna tanıklık et demeye geldik.

Hak meydanında sizlere sesleniyorum; bu andan başlayarak var olma nedeniniz birbirinize duyduğunuz aşktır. Nedenler gizlenmeyi sever, siz artık birbirinizde sırsınız. Sırrınızı keşfe çıkın. Birbirinizi bardağa doldurun ama eğilip birlikte içmeye kalkışmayın. Ekmeğinizi bölüşün ama aynı lokmayı birlikte dişlemeyin. Birbirinizin gönlüne girin çıkın ama birbirinizin içine saklanmayın. Can gölgelerinizde dinlenin ama birbirinizin gölgesini silmeye kalkışmayın. Çünkü yaşam yalnızdır ve bu denli yakınlığı kaldırmaz.

[245] Yaman, *a.g.e.*, s. 270-272.

Cana bir şeyler veren yaşamdır, durmayın yaşamın vereceği şeyleri alacak can olun. Nasıl yemişler ağacın bütününden onay almadan olgunlaşmıyorsa siz de birbirinizden onay almadan bir şey yapmayın. Zamanı bir ırmak yapın geçin başına oturun. Bugünün anısına mey almadan ve düşüne taşının. Birbirinizin yarınına kapanın, ölüm acıkıp bedenlerinizi yiyene, kanlarınızı-gözyaşlarınızı içene değin birbirinizi üretin, birbirinizde bereket görün, bereketleriniz birbirine gülümsesin, birbirine koşsun. Karanlığınıza parlayanları sevin bu size yeter. Olur olmaz sevinç gösterilerine kapılmayın. Unutmayın sizin geçici sevincinizin bedeli biri tarafından üzüntü olarak ödenecektir.

Yapacaklarınıza tanıklık etmek için yarınlara koşun. Seviyorum sözcüğünü dudaklarınızda büyütmesini, ete ve kana dönüştürmesini bilin. Sözcükler yetersiz kaldığında hiç durmayın dudaklarınızı yüreklerinize çağırın. Kendi karanlığınızın bekçisi tarafından avlanmamaya bakın. Ayrılmanız zorlaşsın diye birbirinizin gönlüne birbirinizin geçmişini taşımaya, birbirinizde kendi görüntünüzü görmeye, kendi sesinizi duymaya bakın. Kendinizi uyutacak ninnileri çocuklarınıza söylemeyin. Size sevgiden söz edenlere acısı nerede? diye sormayı sakın unutmayın. Özlemlerinizi bulutlara yazın, yazdığınızı okuyamazsanız bulutları kederlendirin, bırakın ağlasınlar. Birbiriniz için gürültü, birbirininiz için feryat olmayın. Dilin ve telin çıkaramayacağı sesleri dinlemeye bakın.

Yaşamlarını birleştirmeye karar vermiş bu canlara sen yardım et ya Şâh-ı Merdan, rehber ol ya Mansur, ya Fazlullah, ya Nesimi, ya Hüseyin, şahit ol ya Pir Sultan Abdal, yoldaş ol ya Hızır.

Dil bizden şefaat Hak'tan olsun. Allah eyvallah! Gerçeğe Hû!"

Gelin ve damat Hak-Muhammed-Ali üçlemesi anısına birbirlerini üç kez öperek niyazlaşırlar. Böylece nikâh kıyılmış olur.[246]

Yer verdiğimiz iki nikâh gülbankına dikkatle baktığımızda bu gülbanklar arasındaki önemli farkın *"zaman farkı"* olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim önceleri nikâh akdi eşlerin rızalarının tespiti, mehrin belirlenmesi ve eşlerin birbirlerini karşılıklı kabul ettiklerinin beyanı ardından okunan gülbankla gerçekleşirken; günümüze yakın dönemlerde ise hizmet sahibinin gelin ve damada nasihat şeklinde sunduğu bir gülbankla nikâhı gerçekleştirdiği görülmektedir. Her ne kadar

[246] Korkmaz, *Kitap Yol Rehberi Gülbanklar-Erkânlar*, s. 240-241.

başlangıç ifadesinde, ululardan yardım dilemede ve bitiş ifadesine her iki gülbankda var olsa da zamanla bazı uygulamalarda olduğu gibi nikâh uygulamasında da sadeleşmeye gidildiği apaçık ortadadır.

Evlilik sonrasında yapılan uygulamalara gelecek olursak; özellikle Tahtacılarda bazı farklı uygulamalar olduğu görülmektedir. Bu uygulamalar arasında; düğünün ertesi günü eve davet edilen davetliler önünde gelin için yapılan baş bağlama törenini, gelinin damadın ailesinden hediye aldıktan sonra konuşmasını ifade eden gelinlik etme geleneğini, gelin ve damadın ailelerinin yanından ayrılıp yeni eve taşındıklarında yapılan ocak kazma törenini, zina dışında bir sebep dolayısıyla boşanmanın yasak ve düşkünlük sebebi sayılmasını ve levirâtı yani büyük erkek kardeş öldüğünde gelinin, damadın küçük erkek kardeşiyle evlendirilmesini sayabiliriz.[247]

2.1.4.1.4. Kurban/Lokma Gülbankı

Kurban Hakk'a yürümeden önce Allah'a yaklaşmak amacıyla yapılan bir ibadettir. Genellikle kurban kesmek olarak ifade edilen durum, Alevîler'de *kurban tığlamak* olarak kullanılmaktadır. Alevîler'de kurban, *kanlı-kansız* ve *içeri-dışarı kurbanları* olarak ayrılmaktadır. Kanlı kurbanlar adından anlaşılacağı üzere kesilip kanı akan hayvanlar için kullanılır. Kansız kurban ise buğday, darı, şarap, para vb. sunular için kullanılmaktadır. Hatta *"Darısı başına"* şeklinde kalıplaşan bu ifade, darının kurban olarak verildiğinin bir göstergesidir. Kanlı kurbanda kurbanın kanı yere akıtılmaz. Kurbanı tığlayan iki kişi kanı yere dökmemek için kara kazanda toplarlar. Kurban kanının dökülmesi uğursuzluk olarak algılandığı için kurbanın kanları ve kemikleri açılan çukurlara gömülür. Kesilen kurban eti parçalanmadan kara kazana konur ve haşlanır. Bu kurbana *"Terceman"* denir. Ete ise *"Terceman Lokması"* veya *"Rıza lokması"* denir. Tahtacılarda kurban olarak horoz da tığlanılabilir, buna da *"Cebrail"* denir.[248]

Kanlı-kansız kurbanlar yanı sıra İçeri/Cem Kurbanları ve Dışarı/Adak Kurbanları Geleneksel Alevîlikte önemli bir yere sahiptir. İçeri kurbanları, cem

[247] Bu uygulamalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Selçuk, *Tahtacılar*, s. 174-188.

[248] Birdoğan, *a.g.e.*, s. 522; ayrıca Tahtacılar, özellikle beyaz horozun Cebrail meleğini temsil ettiğine inanırlar. Kurban edilecek bu horozun ayrıca öten horoz olması şartı aranır. Cebrail meleğinin kuş gibi uçması, gecenin sona erdiğini Allah'ın hayvanlar arasından sadece horoza bildirmesi, horozun ötüşüyle şeytanın kaçtığına olan inançları gibi bazı sebepler horozun Allah katında diğer hayvanlara göre daha kıymetli ve daha yakın olduğuna sebep olarak gösterilir. Bu gibi benzerliklerden dolayı horoza Cebrail adını vermişlerdir. Bkz., Selçuk, *Tahtacılar*, s. 112.

erkânı ile içiçe olan ve cemi oluşturan on iki hizmet arasında sayılan kurbandır. Muharrem ayının on ikinci gününde muharrem orucu sonrasında kesilen *Muharrem Cemi Kurbanı*, yılda bir kez dedenin öncülüğünde her türlü kaza ve belayı defetmek için kesilen *Abdal Musa(Birlik) Cemi, Kurbanı*, yılda bir kez toplum önüne temiz çıkabilmek için kesilen *Görgü Cemi Kurbanı*, ahiret kardeşliğini ifade eden musahiplik bağlarını güçlendirmek için kesilen *Musahip Cemi Kurbanı*, işlediği bir hatadan dolayı düşkün sayılan kişinin affedilmesi neticesinde kesilen *Düşkünlük Kaldırma Cemi Kurbanı*, ölen kişinin arkasından yakınları tarafından kesilen *Dâr (Kabir) Cemi Kurbanı* ve bazı yörelerde Hızır orucunun arkasından kesilen *Hızır Cemi Kurbanı,* içeri kurbanları olarak kabul edilir. Ayrıca adak kurbanıyla birlikte *Kurban bayramı Kurbanı*, *Nevruz Kurbanı*, *Hıdırellez*, *Şükür* ve *Yağmur Duası Kurbanı* gibi kurbanlar da dışarı kurbanları olarak kabul edilirler.[249]

Bugün Anadolu'da köklü bir ibadet olan kurbanın kesilmesinde öteden beri sürüp gelen bazı kurallar bulunmaktadır. Anadolu Alevîlerinde tek parça olarak haşlanan kurban eti, sonra kuşbaşı durumuna getirilip pay edilir. Bunlara Silifke ve Toros Tahtacıları *"ülü"*, diğer Alevî çevreler *"payy"* veya *"hak"* veya *"lokma"* derken, Tahtacıların bir kısmı hem bu etlere, hem de cuma akşamları komşularına gönderdikleri yemeklere "ülüş" demektedir. Bu "ülüş" sözcüğü Hatay Dörtyol'daki Sünnî Türklerde de aynı anlamda kullanılmaktır.[250] Naldöken Tahtacılarında, kurbanı sadece tarikat icabı kendisine belli bir törenle kurbancılık görevi verilenler kesebilir. Kurbancılara bu görevlerinden dolayı ücret verilmez. Yalnız kurbanın böbreklerini alırlar ve bu, bizim görevimiz derler. Kurbancılar, görevlerini yaparken koyunun iki arka, bir ön sol olmak üzere üç ayağını bağlar kıbleye çevirir. Kulağı ile gözünü kapatır ve kazılan çukura kanı akacak biçimde yatırır ve şu gülbank/kurban tekbiri okunur:

"Bismillahirrahmanirrahim.

İnnî veccehtü vechiye lillezî fataras-semâvâti vel-ard hanîfen ve mâ ene minel müşrikin.

Bism-i Şâh, Allah Allah.

[249] Detaylı bilgi için bkz., Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 332-334; Rençber, *Adıyaman'da Alevilik*, s. 105-110; Yıldız, "Anadolu Alevî-Bektâşi İnanç Dünyasında Kurbanı Anlayışı", s. 141-146.
[250] Birdoğan, *a.g.e.*, s. 523.

Ferman-ı Celil, Kurban-ı Halil, Feda-i İsmail, delil-i Cebrail, Süphan Allah elhamdülillah Allahu ekber, Vallahu ekber ve lillah'il hamd, Destur imam, destur Şah..."

Bu esnada bıçağın yan yüzünü koyunun boğazına tutarak, *"Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali"* diye üç kez sıvazlar ve kurbanı keserler. Kesimden sonra bu kurbanın eti çiğ olarak dağıtılmaz. Pişirildikten sonra evlerde yedirilir. Alevî törenlerinde var olan kimsesizlere, yoksullara, muhtaçlara payları gönderilir.[251] Sünnîlikten farkı, Alevîlerin kurbanın baş, göğüs ve derisini dedeye vermeleridir.[252]

Genel olarak Alevîlikte okunan bir başka kurban gülbankı da şöyledir:

"Bism-i Şâh! Allah Allah!.

Kurbanınız kabul olsun, muradınız yerini bulsun. Yüzünüz ak, gönlünüz pâk olsun. Tığladığınız kurban, size yaklaşan kötülüklere karşı dursun; hastalarınıza şifa, borçlarınıza eda, dertlerinize deva nasip eylesin. Üçler, Beşler, Yediler, On İki imamlar, On dört Masum-u Pâklar, On yedi Kemerbestler ve Kırkların kerametleri üzerinizde hazır ve nazır olsun. Sizleri bu demden, bu cemden, bu ikrardan mahrum etmesin. Nur-u Nebi, Kerem-i Ali, Pirimiz Hünkârımız Hacı Bektaş Veli kurbanlarınızı, hizmetlerinizi Dergâh Defteri'ne kayıt eylesin.

Dil bizden, nefes Hünkâr'dan olsun. Gerçeğe Hû! Eyvallah!."[253]

Okunan gülbanklardan sonra kesilen kurban eti kazanlarda pişirilir, sofra kurulur, hazırlanan sofrada canların hepsi oturduktan sonra dede lokmaya başlamak için dua eder ve yemeğe talipler başlar. Lokmalar yenildikten sonra dede sofra duası yapar:

"Kurbanınız, lokmanız dola, niyazınız nur ola, şah zuhur ola, arta eksilmeye, taşa dökülmeye, dertlere derman ola, gönüllere iman ola, hastaya şifa ola, yiyene helal, yedirene delil ola, burada durak, orda burak ola, ne niyetle ne muratla yaptıysanız er evliyanın yüzü suyu hürmetine Hak dilekleriniz kabul ola, hazır için Hızır için bağışlaya, yaramazın yoluna yol uğratmaya, münkir-münafığın

[251] Birdoğan, *a.g.e*., s. 523-524; Yaman, *a.g.e.*, s. 227.
[252] Ejder Okumuş, "Alevîlerde Kurban Bayramı Kurbanı-Türkmenhacı Köyü Örneği-", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, C. 7, S. 1, s. 16.
[253] Korkmaz, *Kitap Yol Rehberi Gülbanklar-Erkânlar*, s. 273.

şerrinden uzak eyleye, Ali baş ola, Hızır yoldaş ola, lokmanız kabul makbul ola, gerçeğin demine Hû".[254]

Ayrıca sofra duası yerine kurban yemeği sonrası lokma gülbankı olarak şu dualardan biri veya bir kaçı da okunmaktadır:

"Bism-i Şâh!

Evvel Allah diyelim, kadim Allah diyelim. Geldi Ali sofrası, ya Şah diyelim, Şah versin, biz yiyelim. Allah, Eyvallah, dost".

"Niyazınız nur ola, Şah zuhur ola, yiyene helal, yedirene delil ola. Dertlerimize derman, hastalarımıza şifa ola, gittiği yer gam görmeye, erenler kerem eyliye. Lokmanız Hak dergâhında kabul ola. Gerçeğe Hu".

"Allah Allah!

Lokmalar kabul ola. muradlar hasıl ola. Hak-Muhammed-Ali kabul eyleye. İmam Hasan, Şah Hüseyin, Hünkar Hacı Bektaş Veli defterinde kayıd ola. Nûr-ı Nebi, Kerem-i Ali Pirimiz Hünkarımız Hacı Bektaş Veli, gerçek erenlerin demine Hû..". [255]

Ruh cesedi terk etmeden hakikate (Hakk'a) ulaşmayı sembolize eden bu ibadet için son olarak şunları söyleyebiliriz. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da Hakk'ın ortaya çıkması için kendini feda etmesi, yani kurban etmesi, Alevî çevrelerin kurbana ayrı bir değer vermelerinin sebebi olarak gösterilebilir. İbadetlerde şekilden öte maneviyatı önceleyen Alevîlikte kurban, Allah'a karşı borcun yerine getirilmesi ve kişinin nefsini yenmesini ifade eder. Ayrıca kurban tığlayan kimsede kurbanla birlikte bütün kötü duygularının kesildiği inancı da bulunmaktadır.[256] Bu yüzden olsa gerek diğer ibadet esaslarına nazaran kurbana ayrı bir önem verildiği görülmektedir.

2.1.4.1.5. Cem Törenlerinde Gülbank

Anadolu'daki Alevî ve Bektaşî çevrelerde cem törenleri, hâlâ özünü kaybetmeden usûl ve erkânına uygun olarak uygulanan törenlerin başında gelmektedir. Alevîlerin ceme yüklemiş oldukları semboller, dini anlayışlarının temelini oluşturmaktadır. Bu durum ceme ayrı bir önem katmaktadır. Nitekim,

[254] Rençber, *Adıyaman'da Alevilik*, s. 112.
[255] Uluçay, *a.g.e.*, s. 144.
[256] Okumuş, "Alevîlerde Kurban Bayramı Kurbanı-Türkmenhacı Köyü Örneği", s. 21.

meleklerin ilk insan olan Adem'e secdesi, Miraç hâdisesi ile gerçekleşen olaylar ve Miraç'ta bir hediye olarak görülen Kırklar makamı gibi hususlar cemde canlandırılan bazı uygulamaların kaynağı olarak gösterilmektedir.[257] Bu törenlerin yürütülmesinde bazı değişiklikler bulunsa da genellikle cemlerde dargınların barıştırılması, hak hesaplaşmalarının yapılıp haklı ile haksızın arasındaki sorunun çözülmesi, kadın erkek bütün canların bir arada ibadet ederek cemaat arasındaki birlik-beraberlik bağlarının güçlendirilmesi gibi çok yönlü bir işlevin ve ortak amaçların güdüldüğü görülmektedir. Her ne kadar uygulama bakımından karmaşık bir ibadet olarak bilinse de on iki hizmet sahiplerinin görevlerini eksiksiz olarak yürütmeleri, cem esnasında olası bir karışıklığın çıkmasını önlemektedir. Çalışmamızın başında cem kavramını açıklarken on iki hizmet sahibine yer verdiğimizden burada daha çok cemin başlangıcından bitişine kadar cem törenlerinde okunan dua ve gülbanklara yer vermeye çalışacağız.

Anadolu Alevîliği'nde cemin yapıldığı yer, cem evi olarak adlandırılır. Ancak cem evleri sadece cem erkânlarının yapıldığı yerler değildir. Aynı zamanda cem evleri, toplumsal birlik, beraberlik ve dayanışmanın sağlandığı, nefsin sorguya çekildiği, Alevî vatandaşların büyük şehirlerde karşılaştıkları problemlerin çözüme kavuşturulduğu, geleneksel anlamda eğitim ve öğretimin yapıldığı, dini vecibelerin yerine getirildiği, halk mahkemelerinin kurulduğu ve diğer hizmetlerin yapıldığı çok boyutlu işleve sahip bir kurumlardır.[258] Alevîlikte doldurulmaz bir yeri olan dede, cemi yöneten kişidir. Dedenin en yakın yardımcısı olan rehber ile diğer hizmet sahipleri dedeye niyaz ederek hizmete başlamak için dededen izin alır. Hizmet sahipleri birer can tarafından yürütüldüğü gibi ikisi veya üçü bir can tarafından da yürütülebilir. Dedenin izni olmadan hiçbir göreve başlanmaz.[259]

Saz ile çağırılan hizmet sahipleri sıra kendine gelince ayağa kalkar;

"Hak'tan bize name geldi/ Pirim sana ayan olsun
Şah'tan bize name geldi/ Mürşidime ayan olsun"
(Sıra Mürşid'e gelir)
"Kimi okur kimi yazar/ Can arsız yoldan azar

[257] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 355.
[258] Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 334-336; Taşğın, "Cem, Cem Evi ve İşlevleri", *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, (Ed. A. Yaşar Ocak), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2009, s. 211-213.
[259] Kaya, *a.g.e.*, s. 85.

Mihmanları ceme dizer/ Rehberime haber olsun"

(Sıra Rehber'e gelir)

"Hak kuluna eyler nazar/ Seyyah olup âlem gezer
Kalleş gelir cemi bozar/ Gözcü sana haber olsun"

(Sıra Gözcü'ye gelir)

"Şeyda bülbül bağın ister/ Delil yanmaz yağın ister"
Yak delili nurun göster/ Delilciye haber olsun

(Sıra Delilci'ye gelir)

"Âşıkların zikri sazdır/ Daim Hakk'a niyazdır
Okunan nefes düvazdır/ Zâkirlere haber olsun"

(Sıra Zâkir'e gelir)

"Cemde herkes kardeş bacı/ Bunlardır güruh-u naci
Seyyid-i Ferraş süpürgeci/ Ferraşa da haber olsun"

(Sıra Ferraş'a gelir)

"Bu ceme gelenler hacı/ Bunlardır Hakk'a duacı
Cemin kilidi kapıcı/ Kapıcıya haber olsun"

(Sıra Kapıcı'ya gelir)

"Ey gözü gönlü tok kişi/ Daim Hak iledir işi
Hazırla lokmayı aşı/ Niyazcıya (sofracı) haber olsun"

(Sıra Niyazcı'ya gelir)

"Ta ezelden dedik beli/ Muhammet Ali'nin yolu
Engür tasla gelsin dolu/ Sakacıya haber olsun"

(Sıra Saka'ya gelir)

"Gerçek olan dolu içer/ Cemiyete güller saçar
Canlar gelir ceme geçer/ Peyikçiye haber olsun"

(Sıra Peyik'e gelir)

"Bir üzümü böldü Kırklar/Yiyemez özü çürükler
Allah deyip dönsün çarklar/ Semahçıya haber olsun"

(Sıra Semahçılar'a gelir)

"Şah Hatayi'm pire geldi/ Hak yolunu süre geldi
Mümin, müslim dâr'a geldi/ İznikçiye haber olsun"

(Sıra İznikçi'ye gelir)[260]

[260] Korkmaz, *Kitap Yol Rehberi Gülbanklar-Erkânlar*, s. 267-269.

Sırası gelen hizmet sahibi, hizmete başlamak için dededen hizmet gülbank almayı bekler. Dedenin huzurunda bekleyen on iki hizmet sahipleri, en başa Rehber geçecek bir şekilde sıralanırlar. Böylelikle dede, şu gülbankı okuyarak hizmete izin vermiş olur:

"Bism-i Şâh!. Allah Allah.. Akşamlar hayrolsun. Hayırlar fetholsun, şerler defolsun. Hizmetleriniz kabul, muratlarınız hâsıl olsun. Cem erenlerinin gül cemallerine aşk olsun. Tanrı, cem canlarını Hak-Muhammet-Ali eşiğinden mahrum etmesin. Dâr ve hizmet pirlerimizin hayır-himmetleri üzerinizde olsun. Hızır yoldaşımız,evliya haldaşınız olsun. Dil bizden, nefes Hünkâr'dan olsun. Gerçek erenler demine Hû! Eyvallah!".[261]

Dedenin okuduğu bu gülbankın ardından meydana topluca niyaz için yeniden huzura durulur. Bu sefer dede, hizmet sahiplerine tecella tercemanını okur: "*Tecella, tevella Hakk'a yazıla. Tecellanız temiz, yüzünüz ak ola. Tecella gören cehennem nârı görmeye. Erenlerden hizmet, şey'en lillah, Allah eyvallah!"* der. Bu gülbankla herkes işinin başına geçer. Ferraş diye de anılan süpürgeci, meydanı üç kez süpürmesinin ardından Dâra durup, *"Allah! Allah! Güruh-u naciyem. Kırklar meydanında süpürgeciyem. Hüseyn-i Kerbela için gözlerim kanlı yaştır. Yezid'in bağrı kara taştır. Pirimiz kırklar içinde Seyyid-i Ferraş'tır. Ber cemal-i Muhammed, kemal-i İmam Hasan, İmam Hüseyin Ali râ salâvat"* tercemanını okur. Bu tercemana dede; *"Allah! Allah! Hizmetin kabul ola. Muradın hasıl ola. Seyyid-i Ferraş Efendimiz'in himmeti üzerine ola. Gerçek erenler demine hû"* diye karşılık verir. Böylece hizmetini yerine getiren ferraş, niyazda bulunup meydana sırtını dönmeden geri adımlarla yerine geçer.[262] Süpürgeci tarafından temizlenen cem evinde Meydancı on iki postu yerlerine yerleştiririr. Çerağcı meydan ortasında peymançe durarak *"Bism-i Şâh. Allah Allah... Güruh-u Naci'yem. Kırklar meydanında süpürgeciyem. Hüseyn-i Kerbela için gözlerim kan yaştır. Yüz bin lanet Yezit'in bağrı kara taştır. Pirimiz Kırklar içinde Seyyid-i Ferraş'tır. Ber cemal-i Muhammed kemâl-i İmam Hasan, İmam Hüseyin Ali ra bülende salavat!"* tercemanını okur. Karşılıklı terceman okunduktan sonra sağdan başlamak suretiyle tüm çerağları uyarır. Bu hizmet üzerine dede, *"Bism-i Şâh!... Allah Allah! Hizmetin kabul, muradın hâsıl olsun. Çerağın hep uyansın; ışığın Şah-ı Merdan ışığı olsun.*

[261] Korkmaz, *Kitap Yol Rehberi Gülbanklar-Erkânlar*, s. 269.
[262] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 152.

Hizmet pirinin himmeti üzerinde olsun. Tuttuğun ileri gitsin; evin, ocağın şen, kısmetin gür olsun. Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar ve gayb erenleri, Hak için-halk için Meydan'da yanan bu çerağı kabul etsin, bizlere yardımcı olsun. On İki imamlar, On dört Masum-u Pâklar ve On yedi Kemerbestler, meydanda yaktığımız bu çerağı evliyanın-enbiyanın nuru için; pirlerimizin bir gün doğacağını müjdelediği umut aşkı için kabul etsin. Gerçek erenler demine Hû! Eyvallah!"[263] diyerek çerağ hizmet gülbankını okur. Ardından dede, ceme başlamadan önce şu cem evi açılış gülbankını okur:

" Bism-i Şâh Allah, Allah... Akşamlar hayır ola, hayırlar feth ola, meydan abâd ola, sırlar mestûr ola, gönüller mesrur ola, fakîr fukara mamur ola, Er Hak Muhammed Ali yardımcımız gözcümüz bekçimiz ola. On iki imam, On dört Masam-u Pak, Onyedi Kemerbest efendilerimiz katarlarından didarlarından ayırmaya, Pirimiz, Üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Balım Sultan efendilerimiz muin ve dest-i girimiz ola, üçlerin, beşlerin, yedilerin, kırkların ve Ricalü'l-gayb erenlerinin Kutbül-aktap efendilerimizin hayır ve himmetleri safa nazarları üzerimizde hazır ve nâzır ola, Allah erenler münkir münafık şerrinden şeytanın mekrinden emin ve hifz himaye eyliye, iki cihanda korktuğumuzdan emin, umduğumuza nail eyliye. Dertlerimize derman, gönüllerimize iman, hastalarımıza şifâ, borçlarımıza edâlar ihsan eyleye. Zümre-i nâciden güruhu sâlihinden eyliye. Allah erenler Devlet ve milletimizin kılıcını keskin, sözünü üstün eyliye, gökten hayırlı rahmetler, yerden hayırlı bereketler ihsan eyliye. Niyazlarımızı (lokmaları) kabul eyliye, hizmetlerinizi zaya götürmeye, dualarımızı dergâh-ı izzetinde kabul eyliye, vaktimiz hayırlı gele. Dil bizden nefes Hünkâr Efendimizden ola. Yuh münkire, lânet Yezid'e, rahmet mümine. Nur-u Nebi, kerem-i İmam Ali, gülbangı Hünkâr Hacı Bektaş Veli demi piri, keremi evliyâ, gerçek erenler demine Hû".[264]

Bu gülbankın ardından cemin türüne göre cemde hizmetlere devam edilir. Mesela cem görgü cemiyse rehber gözetiminde görgüsü yapılan canlar meydana niyaz edip yerlerine oturduktan sonra kurban meydana getirilir. Ardından kesilen kurban için gülbanklar okunur. Okunan bu gülbanklara kurban bahsinde yer verdiğimizden tekrara düşmemek için bu dualara burada yer vermemeyi tercih

[263] Korkmaz, *Kitap Yol Rehberi Gülbanklar-Erkânlar*, s. 260.
[264] Uluçay, a.g.e., s. 48-49.

ediyoruz. Görgü Ceminin sonunda düvaz okunduktan sonra cem birleme gülbankı okunur. Dedenin cem sonrası okuduğu gülbank şöyledir:

"Allah Allah… Akşamlar hayr ola. Hayırlar feth ola. Şerler def' ola. Müminler şadola. Meydanlar abad ola. Sırlar mestur ola. Hak-Muhammet-Ali erenler ceminde hizmet bezledenleri, cemde bulunan bacıları, kardeşleri cümle Muhibb-i Ehl-i Beyt'le beraber didarlarından, katarlarından ayırmaya. On İki imam, On Dört Masum Pâk, On Yedi Kemerbest'in himmetleri üzerimizde ola. Kutbü'l-Arifin, Gavs el-Vasilin Seyyid Muhammet Hünkâr Hacı Bektaş Veli muin ve destigirimiz ola. Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar ve rical el-gayb erenleri safa-nazarlarını esirgemeye. Cenab-ı Hak cümlemizi münkir-münafık şerrinden, aduvun mekrinden hıfz-i eman eyleye. Dertlerimize derman, gönüllerimize iman, hastalarımıza şifa, borçlarımıza eda nasib eyleye. Güruh-u Naci'ye ve Zümre-i Salihin'e katılmak müyesser eyleye. Namerde muhtaç eylemeye. Vaktimiz hayır gele. Dil bizden, nefes Hazreti Pir Hünkârımız Hacı Bektaş Veli'den ola. Oturan duran, koğsuz gaybetsiz evine varıp yastığına baş koyan, sağ yata, selamet kalka. Ali yoldaşı, Hızır kılavuzu ola. Gerçek erenler demine Hu!".[265]

Sıra zâkire gelir ve Zâkir saz eşliğinde üç kere kurban düvazını okumaya başlar. Okumayı bitirince saz üstüne eğilip *"Allah! Allah!"* der ve dededen dua bekler. Zâkir için dede *"Allah! Allah! Hizmetiniz kabul ola. Muradınız hasıl ola. Ağzınız ağrı görmeye. Zikrettiğiniz erenlerin, evliyaların himmetleri üzerinizde hazır ve nazır ola. Dem-i hünkâr, kerem-i evliya, gerçek erenlerin demine hû"* duasını okur. Ardından ceme ihtiyaç arası verilir. İhtiyaçlarını giderenler tekrar cem için toplanır.

Verilen aradan sonra çerağcı, çerağı uyandırak tekrardan hizmeti başlatır. Bu hizmet, Nûr Suresi 35. ayet ve ilgili bazı duaların okunmasıyla yerine getirilir. Cemdekiler, Rasulullah ile on iki imama adlarını tek tek anıp salâvat-ı şerif çekmeye başlarlar. Dededen; *"Allah! Allah! Hizmetin kabul ola. Muradın hasıl ola. Câbir-i Ensârî'nin himmeti üzerine ola. Gerçek erenlerin demine hû"* şeklinde dua alan çerağcının ardından zâkirin bir düvaz okunmasıyla ceme devam edilir.[266]

Zâkirin ardından temsili abdest için sakkacı ile ibriktar sol elindemeydana gelir. İbriktar, sol elinde içi su dolu ibrik, sakkacı sol omzunda havlu ve elinde bir

[265] Korkmaz, *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 288.
[266] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 154.

leğenle meydana girer. Dede ve pirlere niyazda bulunup hizmet için doğrulurlar. İbriktar, *"Ben Gulam-ı Haydar'ım, adûvlardan etmem havfi, bak çünkü bu işte üstattır bana Selman-ı Pâk. Pir cemali Muhammed, kemali İmam Hasan, Şah İmam Hüseyin-i Ali ra bülende salâvat. Allahümme salli alá seyyidine Muhammed"* diyerek gülbankını okur. Bu gülbankın ardından dede, *"Allah Allah... Geldiğiniz yerden, durduğunuz dârdan Hak Teâlâ Hazretleri paylarınızı vere muratlarınızı hâsıl eyleye. Hizmetini göreceğiniz erenlerin hüsnü himmeti üzerinizde sâyebân ola. Sizleri göre, gözleye, saklaya, bekleye. Darda, sıkıntıda, zarda ve zorda bırakmaya. Göreceğiniz hizmetlerinizden şefaatler bulasınız. Ali yoldaşınız, Hızır kılavuzunuz ola gerçeğe Hu..."* şeklinde bir gülbankla onları dualar. Sakka cemaate abdest işlemini tamamladıktan sonrada dedenin, *"Allah, Allah… Görmüş olduğunuz hizmetleriniz kabul, muratlarınız hâsıl ola. İsteğinizi, dileğinizi Hak-Muhammed Ali vere. Elleriniz dert görmeye, gönülleriniz incinmeye. Yoluna hizmet etmiş olduğunuz pir-i erenlerin himmeti üzerinizde sâyebân ola. Hak saklaya, bekleye. Muhammed Mustafa şefaatine nail eyleye. Dil bizden, nefes Hazret-i Hünkâr'dan ola. Gerçeğe Hû..."* demesi üzerine dedeye niyazda bulunan hizmet sahipleri yerlerine geçerler.[267]

Bu arada zâkirler, düvaz, tevhid, miraçlama ve tevbe-istiğfar okur. Miraçlama ile semah[268] birlikte yapılan iki erkândır. Semah dönenler taçlama okuyarak dönerler. Taçlamalar sonunda dede semah dönenlere, *"Bism-i Şâh. Allah Allah… Akşamlar hayr ola. Hayırlar feth ola. Şerler def ola. Hizmetleriniz kabul, muratlarınız hasıl ola. Hazır cem erenlerinin nur cemallerine aşk ola. On sekiz bin âlemle birlikte mümin, müslim cümle can kardeşlerimizi Muhammet-Ali katarından ayırmaya. Didar-i Ehlibeyt'e, Meşreb-i İmam Hüseyin'e nail eyleye. Yuh münkire,*

[267] Rençber, "Anadolu Aleviliğinde Görgü Cemi: Adıyaman Örneği", *OMÜİFD*., 2003, S. 34, s. 207-208.

[268] Geleneksel Alevîlik'te semahın kaynağı olarak genellikle Kırklar cemi gösterilir. Genellikle dört kişi (ikisi bacı, ikisi erkek) olarak uyum içinde yapılırsa da bazı köylerde üç bacı üç erkek olmak üzere altı kişi ile yapılır. Semaha duranlar, dede ile topluluğun etrafında üçer dörder kez semah dönerler, dedeye kesinlikle sırtlarını çevirmez, hafif bir şekilde eğilerek önünden geçerler. Semahlar, insan ruhunun gizemli bir atmosferde maddi varlığından tamamıyla sıyrılıp Hakk'a yaklaşmasını ve Hak ile bütünleşme çabasını ifade eder. Semah anında yapılan her hareketin sembolik bazı anlamları vardır. Örneğin, semah anında bir el yukarı bakarken, diğer elin toprağı gösterir tarzda duruşu, Hak'tan alınanların halka verilmesini; yine bu esnada kişilerin içinde bulundukları durum, Hakk'ın insanın kendisinde bulunduğunu; ellerin göğüste çapraz olarak birleştirilmesi ise, sevgi, hoşgörü ve tüm insanlığı kucaklamayı ifade eder. Yine, semah esnasında dedenin etrafında dönmek, dünya ile beraber tüm gezegenlerin güneş çevresinde dönüşlerine benzetilir. Ayakların yere vurulmasıyla ise, kötü ruhların kovulduğuna inanılır. Bkz., Yıldız, *Anadolu Alevîliği,* s. 275-276.

kötüye; lanet Yezit'e. Rahmet Ehlibeyt'e, sevenlere, haksızlığa karşı duranlara, zalimin zulmüne boyun eğmeyenlere. Tecellanız, tevallanız temiz, yüzünüz ak ola. Dil bizden, nefes Hünkâr Hacı Bektaş Veli'den ola. Gerçeğin demine Hû" şeklinde dua verir.[269]

Yine dedenin okuduğu bir başka semah duası şöyledir:

"Semahlar saf ola, günahlar af ola. Hizmetiniz kabul ola. Defter-i divana yazıla. Çark-ı pervaz hak için ola. Hak Muhammed Ali katarından ayırmaya. Gerçeğe hû...".[270]

Ardından lokma ile ilgili hizmete geçilir. Kesilmiş bir kurban varsa cemler bitirilmeyip kurban etleri pişirilinceye kadar sürdürülür. Cemin bitiminde pişirilmiş kurban etleri ya da cemaat tarafından getirilmiş lokmalar oradakilere paylaştırılır. Yemek yendikten sonra hizmete başlamak için Kurbancı/Lokmacı dededen dua ister. Arzuladığı duayı alan Kurbancı kurban etlerinin dağıtılması hizmetine başlar. Cemaatin kurban etlerini yemesinin ardından sofralar kaldırılır. Dede önce sofra duasını, ardından da cemin bitişini belirten şu duayı okur; *"Duran, oturan, kovsuz-gıybetsiz evine varan yastığa baş koyan, sağ yata sefa kalka... Gerçeğe hû"*. Bu duaya katılanlar dualar bitince meydana niyaz edip evlerine gitmek için dağılırlar. Ardından görevi kalan on iki hizmet sahipleri hizmetlerini yerine getirerek hep beraber meydana niyaz ederler. Böylelikle cem bitmiş olur.[271]

Cem sonunda *"Allah, Allah… Allah, Muhammed, Ali.. Pirimiz, üstadımız Hünkâr Hacı Bektâş Veli, saklaya, bekleye, göre, gözete; neyleyim, nideyim, dedirtmeye. Hastalara şifâlar, dertlilere devâlar, evlât isteyene hayırlı evlâtlar, devlet isteyene hayırlı devletler ihsan ederek; deryada, denizde, top-tüfek ağzında, sahrâda-çölde-girdapta kalıp da, 'Yâ Ali, cârımıza yetiş!' diyenin cârına imdâdına yetişesin; darda, buğda koymayasın… Cemi cümle Ümmet-i Muhammed ile, eşimizin, dostumuzun, tâlibimizin, muhibbimizin ağız tatlarını bozmamaya; elem, keder vermeyerek, dâim bu günlere çıkmamızı nasip ve mukadder eylesin. Yâ Rabbel-Alemin! Envâr-ı âşıkan, nusret-i piran, mürşid-i safiyân, kutb-ül-ârifin, Hazret-i Hünkâr Hacı Bektâş Veli ve kâşifü'l-Kerâmât-ı zâhir ve bâtın es-Sultan Seyyid Hıdır Abdal bin Karaca Ahmet Sultan bin es-Seyyid Nûreddin Seyyid-i*

[269] Korkmaz, *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 282.
[270] Birdoğan, *a.g.e.*, s. 296.
[271] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 366-367.

sâdâtlarının hürmetlerine, hayırlı huzur ve refahlar ihsan eylesin! Ordularımızı karada, denizde, havada mansur ve muzaffer eylesin. Cumhuriyet Devletimizin sözünü üstün, kılıcını keskin eylesin! Ali'nin inayetinden, Muhammed'in şefâatinden mahrum koymayarak; âlimlerin, âbidlerin, pirlerin şefâatiyle yarlıgayasın. Nûr-ı Nebi, Kerem-i İmâm-ı Ali, Pirimiz, üstadımız Hünkâr Hacı Bektâş Veli, gerçekler demine Hû..." gülbankı okunur.[272] Ayrıca Görgü ceminin sonunda okunan ve *Büyük Gülbank* olarak ifade edilen gülbank ise şu şekildedir:

"Bism-i Şâh! Elhamdülillâhillezi nevvere kulûbel ârifine binuril irfani vel iykan ve zeyyene suderes sâlikine biziynetil ilmi vel hilmi vel ışki vel vicdan ve eddebehüm bi âdâbi Resulullâhi ve erkâni Ali veliyyullah aleyhi salâvâtirrahman. Allahümme salli ve sellim alâ nuri Seyyidina Muhammed ve Ali vel Fatıma vel Hatice ve âlihim ecmain!

Vakitler hayr ola! Hayrlar feth ola! Şerler def' ola! Mü'minler bermurad ola!.. Münkirler mât, münafıklar berbad ola! Demler dâim, cemâl kaim, gönüller şâd, meydanlar âbad ola! Dostlar mesrur, sırlar mestur, gönüller pürnur, hanedân-ı fukara ma'mur, muradlar mahsul ola! Erkânlar kabûl, niyazlar makbûl, sâlikler fuhûl ola! Âşikanın matlubu hasıl ola! Dem-i devrân-ı hanedân dâim ve bâki ola! Düşmanlar makhûr, mü'minü müminât mansur ola! Düşmânân-ı Ali abâ hakir ve fani ola! Dil-i sâdıkân mütecelli bezmi âşıkân mütahalli ola! Al-i abâ emrine inkiyad eden ârifân, muhibbân, sâdıkân dünya ve ukba aziz ve memnun ola! Cümle belâ ve kazadan masûn ola! Düşmanları hor ve hakir ve zebûn ola! Er hak Muhammed Ali cümlemize muin ve zahir ola! Himmet-i aliyyeleri hâzır ve nâzır ola! İltifâtı a'lâları ve ruhâniyet-i ulyaları hemişe yâr ve yâverimiz ola! Hâlık-ı yekta, ferd-i bihemca, mûcid-i mevcudat, râzık-ı mahlûkat, yani hazret-i perverdigâr celle celâlehû ve amme nevâlehü nehc-i kavim-i sırât-ı müstakimden ayırmaya, bol nasib ve kısmetler ve feth-i fütuhâtlar kerem ve inâyet eyleye! Nâmerdlere muhtaç eylemeye! Tevfik ve hidayet ihsan eyleye! Mazhar-ı envâr-ı tecelli mahrem-i esrâr-ı ezeli ezcümle uşşak-ı lem yezeli eyleye! Nefislerimizi keskin, tığlarımızı berrâ, didelerimizi binâ, kalplerimizi musaffâ eyleye! Seyyidi kâinat, mefhar-ı mevcudât, Sultan'ül-Enbiyâ-i vel Mürselin, muktedâ-ül evliyâ-i vel müttakin limahbubi Rabbülâlemin, halifetullâh alâ cemi'il mahlûkât-il evvelin vel âhirin yani hazret-i Ahmed Muhtar aleyhi salâvâtillâh fi küll'il leyl ven nehâr; şâh-ı

[272] *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Adil Ali Atalay (Haz.), s. 203.

merdân, şir-i Yezdân, mazhar-ı Rahmân, nâsır-ı ehl-i îmân, kâtiul küfr vet tuğyân, hâlifetullah alel âlemin, nefs-i pâk hayrül mürselin, yani hazret-i Aliyyül Murtazâ sâlâvatullah mâ dâmet'ul arz ves-semâ; ve Seyyide-i ma'sume-i ulyâ hazret-i Fâtımat'uz-Zehra ve Haticet'ul-Kübrâ, nur dide-i Peygamber şepir-i şepper seyyidünel imam Hasanü'l-Müctebâ vel Hüseyn'ül-Mazlûm-uş şehid'ül-Kerbelâ, seyyidüs sâcidin Ali Zeynel Abidin, hazret-i Bâkır ve Ca'fer; mazhar-ı ehl-i din, seyyid'ü-l asfiya hazret-i Musa Kâzım ve'r Rıza; mazhar-ı envâri ilâhi, ârifan-ı esrâr-ı nâmütenahi hazreti Muhammed'üt-Takî ve Aliyün Nakî ve Hasan'ül-Askeri; sahibüz zaman, kutb'ud-Devran, halifet'ur-Rahman, İmâm-ı zaman, hazreti Muhammed'ül-Mehdi aleyhi ve aleyhim salâvât'ur-Rahman ilâ âhir'uz-zaman efendilerimizin şefaatlarından mahrum eylemeye! Himmet-i aliyyeleri nigehbânımız ola! İltifât-ı ulyaları üzerimize hazır ve nazır ola! Dünya ve ahirette muinimiz ola! Çağırdığımız anda feryadlarımız mecmû ola! Nazar-ı şerifleri zâhirlerimizi ma'mur ve bâtınlarımızı pürnur eyleye! Adem Safiyullah, Nuh Neciyyullah, İbrahim Halilullah, Musa Kelimetullah, İsâ Mesihullah cümle Enbiya vel-Mürselin efendilerimizin dembedem iltifât-ı tayyibeleri ve ruhâniyyet-i aliyyeleri müeyyid ve müzahirimiz ola!.. Selmân-ı Fârisi, Ammâr b. Yâsir, Ebu Zerr Gıfâri, Mikdâd b. el-Esved, Zeyd Sûhâni, Mâlik Ejder, cümle Kemerbestegân-ı Al-i Abâ'nın himmet ve inayetleri üzerimize hâzır ve nâzır ola! Ruh-u revanları şâd-u handân ola! Tâc'ül Ârifin, Kutb'ul Vâsilin, Sultan-ul-Âşikin Pirimiz üstadımız ve melce-i melâzimiz hazret-i Hünkâr el-Hac Seyyid Muhammed Bektaş Veli kaddesallahu sırrehulâli efendimizin ruhaniyet-i tayyibeleri canperverimiz ola! Himmetleri muin ve yâverimiz ola! Sülûkunda sâbit kadem eyleye! Şefaatından dûr etmeye! Zevk-u vicdan, ilm-ü irfan, hâl-ü kemâl-ü kerem ve inayet eyleye! Balım Sultan, Pirân-ı Horasan ve bâ-husus Seyyid Ali Sultan, Abdâlân-ı Rum, Kalenderân-ı Türkistan, Meşâyih-i Arabistan, Zümre-i ihtiyar, Taife-i Ebrâr, Sahibân-ı ikrar, Dervişân, Aşıkân, Muhibbân, Sâdıkân, Mürşid-i Kâmil Hoca Ahmed el-Yesevi, Şeyh Lokman Perende, Hasan el-Basri, Ma'ruf-u Kerhi, Şeyh Seriyyel-Sakati, Cüneyd-i Bağdâdi, Bâyezid-i Bistâmi, Şeyh Şibli, Mansur-u Hallac, Sultan'ül Evliya Mürebbiy'ül-Ârifin fahr'ül-Muhakkıkin Hatm-i Velâyet-i Muhammediyye Muhyil-Millet-i Ved-Din Ebu Abdullah Muhammed b. Ali İbn el-Arabi et-Tâi el-Hâtemi el-Endulusi kuddise sırrah'ul-âli, Evhahüddin-i Iraki, Şehabuddin-i Sühreverdi, Şemseddin-i Tebrizi, Mevlâna Celaleddin-i Rûmi, Mahbub-u Kurret'ul-ayn ve sahib'ül-Alemeyn Seyyid Ahmed er-Rîfâi ve Şeyh Demirtâşi el-Halveti, Abdülkadir el-Geylâni, Seyyid

Ahmed el-Bedevi, Muhyil-Minnet-i ved-Din Simavnavi Bedreddin ve Pir-i Nakşi Mehmed Bahaeddin, Hacı Şa'bân-ı Veli, Şeyh Muhammed Nur el-Arabi, Rehber-i hakikat Şeyh b. İsâ ve Nur el-Ahzar Abdüsselâm Esmer, Şah Ni'metullah Veli Şah Fazlullah-ı Naîmî, Cemaleddin Sultan, Sarı İsmail Sultan, Hacım Sultan, Baba Resul Sultan, pîrâb Sultan Seyyid Receb Sultan, Sarı Kadı Sultan, Ali Baba Sultan, Barak Baba Sultan, Bahaeddin Baba Sultan, Yahya Sultan, atlas Post Sultan, Dost Hüda Sultan, Hazreti Sâmit Sultan, Haydar Baba Sultan, Abdal Musâ Sultan, Kaygusuz Sultan, Seyyid Ali Sultan, Gözcü Karaca Ahmed Sultan, Hıdır Abdal Sultan, Kara donlu can Baba Sultan, Abdullah el-Mansûri, Pir postnişini Türabi ve Dede Baba Muhammed Ali kaddesallahu esrarehumul meali, himmetleri ve zâhir kerametleri ve bâhir velayetleri üzerimize hâzır ve nâzır ola! Mahrem-i esrar ve'l-Ebsâr'dan ve alleme'l-Esmâdan ve zümre-i Vele kad kerremnadan ve men dehalehu kâne âmenâdan eyleye!..

Hânedân-ı fark-u fenâdan göçen dervişân, âşıkân, muhibbân, sâdıkânın ruh-ı revanları şâd-ü hândân ola! Himmetleri hâzır ve nâzır ola! Müridân, abdalân, dûdemân, dem-i devrân daim ve kâim ola! Zâhirde hâki, hakikatta bâki eyleye! Erkânlar tamam, meydanlar berkıyam, muhabbetler berdevam ola! İkrarımız sâfi, îmanlarımız hâlis, ahvalimiz sâdık, ef'alimiz sâlih ola! Allah er Hak Muhammed Ali gerçekler deminden ayrılmaya! Namazlarımız, niyazlarımız, erkânlarımız, hizmetlerimiz makbûl ve bârigâh-ı Kibriyada kabûl ola! Kerem-i Seyyid-i Kâinat, Sırrı Aliyy'ül-Murtaza, demi devrân-ı Hazret-i Pir-i destgir gerçekler keremi ile gerçekler demine Huuu! diyelim Huuu! Yuuuh Münkire! Lâ'net Yezid'e ve Yezid'in eserine!...".[273]

Cem törenlerinde genellikle cem açılış gülbankının okunması, meydanın açılması, çerağın uyandırılması, abdest ve manevi temizlik, kurbanın tığlanması, lokma vb. dualanması, semah-tevhid-miraçlama, sakkanın dağıtılması, cemin mühürlenmesi gibi ortak bazı uygulamaların olduğu dikkatleri çekmektedir. Dedenin, rehberin ve hizmet sahiplerinin cem boyunca hizmetleri gülbanklarla sürdürmeleri cemin gülbank çekme üzerine kurulu sembolik bir ibadet olduğunu ortaya koymaktadır. Okunan bu gülbanklar, okuyan kişiye, bağlı olunan ocağa ve okunduğu yöre ile bölgeye göre değişiklik gösterse de genellikle içerik olarak benzer özellikler taşıdıkları görülmektedir.

[273] *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Adil Ali Atalay (Haz.), s. 237-240.

2.1.4.1.6. Ölüm/Cenaze Gülbankı

Ülkemizde değişik yörelerde yaşayan Alevî çevreler ölüme bitiş olarak değil, yeni hayata bir başlangıç olarak bakarlar. Bu süreçte yeni hayat ruhun etrafında şekillenir. Ölüm onlar için asla bir yok oluş olmayıp, bedenin bu dünyada sadece misafir olduğu, ruhun ise yeni bir hayat içinde varlığını farklı yerlerde devam ettireceği bir süreçten ibarettir. Ancak her ne kadar ölüm tanımlanmaya çalışılsa da mahiyetine ulaşma noktasında çabalar yetersiz kalmaktadır. Alevî çevreler arasında "ölüm" kavramı kullanılmayıp, daha çok *"Hakk'a yürümek", "gerçeklere kavuşmak", "kalıp değiştirmek", "kalıbı dinlendirmek", "sır olmak", "emaneti teslim etmek", "Cemâl'e ve Didâr'a kavuşmak" ve "don değiştirmek"* şeklindeki ifadeler kullanılmaktadır. Ölen kişi için yapılanlar dünyadan yalnız ayrılışı değil, aynı zamanda kavuşmayı da içeren uygulamalardır. Hatta bu yüzden *"Cenaze Merasimi/Töreni"* ifadesini değil, *"Hakk'a Yürüme Erkânı"* ifadesini kullanırlar. [274]

Anadolu Alevîliği'nde ölümle ilgili uygulamalara geçmeden önce ölüm öncesinde bazı inanışlara değinmek gerekir. Mesela baykuşun ötmesi, köpeğin yerli yersiz uluması, kargaların köyün üstünde dönmeleri, horozun vakitsiz ötmesi ve eşeğin anırması gibi bu tür hayvanlardaki hareketler ölüm habercisi olarak sayılmaktadır. Ayrıca insanlar rüya ile gerçek hayat arasında da bağlantı yoluna girmişlerdir. Rüyada görülenler yorumlanmış ve genelde rüyadayken bir ağacın kökünden devrilmesi, bir devenin evin önüne çökmesi, bir kadının yaş odun yüklenmesi, kişinin alt azı dişini çektirmesi, ölü akrabayı çok sık rüyada görmek ve tıraş olmak gibi rüyalar ölüme işaret olarak yorumlanmıştır.[275]

Ölüm döşeğindeki kişiye karşı bazı görevler bulunmaktadır. Ölüm halindeki kişide, ölüme ait belirtilerin görülmesi durumunda, ağzına az miktarda su verilmeye veya içemeyecek bir haldeyse bir bezle ya da pamukla ıslatılarak susuzluğu giderilmeye çalışılır. Sünnîlerdeki gibi, ölecek kişi için kıble arayışı anlayışı bulunmamaktadır. Bunun düşüncenin altında, Alevîlerin kıbleye yükledikleri anlam yatmaktadır. Zira onlar, insanın yüzünün insana karşı kıble olduğunu düşünürler.

[274] Yıldız, "Alevî Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller", *Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Türkiyât Araştırma Merkezi, İstanbul 2005, s. 2-3; Ali Aktaş, "Alevîlerde Ölüm, Cenaze, Yas ile İlgili İnanış ve Ritüeller", *Alevîlik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 2015, S. 12, s. 19.

[275] Aslı Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Bahar 2007, s. 64-66.

Şuurunu kaybetmemiş kişiye *"Lâ İlâhe İllâllah, Muhammedün Rasûlûllah, Aliyyün Veliyullah"* ifadesi telkin edilir. Söylemesi için zorlanmaz. Eğer söyleyemeyecek haldeyse sadece "Allah" ifadesinin telkini yeterlidir. Bu sırada duyulacak kadar bir sesle düvaz okunabilir. Yine kişinin yanında *"Yasin Suresi"* ve *"Âyete'l-Kürsi"* gizli olarak okunur.[276]

Hasta kişi "Hakk'a yürüdüğünde", "Dede/Baba" veya görevi üstlenen bir er/bacı *"Bism-i Şâh! Hak, Muhammet, ya Ali!"* der ve ölen kişi gözleri açık vefat ettiyse gözleri örtülür; ağzı açık kalmışsa çenesi geniş temiz bir tülbentle başın üstünden bağlanarak kapatılır. Bu esnada ölünün göğüs hizasına duran hizmet sahibi, aşağıdaki gülbankları okur:

"Bismillah ve alâ milleti Rasulillahi, Allahümme yessir aleyhi emrehu ve sehhil aleyhi mâ ba'dehu. Ve me esid bi likâike, vec'al mâ harace ileyhi hayran mimmâ harace anhu (Allah'ın adıyla. Rasullullah'ın dini üzere. Allah'tan geldik, yine O'na döneceğiz. Allah'ım onun işini kolaylaştır. Sana kavuşmasını mutlu kıl. Kavuştuğunu bıraktığından iyi kıl)*"*.

"Allah, Muhammed, Ali inancı üzerine ölmüş olsun. Ey Allah'ım, onu yarlıga, onun derecesini hidayete ermiş kimseler içinde yücelt, bizleri ve onu affet, ey evrenlerin Yaratıcısı! Onun kabrini geniş eyle ve orasını ona ışıklı kıl".[277]

Kişinin ölümüyle birlikte geride kalanların yapması gerekenlerden ilki, ölünün yıkanmasıdır. Ölünün teneşire avret yerleri örtülerek koyulmasıyla yıkanmaya başlanır. Ölen çocuksa abdest aldırmak gerekmez. Cenaze yıkayan kişinin cinsiyeti, ölünün cinsiyetiyle aynı olmalıdır. Yıkayan kişinin yanında yıkamaya yardımcı olan bir kişi bulunur. Yıkanmaya başlamadan önce niyet ve besmeleyle birlikte "İnnâ lillâhi ve İnnâ ileyhi râciûn. el-Hükmü lillâh. Gufrâneke Yâ Rahmân..." duası okunur. Yıkanan cenaze kurulanak kefenlenmeye geçilir.[278]

Yıkanıp kurulanan ölü için kefenleme işlemine geçilir. Erkeklerin kefeni içten dışa doğru "gömlek", "eteklik" ve "sargı"dan oluşmakta olup üç kat; kadınlar için ise bunlara başörtüsü ve göğüs örtüsü eklenerek beş kattır. Kefenlenme öncelikle en büyük parça olan sargının düz bir yere, üstüne başla birlikte ayakları örten eteklik ile boyunla birlikte ayakları örten gömleğin serilmesi, ölünün içine

[276] Aktaş, "Alevîlerde Ölüm, Cenaze, Yas ile İlgili İnanış ve Ritüeller", s. 28-29.
[277] Aktaş, "Alevîlerde Ölüm, Cenaze, Yas ile İlgili İnanış ve Ritüeller", s. 29-30.
[278] Yaman, *a.g.e.*, s. 273.

koyularak her parçanın belirtilen yerleri örtecek şekilde ayarlanması ile en dıştaki parça olan sargının, baş ve ayakucundan düğümlenmesiyle son bulur. Kadınlarda ise buna başörtüsü ile göğüs örtüsü de eklenir.[279] Kefenlenip tabuta konan cenaze tabutun baş tarafında iki kişi, ortasında iki kişi ve ayakucunda iki kişi olacak şekilde "Bism-i Şâh! Allah Allah!" sözleri ile omuzlanır. Tabut mezarlığa götürülmek için omuzlara alınınca, dışarda bulunanlar tabutun sağında ve solunda arka arkaya saf oluştururlar. Hizmeti yürüten kişi tabutun önüne geçerek safta bulunanlara, *"Gerçekler aşkına! Hak yolculuğuna çıkan can için edeb-erkân!"* demesi üzerine, saftakiler de *"Gerçekler aşkına Allah Allah!"* der. Tabut önden geçerken tabuta yaklaşanlar, ellerini tabuta dokundurup, ardından dokundurduğu elini önce kalbine sonra dudağına götürerek vedâ niyazında bulunur. Omuzlar üzerinde taşınan tabut *"sunak taşına (musalla taşı)"*[280] koyulur. Tabutu koyarken de; *"Hak-Muhammet-Ali bu cana don değiştirip yeniden aramıza dönmeyi nasip eylesin. Hakk'ın huzurunda Ehl-i Beyt adına, Sırr-ı Nebi pirimiz üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş Veli demine-devranına Hû! diyelim ve analım candan"* denerek ardından ilgili bir düvazın okunmasına geçilir.[281]

Ölü için evinin önünde ve cenaze namazı esnasında olmak üzere iki yerde helallik dilenir. Helallik alma işlemi ölünün üzerinde hakkı bulunan kişilerden rızasının alınması için yapılır. Ölenin aklanmasında *"Rızalık Hizmeti"*, *"Hak Hizmeti"* ve *"Sırlama/Toprakla Buluşturma Hizmeti"* diye üç hizmet bulunur. Hakk'a yürüyen canın evinin önünde "Rızalık Hizmeti", mezarlığın yanındaki sunak/musalla taşında "Hak Hizmeti" ve mezar/kabirde ise "Sırlama/Toprakla Buluşturma Hizmeti" yerine getirilir.[282]

Sunak taşına konulan ölü için helallik alındıktan sonra cenaze namazı kılınır. Hoca cemâate, *"Ey cemâat-i müslimîn! Bu merhûm (kadın ise merhûme)'u nasıl biliyorsunuz? Üzerinde haklarınız varsa helâl eder misiniz?"* sorusu üzerine hep beraber cemaat, *"İyi biliriz. Haklarımızı helâl ederiz" ve ya "Helal olsun"*

[279] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 389.
[280] Camide namazın kılınması esnasında üzerine tabut koyulan, Kıble yönü dikkate alınarak hazırlanmış bele kadar yüksekliği olan tezgâha benzeyen musalla taşı, Alevîlerde kıble kutsallığı olmadığından bu görevi gören taşlar veya yükseklikler musalla taşı olarak adlandırılmaz. Buna karşılık Alevîlerde helallik meydanında, helallik alınırken tabutun Tanrı'ya sunulmasını ifade ettiği için, Kerbelâ yönü dikkate alınarak, belli bir yüksekliği olan taşa *sunak taşı* denir. Bkz; Korkmaz, *Kitap*, s. 216.
[281] Korkmaz, *Kitap Yol Rehberi Gülbanklar-Erkânlar*, s. 214-215.
[282] Aktaş, "Alevîlerde Ölüm, Cenaze, Yas ile İlgili İnanış ve Ritüeller" , s. 30.

diyerek karşılık verir. Helallik alan kişinin, *"Bismillâhirrahmanirrahim. Kâlellâhü Teâla fî kitâbihil-Kerîm: Küllü nefsin zâikat-ül-mevt, sümme ileyna türceûn. Allâhü Teâla, bu merhûm'un kusurlarını afveyleye. Kötülüklerini iyiliğe tebdil eyleye. Günahları varsa yarlıgaya, kabrini nûrlandırıp, cennet-ü cemâliyle müşerref eyleye. Kendisini, Hz. Muhammed Mustafa'nın ve Ehl-i Beyti'nin şefâatine eriştire. Merhûm'un geride kalan çocukları, eşi ve yakınlarına sabretme gücü ve sağlık ihsan eyleye. Üçler, beşler, yediler, kırklar, nûr-u Nebî, Kerem-i Ali, gülbang-ı Hacı Bektaş Veli demine hû. Sübhâne Rabbike Rabbil-izzeti ammâ yesifûn. Ve selâmün alel-mürselîn. Vel-hamdü lillâhi Rabbil- âlemin.Merhûm'un rûhu için el-Fâtiha.."* demesiyle Fatiha okunur.[283]

Helalliğin alınmasının ardından cenaze namazına geçilir. Cenaze namazının kılınış şeklinde Alevîlerle Sünnîler arasında bir ayrılık görülmez. Fakat bazı yöreler cem evlerinde kıldıkları namazı *"halka namazı"*, mezarlıkta kıldıkları namazı ise *"saf namazı"* olarak adlandırır. Cenaze namazına katılım noktasında çoğunluğu erkek cemaat oluşturur. Çepni köylerinin bazılarında ise kadınların da cenaze namazına katıldıkları görülür. Cenaze namazının ardından mezarlığa götürülen cenaze gömülür. Bazı köylerde kıble dikkate alınarak cenaze defnedilir.[284] Ardından ölünün başında Kur'an okunur ve dua edilir. Dua okumanın bitmesiyle kalabalık dağılmaya başlar. Bu esnada dede, ölüye şöyle bir telkinde bulunur:

"Bismi Şah. Ey (.....) oğlu/kızı (.....) (burada üç kez, ölünün annesi ve kendi adı söylenir)! Yaşamında sürekli söylediğin ve kabul ettiğin şekilde şunları söyle: Bilirim ve bildiririm ki Allah'tan başka Tanrı yoktur. Yine bilirim ve bildiririm ki Hz. Muhammed, Allah'ın kulu ve elçisidir. Ve tanıklık ederim ki Şah-ı Velayet İmam-ı Ali Tanrının velisidir. Kuşkusuz cennet gerçektir, cehennem gerçektir. Kıyamet günü gerçektir. Bunda kuşku yoktur. Ulu Tanrı kabirlerde bulunanları muhakkak diriltip mahşer yerinde toplayacaktır. İlk söz verişini unutma ve ikrarından dışarı çıkma. Hatırla ki Rab olarak Allah'a, din olarak İslam'a, peygamber olarak Hz. Muhammed'e, imam olarak Hz. Ali'ye ve mü'minlerin kardeşler olduğuna razı bulunmuş idin. Ey (.....)! (Üç kez hitap edilir). De ki: Allah'tan başka Tanrı yoktur. Ona sığındım. O büyük Arş'ın sahibidir. De ki: Rabbim Allah'tır, dinim İslam'dır, peygamberim Hazret-

[283] Yaman, *a.g.e.*, s. 275-276.
[284] Yıldız, "Alevî Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller", s. 9.

i Muhammed'dir, İmam'ım Şah-ı Velayet Aliyyel Mürteza'dır. Allah seni sözünde durucu kılsın ve doğru olan yola götürsün ve seni sevdiklerinle birlikte rahmetinin gölgesinde saklasın. Ey Ulu Tanrım! Bu ölüyü yalnız bırakma. Sen, sahip çıkanların en hayırlısısın".[285]

Cenaze ve telkin bitince cemaat taziyelerini sunarak mezarlıktan ayrılır. Ölenin gömülmesinin ardından yakın akrabaları ölen kişinin hayrına kurban keserek lokma diye dağıtır. Mezar dönüşü cenaze için taziyeye gelenlere helva, lokum ve kesilip pişirilen kurban etinden hazırlanan "kazma takırtısı yemeği" dağıtılır. Bunun ardından ölünün belli günlerinde özel isimlerle anılan yemekler verilir. Ölünün hayrına toprağa geldiği ilk Cuma gecesi "cumalık", ölünün kırkı ve elli ikisi dolunca "kırk ekmeği" veya "elli ikisi yemeği" ile ölüm yıldönümlerinde ise "can ekmeği" gibi yemekler verilir. Bu merasimlerde kurbanlar kesilir, bu kurbanlar misafirlere dağıtılır.[286]

Genel anlamda ölünün ardından dedenin yönetimiyle, cenazeye katılanlar huzurunda, varsa ölen kişinin borçlarının ödenmesi ya da geride kalanlardan helallik alınması maksadıyla *dârdan indirme erkânı/ölü dârı erkânı* düzenlenir.[287] Helallik alındıktan sonra İmam Cafer Buyruğu'nda yer alan *dâr duası* dede tarafından okunur. Bu duanın ardından dedenin, *"Öz gönül birliğiyle, biz suçlarından vazgeçtik. Allah da affetsin, ruhu şâd olsun, Hak erenler yardımcısı olsun"* demesi üzerine, erkâna katılanlar da ona *"Allah Eyvallah"* diye eşlik ederler. Ardından dedenin, *"Buyrun cem-i günahlarımızın affolması için Hak La ilâhe illâllah. Hak birdir, Muhammed Rasulûllâh, Aliyyen Veliyyullâh, Veliyyen Aliyyullâh, Mürşid-i Kâmilûllâh, Vâsi-i Rasûlüllâh, Şefaat senden Yâ Rabbi, Yâ Rasûlûllah* (bunu üç kez tekrarlar). *Erenler safasına vara, münkirler cefasını göre. Pir efendim cümlemizin muradını vere. Gerçeğe hû; Yâ Allah-Yâ Muhammed-Yâ Ali"* demesiyle Dârda duranlar, serdikleri seccadelere secde ederek niyazda bulunurlar. Ardından dua edilerek seccadeler kaldırılır. Bu işlemlerden sonra âşıklar, ölen kişinin ruhuna değişik nefesler ve düvazlar okurlar. Dedenin geri kalanlara nasihate başlamasıyla dualanan sakka suyu getirilir. Cemaat suyu içerken bu sefer dede, Nâdi Ali duasını okumaya başlar. Ardından ölenin günahlarının affedilmesi için dualar okunur ve erkân son bulur. Cenaze sahibi yaptığı hizmet

[285] Aktaş, "Alevîlerde Ölüm, Cenaze, Yas ile İlgili İnanış ve Ritüeller" , s. 49-50.
[286] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 390.
[287] Yıldız, "Alevî Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller", s. 12.

karşılığında dedeye "terceman" olarak adlandırılan bir para verir. Cenaze töreninin sona ermesiyle dâr/kabir kurbanının tığlanmasına geçilir. Tığlanıp sofralara konan kurban eti, dualanmasının ardından yenilir. Bazı yöreler bu yemeği *ölü aşı yemeği* olarak ifade ederken, bazı yöreler ise *yas yemeği veya can ekmeği yemeği olarak ifade eder*.[288]

Dârdan indirme erkânı sonrası yenen yemeğin ardından şu gülbank okunur:

"Allah Allah... Nimet-i Celilullah, bereket-i Halilullah, şefaat Ya Resûlullah! Bu gitti ganisi gele, Hak-Muhammed-Ali bereketini vere. Yiyene helal, yedirene delil, cennet taamı, kudret lokumu ola. Hizmet sahipleri hizmetlerinden şefaat bula. İmam Hüseyin dualarımızı Ulu Dergâhında kabul eyleye. Hakk'a yürüyen kardeşimiz (.....)'in ruhu şad, mekanı cennet ola. Geride kalan yakınlarına sabırlar ihsan eyleye. Soframız dolu, yardımcımız Ali ola. Ağrı, acı, elem, keder vermeye, ağzımızın tadını bozmaya. Dil bizden, nefes Hazret-i Hünkar'dan ola. Dem Ali, sırr-ı Nebi, Pirimiz-üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Kerem-i evliya, gerçekler demine hü mü'mine Ya Ali...".[289]

Geleneksel Alevîlik'te kişinin ölüm hastalığına yakalanmasından, Hakk'a yürümesine; yıkanıp, kefenlenip gömülmesi hatta defnedilmesinin ardından yapılan uygulamalarda özellikle dedenin her âna özel gülbank okuduğu dikkatleri çekmektir. Aslında bu durum; Alevî duaları/yakarışları olan gülbankların sadece yaşarken değil, ölüm ve sonrasında da insan hayatının her dönemine nasıl nüfuz ettiğini açık ve net olarak ortaya koymaktadır.

2.1.4.1.7. Nâd-ı Ali Gülbankı

Bu gülbank, diğer başlıklardaki gülbanklara nazaran tek bir dua örneğini ifade etse de Alevî kesim için büyük bir öneme sahip olması, burada bu gülbankı da ele almamızı gerektirmektedir. "Haykıran, seslenen, çağıran" anlamına gelen "Nâdı" kelimesi ile "Ali" kelimesinin oluşturduğu bir ifade olan *"Nâd-ı Ali"*, *"Ali'ye seslenme, Ali'yi yardıma çağırma"* gibi anlamlara gelen bu dua, pek çok yerde okunarak yaygınlık kazanmıştır.[290] Nâd-ı Ali duası, Alevî- Bektaşî çevrelerin okumakta oldukları tek Arapça dua olma özelliğine sahiptir. Genelde Alevî-Bektaşî çevreler arasında şifâhî tarzda nakledilen bu duaya, bazı yazılı kaynaklarda

[288] Yıldız, "Alevî Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller", s. 13-14.
[289] Aktaş, "Alevîlerde Ölüm, Cenaze, Yas ile İlgili İnanış ve Ritüeller", s. 54.
[290] Korkmaz, *Alevîlik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 509.

rastlanılmaktadır.[291] Alevî-Bektaşî çevrelerde bu duanın ortaya çıkışıyla ilgili olarak değişik tarihsel rivayetler aktarılmaktadır. Şöyle ki;

"Uhud Savaşı'nda Peygamberimiz ağır şekilde yaralanmıştı. Yarasından kanlar akıyordu. Birden Cebrâil geldi ve kanadını onun üzerine gerdi ve Ali'den yardım istemesini, "Nâd-ı Aliyen" duasını okumasını söyledi. Hz. Muhammed bu duayı okur okumaz, elinde Zülfikâr ile Ali koşup geldi, düşmanları kesip attı. Hem peygamberi hem Müslümanları kurtardı".[292]

"Hz. Muhammed, Şam seferine giden Hz. Ali'yi yoldan döndürdü. Şam ülkesinde İslam askeri ile küffar savaşa girdiler. İslam komutanları Halit ile peygamberin amcası Abbas, Peygamber'e geldiler. Zaferden ümidi kesip ağlayarak, "Ya Rasulallah Ali'yi çağır. Askerde kuvvet kalmadı. Yenildiler artık" dediler. O anda Hz. Ali Medine'de bir hurma ağacının üzerinde ve Hz. Fatma, Hasan, Hüseyin ağacın altındaydılar. Rasulü Ekrem, "Ya Ali!" diye feryat etti. Hz. Ali, "Lebbeyk Ya Rasulallah" diye cevap verdi. Medine'den Şam'a cevap geldi. Hz. Ali anında Şam'da hazır oldu. İslam askerini kurtardı".[293]

Hakkında bilgi aktardığımız Nâd-ı Ali gülbankı ve anlamı İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'nda şöyle ifade edilmektedir:

"Bism-i Şâh nâd-ı Aliyyen mazharül acaibi tecidü avnen leke finnevaibi lillâhi haceten külle hemmin ve gammin seyenceli biazametike ya Allah ya Allah ya Allah ve binübüvvetike ya Muhammed ya Muhammed ya Muhammed ve bivelâyetike ya Ali ya Ali ya Ali ve aleyha muhaveli edrikni edrikni edrikni ya Ali ya Ali ya Ali".[294]

"Allah'ın kudret eseri olan kerametlerin zuhur ettiği (veya keramet sahibi olan) Ali'yi çağır. Sıkıntıya düştüğün zaman ondan yardım görürsün. Allah'a muhtacım. Bütün dert ve üzüntüler ey Allah'ım, Senin azametinle; ey Muhammed senin nübüvvetinle ve ey Ali, senin velayetinle açılır ve aydınlığa dönüşür. Halimi değiştiren O'dur. Ey Ali bana yetiş (üç defa)".[295]

---

[291] M. Saffet Sarıkaya, "Bektaşi-Alevîlerde Bir Dua: Nâdı Ali", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, S. 5, s. 17-18.
[292] Eröz, *a.g.e.*, s. 223.
[293] Kızılgöz, *Gülbenk Alevîlikte Dua*, s. 15.
[294] *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Adil Ali Atalay (Haz.), s. 203.
[295] *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık*, M. Saffet Sarıkaya (Haz.), s. 89.

Nâd-ı Ali duasının İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'ndan biraz daha uzun ve biraz daha farklı ifadelerin bulunduğu bir başka versiyonu şöyledir:

"Bismi Şâh, Allah Allah!..
Nâd-ı Aliyyen mazhar-ül-acâib
Tecidühû avnen leke fin-nevâib
Lî külli hemmin ve ğammin seyen-celî
Binûr-i azametike Yâ Allah Yâ Allah Yâ Allah
Ve binûr-i nübüvvetike Yâ Muhammed Yâ Muhammed Yâ Muhammed
Ve binûr-i velâyetike Yâ Ali Yâ Ali Yâ Ali
Edriknî edriknî edriknî
Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikar
Lâ gazâ illâ gazâ el-Mürtezâ bil-iktidar
Her bir kazâ ve belâ senden gelirse
Def'eyle Yâ Perverdigâr
Münkirin boynundan gitmesin tığ ile teber
Lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ Zülfikar
Gerçekler demine hu mü'mine Yâ Ali..."

"Yâ Muhammed! Zor ve sıkıntılı anlarında yardımına Ali'yi çağır ki, O olağanüstü hallerin sahibidir ve Hakk'ın kudret sırrıdır. Üzüntülerden, felâketlerden kurtulmak için, Ehl-i Beyt ve evlâd-ı Hüseyin aşkına, O'na sığınmalıdır. O, peygamberliğin nûru, velîliğin sırrı, cemâl ve kemâlin mâliki, Tanrı ululuğunun sahibidir. Onun için ulu Allah adına O'na nidâ et (çağır)! Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur. Allah'ımızın biricik dostu Ali'dir. Ya Ali! Bizim de gönüllerimizi ve düşüncelerimizi nurlandırıp aydınlatarak bizi de Allâh'a ulaştır ve kavuştur! Ey Ulu Tanrı! Sevgileri ve yücelikleri üzerimize vacip olan Muhammed ve Ali hürmetine bize yardım eyle!".[296]

Bu duanın İslam'daki Tevhid anlayışı ile yalnız Allah'a dua edip ondan yardım dileme anlayışına ters düşüp düşmediği noktasında bazı tereddütler olmakla birlikte, burada istimdat Ali'den isteniyor olsa da, asıl yardımcı ve kurtarıcı olarak Allah görülmektedir. Nitekim Alevîlerin inanç esaslarının en başında "Hak-Muhammed-Ali inancı"nın gelmesi burada Hz. Ali'nin velayetinin şefaatçı olarak

[296] Yaman, *a.g.e.*, s. 204-205.

görüldüğünü göstermektedir. Ancak bunlarla birlikte bu duanın kaynaklarına bakıldığında anlatılan olayların oldukça zayıf hatta uydurmadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar Sünnî anlayış duanın sebeb-i vürudunun sahihliğine şüpheyle baksa da bu dua Alevîler nezdinde büyük bir öneme sahiptir. "Nâd-ı Ali" duası okumanın pek çok faydasının olduğuna inanılmaktadır ve bu faydalar İmam Cafer-i Sâdık Buyruğu'nda şu şekilde belirtilmiştir:

1) Kişi, etrafını saran düşmana karşılık yerden aldığı toprağa yedi kez bu duayı okusa ve bu okunmuş toprağı düşmanının yüzüne saçsa düşmandan emin olur.

2) Düşmanının zararından korkan kişi, bu duayı her gün yetmiş iki defa okusa düşmanı ona zarar veremez.

3) Büyülenmiş kişi yedi kuyu bulup bunlardan su alsa ve aldığı sulara yedi kez bu duayı okuyup, okunmuş suyu içse ve bu suyla yıkansa üstündeki büyü bozulmuş olur.

4) Zehirlenen ya da zehirli çıyan, yılan gibi hayvanlar tarafından sokulan kişi, bu duayı çini bir kaba yazsa, içine su doldurup ezerek karışımı içse, şifasını bulur.

5) Bir kabın içine yağmur suyu konularak suya bu dua okunsa ve bu sudan hasta içse iyileşir.

6) Dert ve sıkıntıdan kurtulmak isteyen kişi, samimi bi şekilde bin defa bu duayı okursa dert ve sıkıntılarından kurtularak rahata erer.

7) Padişah gazabına uğramış olan kişi bu duayı padişaha karşı okuyup üflese, gazap, lütuf ve ikrama döner.

8) Önemli bir işe başlarken ya da kız istenirken damadın kulağına üç kez bu dua okunursa kişi, istediğine nail olur, her işi başarıya döner.

9) Cuma saatlerinde sekiz defa kişi kendisine bu duayı okuyarak üflese, toplumda sevilen kişi olur.

10) Suçlamayla karşı karşıya kalan her gün kırk defa bu duayı okusa bu duayla suçlamadan kurtulmuş olur.

11) Uyuyamayan bir kişi Cuma namazından önce beş defa okusa uykusuzluktan kurtulur.

12) Zengin olmak isteyen kişi her sabah kalkınca kimse ile konuşmaz ve doksan defa bu duayı okursa istediği zenginliğe ulaşır.

13) Devletin devamı ile haşmeti için her gün beş yüz defa okunur.

14) Boyun eğdirmek için düşmana beş gün boyunca yüz on sekiz kez okunur.

15) Hacet vakti içinde yetmiş defa bu duayı okuyan kişi, düşmanına gözükmez.

16) Bu duayı on gün boyunca, her gün on kere okuyan kişinin düşmanının dili bağlanır ve onun arkasından konuşamaz hale gelir.

17) Muradına ermek isteyen kişi, bu duayı her gün yirmi dört defa okur.

18) Derdine çare ve yaralarına şifa arayan kişi on gün boyunca yetmiş defa okursa şifa bulur.

19) Her gün bu dua yirmi defa okunursa kişi, şer dilden ve kem gözden emniyette olur.

20) Kayıp eşya veya hazine bulmak isteyen kişi, her gün bu duayı yetmiş defa okur.

21) Hz. Rasulullah'ı rüyasında görmek isteyen kişi insanlardan uzak bir yerde bu duayı bin defa okursa Hz. Rasul'ü rüyasında görür.

22) İmam Ali'yi rüyasında görmek isteyen kişi, bu duayı beş yüz defa okur.

23) Hapisten kurtulmsk isteyen kişi, her gün yetmiş defa okur.

24) Zor bir işi kolaylaştırmak isteyen, altmış yedi defa okur.

25) İlim öğrenmek ve hikmete ulaşmak isteyen, kırk gün boyunca her gün altmış kez okur.

26) Düşmanı uzaklaştırmak isteyen, sekiz gün boyunca yetmiş sekiz defa okur.

27) Düşmanın kahrolması için her gün yetmiş defa okunur.

28) İlmi kolayca öğrenmek isteyen kişi, her gün öğle namazının peşinden yetmiş kere okur.

29) Devletliliğin devamlılığı için her gün on defa okunur.

30) Hayır kapılarının açılmasını isteyen, dokuz gün boyunca her gün yüz defa okunur.

31) Beyler katında kabul edilmek isteyen kişi, altı gün boyunca her gün yüz defa okur.

32) Mutluluğu arayan kişi, her gün beş kez okur.

33) Toplum içinde izzet ve saygı görmek isteyen, günde on defa okur.

34) İki kişi arasına fitne sokmak isteyen, bu kelimeyi okur.

35) Düşmanı olduğu yerden uzaklaştırmak isteyen, otuz gün boyunca her gün otuz defa okur.

36) İki kişinin arasındaki düşmanlığın giderilmesini isteyen, otuz defa okur.

37) Korkularından emin olmak isteyen her gün elli defa okur.

38) Düşmanının kahrı için beş gün boyunca her gün yüz defa okunur.

39) Sihri boşa çıkmasını isteyen kişi, on gün boyunca her gün bin defa okur.

40) Düşmanını mağlup etmek isteyen altı gün boyunca her gün yüz defa okur.[297]

Hatta Nâd-ı Ali ile ilgili "Medet dertlilerin dermanı Haydar" başlığı altında Noksânî mahlasıyla yazılmış bir deyiş de mevcuttur:

"Oku Nâd-ı Alî, Şâh-ı Merdân'ı/ Meded dertlilerin dermânı Haydar
Âşıklar mâşuku canların canı/ Müminlerin dini imanı Haydar

Mazhar-ül acâib âşikâr eden/ On sekiz bin âlemleri var eden
Uhud cenginde Mustafâ'ya câr eden/ Vermez kâfirlere amanı Haydar

Hâceten külli hemmin ve gammin dedim/ Seni inkâr edeni müşrik bildim
On iki imam hürmetine efendim/ Koyma karanlıkta insanı Haydar

Ve aleyhâ muhavvelîye edrik/ Çağırıp Mustafâ dedi ki lebbeyk
Verip aldım es-selâmü aleyk/ Zülfikar elinde üryânı Haydar

Ne gevhersin, ne kıymetli madensin/ Nice şu dünyaya gelip gidensin
Cenâzeni ak devede yedensin/ Tâbirin bulunmaz nihanı Haydar

Âh eder ağlarım her gece gündüz/ Hayâlin fikrimden gitmezdi hergiz
Üçyüz yıldan sonra bir deste nergiz/ Sunup irşâd eden Selmân'ı Haydar

Durmaz akar gözüm yaşı revanda/Andelibler feryâd eder gülşende
Yarın mahşer günü ulu divanda/ Emânettir sana Noksânî Haydar".[298]

[297] Bkz., Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık, M. Saffet Sarıkaya (Haz.), s. 86-88.
[298] Yaman, *a.g.e,* s. 206-207.

"Yetiş Ali Duası" olarak da anılan bu gülbankın Alevî çevrelerde yaygın olarak kabul edilişini anlamamızda bu deyiş önemli bir yere sahiptir. Bu dua bize göre her ne kadar Hz. Ali'ye üstün özellikler yüklemek manasına gelse de Alevî-Bektaşîlerde sabah-akşam veya törenlerde okunması Hz. Ali'den gelecek olan yardıma güvenlerinin tam olduğunu göstermektedir.

2.2. NİYAZ ANLAYIŞI

Temelde "yalvarma"yı ifade eden niyaz kavramı, tasavvufi anlayışta bu anlamının yanında pek çok farklı anlamları içermektedir:

1) Saygı sunmak, hürmet göstermek
2) Yalvarmak, tazarru'
3) Mürşide, bir uluya baş kesmek[299]
4) Bir yere giderken baş kesmek, eşiği öpmek
5) Niyaz ederim sözüyle selam yollamak[300]
6) Verilen para, hediye/armağan[301]

Niyaz eylemek, İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'nda eller, ağız, gözler gibi uzuvlar yüz sürülen bir kapsamda ifade edilmektedir. Yine talibin, yanında bulunan müslüman pîrin çiğnilerine (omuzlarına) veya dizlerine niyaz etmesi Alevî erkânından sayılmaktadır.[302] Alevî-Bektaşîler'de kutsal sayılan ağaç, dağ, taş, yatır, türbe gibi ziyaretler sırasında bu gibi yerlere de niyaz edildiği görülmektedir. Hatta eski Türklerdeki ateşi kutsama ve niyaz etme anlayışı, Alevî ve Bektaşîler'de ocak

---

[299] *Baş kesmek* terimi, açık sağ elin kalbin üstüne, sol elin ise sol böğre koyulması ve başın öne eğilmesi ve vücuda yaklaştırılmasını ifade eder. Bu duruş, dergâh büyüklerine saygı ve teslimiyet belirtisi olarak görülür. Bkz., Gölpınarlı, *Mevlevi Âdab ve Erkânı*, s. 20; H. Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001, s. 155; Korkmaz, *Alevîlik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 125; ayrıca bu durumu Eröz "büyüklerin huzurunda edeple oturmak" olarak da ifade etmektedir. Bkz., Eröz, *a.g.e.*, s. 143.

[300] *Aşk u niyaz etmek*; birine selam yollarken yahut mektupta selam yazılırken kullanılan bir ifadedir. Ayrıca kişinin "Nasılsınız?" diye hâli sorulduğunda, "Aşk u niyaz ederiz" şeklinde karşılık verilir. Detaylı bilgi için bkz., Gölpınarlı, *Mevlevi Âdab ve Erkânı*, s. 17.

[301] Alevî/Bektaşîler'de dedeye niyaz vermek, ona hediye vermek, ikramda bulunmayı da ifade eder. Ayrıca Mevlevîler'de nezr (adak) olarak da ifade edilen niyaza *"Berk-i sebz"* yani "yeşil yaprak" derler. Mevlevîler'de dergâha sadaka vermek olmadığı için mürşide veya dedeye verilen para ve hediye sadaka olmayıp teberrüken gönül almak için mutlaka gizli olarak verilir. Niyaza "yeşil yaprak" denmesi, tekke ziyaretine gidene "kudretin yoksa bir yeşil yaprak götürmeli" demek isterler. "Tekkeye boş giren boş çıkar" tabiri meşhur olmuştur. Bkz., Top, *a.g.e.*, s. 131,158; yine Eröz kitabında ceme katılacak kimselerin yanlarında getirdikleri çerez, yemiş, şeker, çörek, meyve vs. yiyeceklere de niyaz adı verildiğini belirtmektedir. Bkz., Eröz, *a.g.e.*, s.112, 136. Ayrıca Erkânnâme'de geçen niyazların hemen o gün kullanılması ve gelen niyazdan dervişlere ve sufilere tâc, et veya ayakkabı değerinde verilmesinin uygun olacağının ifade edilmesi bu anlamı pekiştirmektedir. Bkz., *Erkânnâme 1*, Doğan Kaplan (Haz.), s. 73.

[302] Bkz., *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Adil Ali Atalay (Haz.), s. 111.

kavramının kutsal sayılmasına sebep olmuştur. Hatta Bektaşîler'de ocağa secde yaparak "niyaz" edilmesi geleneği bu anlayışın devamı olarak gösterilebilir. Ancak bu şekilde niyaz edilmesi artık yerini, sağ elin niyaz edilecek yere sürülüp dudaklara değdirilmesi şekline bırakmıştır. Yine Altaylılar ile Yakutlar'da ateş yanan ocağın başında yemin edilmesi gibi bir uygulamanın bulunması, ateşin kutsal sayıldığının bir göstergesidir. Hatta ocağın kutsallığı, ateşin ilk ata tarafından yakılması ve aileyi sembolize etmesi gibi sebeplerle atalar kültü ile ilişkilendirilmiştir. İşte bu telakki günümüzde de kendisini Sünnî ve Kızılbaş çevrelerde göstermiş ve evde ailenin mutluluğu, ataların canlarının yanan ocakta bulunduğu inacıyla ocağın sürekli yakılmasına bağlanmıştır. "Ocağın yansın", "Ocağın sönsün" gibi ifadelerin anlam değişmesine uğrasa da hala kullanılıyor olması bu anlayışının etkisinin günümüzde devam ettiğini gösterir.[303] Hatta büyüklerin kötü bir haber alınınca bu haberin ocaklı evde söylenmemesi hususunda kişileri uyarmaları bu anlayışın bir göstergesi olarak sayılabilir.

Alevî-Bektaşîler'de bu gibi yerlere niyazın yanında dedeye de niyaz vardır. Dedeye niyaz eden kişi, sol ayak başparmağının üzerine sağ ayak başparmağını koyarak durur. İşte bu duruş, *"ayak mühürleme"* hareketidir. Yine Mevlevîlik'te geçerli olan bu hareketin ayrıca *"mühr-pây durmak"* şeklinde bir kullanımı da bulunmaktadır. Ayak mühürleyip, açık sağ elin kalbin üstüne, sol elin ise sol böğre koyulması veya sol elin parmakları açık ve düz bir şekilde sağ omzu, sağ elin ise aynı vaziyette sol omzu kavrayarak durulması ile "niyaz vaziyeti" alınmış olur.

Alevî-Bektaşîler'in ayak mühürlemeyi çeşitli rivayetlere dayandırdıkları görülmektedir. Hz. Ali'nin vefat ederken "yüzü nikâblı bir Arap gelecek, cenazemi isteyecek; ona verin, tabutumu devesine bağlayıp götürecek" dediğini, bu vasiyet yerine getirildikten sonra bu Arap'ın kim olduğu düşüncesine kapılarak Hasan ve Hüseyin'in gidip Arap'ı bulduklarını, nikâbını açan Arap'ın, Ali olduğunu gördüklerini söylerler. Bu esnada koşarken Hasan, sol ayağını bir taşa çarpmış, başparmağı kanamış, kanayan sol ayak başparmağının üzerine sağ ayak başparmağını koyarak mahcubiyetini gizlemeye çalışmıştır. Alevî-Bektaşîler'deki başka bir rivayete göre Selmân-ı Fârisî'nin sol ayağının başparmağı yokmuş. Hizmet ederken duracak olsa, sol ayağındaki eksik başparmağını kimsenin

[303] Ocak, *Alevî Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 250-251.

görmemesi için sağ ayağının başparmağıyla üzerini kapatırmış.[304] Bu noktada bu rivayet, destekleyici mahiyette görünmektedir.

Tarikatların neredeyse hepsinde niyaz ritüeli bulunmakta olup sadece bu ritüelin şekillerinde değişiklik vardır. Mevlevîlikte, peymançe şeklini almak suretiyle niyazda durulurken, Bektaşîlikte niyazda bulunma, bu makam sırasında biraz eğilerek diz çökülmesi ve dedenin her iki dizinin öpülmesi şeklinde yapılmaktadır.

Niyazın, hediye ve ihsan anlamında da kullanıldığını söylemiştik. Nitekim Mevlevî ve Bektaşîler, sadaka kabul etmeyip bunun yerine niyaz alırlar. Dedelerin, babaların, köy ve tekkelerden, hizmet karşılığı aldıkları hediyelere *"Niyaz akçesi"*, tarif edilen şekilde durmaya *"Niyaza durmak"* denilirken, Mevlevîlerin bir âyininin adı da bizzat *"Niyaz âyini"*dir. Bektaşîlerde, bir de Pir'in postunun yanında yer alan bir makam vardır ki, bu makam *"Niyaz taşı"*olarak ifade edilir. Ayrıca *"Kızıl eşik"* veya *"Mürüvvet taşı"* olarak isimlendirilen bu taşa yeni tâlip, ikrar verdikten sonra, rehberin delâletiyle buraya gelip, orada niyaz edilmektedir.[305] Ayrıca Mevlevîlik'te bir terim olarak nevniyâz ve niyâz penceresi kullanımları mevcuttur. Tarikata yeni katılan ve sema dönmeye başlayan kişiye Nevniyâz denirken, türbede yatırın sandukasını görebilmek için, yatırın ayakucunda ya da yan tarafında açık, küçük pencereye niyaz penceresi denir. Bu pencere ziyaret için türbeye girilemediğinde yahut türbe kapalı olduğunda türbenin ziyaret edilmesi amacıyla yapılmıştır.[306]

Alevî-Bektaşîler için bu denli önemli ve yaygın olan niyaz anlayışının kabul edilişinin bazı şartları bulunmaktadır. Zira herkesin niyazının kabul olunmayacağı ortadadır. Nitekim Erkânnâme'de şu davranışlarda bulunan kişilerin niyazlarının kabul olmayacağı ifade edilmiştir:

- Talibin mürebbisinin rızasını almamış olduğu halde ölmesi
- Talibin, mürebbisinden rızasız dışarı çıkması
- Talibin mürebbisinden uzak durup, ona sığınmaması
- Talibin mürebbisini ve musahibini diliyle incitmesi
- Malı olan talibin, malını mürebbisine ve musahibine vermemesi

[304] Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 19; Top, a.g.e, s.156.
[305] Eröz, *a.g.e.*, s. 144.
[306] Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 47.

- Talibin namazını kıldıktan sonra mürebbisine ve musahibine dua etmemesi
- Talibin, mürebbisine ve musahibine yemek götürmemesi
- Talibin mürebbisinden ve musahibinden insanları soğutması.[307]

Aslında bu anlatılanlara baktığımızda en temel çıkarılacak husus, talibin mürebbisine ve musahibine karşı son derece itaatkâr olması ve bu şekilde onlara bağlılığını göstermesidir.

Tarikatların üzerinde önemli bir etkisi bulunan fütüvvet kurumunda törenlerde şeyhin okuduğu niyaz tercemanı da burada anılmayı hak etmektedir. Bu tercemanın şiir şeklinde söyleniyor olması, ayrıca dikkat çekicidir:

"Cemâlindir senin nûr-ı ilâhî
Yüzündür âlemin mihr ile mâhı
Ayağın basdığı ey mazhar-i Hak
Erenler başının tâc-u külâhı
Selam olsun sana dünyâ vu ukbâ
Ki sensin dîn-ü dünyâ, pâdşâhı".[308]

Başka yerlerde ise niyaza gelen kişi şu nefesi okur:

"Siz erenler hidmetine biz niyaza gelmiş
Kıble gördük anın içün biz niyâza gelmişüz
Nev-niyazız işbu yolda ederiz her dem niyâz
Hak bilür kim cân-u dille biz niyâza gelmişüz".[309]

Ardından tıraş erkânı gerçekleşir. Tıraş erkânı, Bektaşîler'dekinin aynısıdır. Tıraştan sonra talib, şeyhten itibaren herkesin elini öper.[310] Böylece niyaz gerçekleşmiş olur.

Alevî-Bektaşî edebiyatında deyiş, nefes, düvazdehler gibi edebi türlerde niyaz kavramı pek çok kere dile getirilmiştir. Bu sebeple niyaz anlayışını daha iyi anlamak için ulu ozanların dilinde nasıl anlam bulduğuna yer vermeye çalışacağız. Ancak bu deyiş ve nefesler, epey uzun olduğundan sadece ilgili kısımlarına yer vereceğiz.

[307] *Erkânnâme 1*, Doğan Kaplan (Haz.), s. 198, 201-202.
[308] Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 51.
[309] Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 49.
[310] Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 49.

"Dün gece seyrimde bir şara vardım
Niyaz ile kapıları açılır
Lâleli sünbüllü bağını gördüm
Bülbül öter gonce güller açılır…".[311]

Alevîlerin yedi ulu ozanlarından Kul Himmet, bu dörtlükte niyazı bir yere girişte ön şart olarak ifade etmiş, niyaz sonucunda kişinin ancak girmek istediği yere kabul edileceğini vurgulamıştır.

"…Bir nefeste bir imama uymuşlar
Birinin niyazın bine saymışlar
Kaynayıp da kaptan kaba konmuşlar
Şah Huseyn uğruna akmış kanları…".[312]

Yine Kul Himmet, niyazın insanları bir arada tutan ortak bir değer olduğunu, okunan her bir niyazın aynı gaye altında toplanan insanları birbirleriyle kaynaştırdığını ifade etmiştir.

"Allah'ı seversen kâtip böyle yaz
Dün ü gün ol Şah'a eylerim niyaz
Umarım yıkılsın şu kanlı Sivas
Kâtib ahvâlimi Şah'a böyle yaz…".[313]

Burada Pir Sultan Abdal, niyazın devamlılığını vurgulamış ve niyazın en önemli özelliği olan Şah'a yalvarma, yakarma ve istimdad üzerinde durmuştur.

"Dün gece seyrim içinde
Ben dedem Alî'yi gördüm
Eğildim niyaz eyledim
Düldülün nalını gördüm…".[314]

Kul Himmet'e ait olan bu dörtlükte Hz. Ali'ye gönülden bağlı kişilerin, hayatlarının her anında hissederek andıkları ve hayatın merkezine koydukları Hz. Ali'ye niyazın gerekli ve bir o kadar da önemli olduğu dile getirilmiştir. Bu şekilde yaşayan insanların Hz. Ali'nin lütfuna nail olacağını "Düldül" üzerinden atıfta bulunarak açıklamıştır.

[311] Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963, s. 33.
[312] Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, s. 33.
[313] Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri, s*. 101.
[314] Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri,* s. 114.

"…Yine Hak sendedir sen sana baka
Sen sana bakıp da sen senden korka
İhlâs ile niyazımızı Hakk'a
Biz edelim etmiyende nemiz var…".[315]

Şah Hatâyî'ye ait olan bu deyişte varlığın birliği anlamına gelen vahdet-i vücud anlayışına vurgu yapılarak kişilerde Hakk'ın yansımalarının bulunduğu ifade edilmiştir. Bu deyiş, Hakk'a niyazda ihlasın yani samimiyetin önemli olduğunu ve niyazın toplu olarak yapıldığını ortaya koymuştur. Niyazda bulunmayan kişileri görmemezlikten gelerek kendilerinden uzak olduklarını belirtmiştir.

"*…Avcılar avlarlar bâzı*
Hakk'a ederler niyazı
Dâim beş vakit namazı
Kıldım diyen yalan söyler…".[316]

Yine Şah Hatâyî, burada Alevîlikte namaz ibadeti yerine niyaz anlayışının tercih edildiğini ifade etmektedir. Sünnî anlayışın beş vakit namaz kılma konusunda eksiklikleri bulunmasına rağmen kendilerine bakmadan Alevîleri suçlamaları şiirde eleştirilmektedir.

"…Çal Seyranî durma sazı
Hakk'a sen eyle niyazı
Sana secdesiz namazı
Kısmet olan kılar bir gün".[317]

Alevî-Bektaşî ozanlarından Seyranî niyaz sırasında saz çalındığını ifade etmiştir. Niyazı namazın ötesine geçirdikleri için secdesiz namaz olarak kastettiği cenaze namazını bu sebeple kendinden sonrakilerin kılacağı namaz olarak belirtmiştir.

"…Eyâ Sâdık niyâz eyle dahi zâr eyle bi-âvâz
Riyâ ile namâz kılandan eyle kendini mümtâz…".[318]

"…Kıl namâzın âşikâre sırr eyle hem kıl niyâz

[315] Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri,* s. 134-135.
[316] Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri, s.* 217.
[317] Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri,* s. 263.
[318] *Sâdık Abdâl Dîvânı*, H. Dursun Gümüşoğlu (Haz.), Horasan Yay., İstanbul 2009, s. 116.

Ol namâz dürüst niyâzdır fehm edersen bî-gümân…".[319]

Bektaşî ozanlarından biri olan Sâdık Abdal'ın divânında geçen bu iki beyitte de niyaz eylemenin yakarışı ifade ettiğini hatta bu yakarışın sessiz ve gösterişten uzak bir şekilde olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Alevî-Bektaşî geleneğinden beslenerek bu inançların özünü oluşturan, temel hususları edebi şahsiyetleri altında dile getiren bu ozanların deyişlerinden yola çıkarak başlangıçta anlattığımız bilgileri destekleyen çıkarımlarla konuyu daha iyi anlayabilmek için niyaz kavramı ile ilgili netice olarak şunları söyleyebiliriz:

Niyaz; Geleneksel Anadolu Alevîliği için bu çevreye dahil olmada önemli bir yere sahip olması yanında, aynı inanç esaslarına bağlı kişileri bir arada tutmayı ifade eden işlevsel bir değere sahiptir. Aynı zamanda niyaz, dua ve yakarışta devamlılık arz ederek hayatın merkezinde dünyevi ve uhrevi isteklere ulaşabilme noktasında bir araçtır. Ayrıca ihlası yani samimiyeti ön plana çıkararak insana niyazın Hakk'a niyaz olduğunu öngören, şekilden öte kalpteki maneviyatı önceleyen, sazın niyaza eşlik ettiği gerek toplu gerekse bireysel manada yapılagelen bir kültürün Anadolu insanıyla hayat bulmuş gerçekliğidir.

[319] *Sâdık Abdâl Dîvânı*, H. Dursun Gümüşoğlu (Haz.), s. 189.

SONUÇ

Anadolu'nun önemli bir gerçekliği olarak karşımıza çıkan Geleneksel Alevîlik, Türkmen çevrelerin bizzat içinde bulunduğu ortamın ve kültürün etkilerini bünyesinde barındırmıştır. Nitekim göçebe ve konargöçer Türkmenlerin yaşam tarzlarının bir sonucu olarak sözlü kültüre daha yakın olmaları, bu yüzden şifahî bir söylem tarzı benimsemeleri, kapalı bir sosyal yaşama sahip olmaları ve inançlarını genellikle yüzeysel olarak Türkmen babalarından öğrendikleri kadarıyla yaşamaları gibi özellikler, Alevîlerin din anlayışlarını şekillendirmiştir. Eski Türk kam-ozanlarının İslamlaşmış şekli olan Türkmen babalarının etrafında şekillenen Alevîliğin, farklı sebeplerin bir bütünlük oluşturmasından kaynaklı senkretik bir inanç yapısı olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Ahiyân-ı Rum, Gaziyân-ı Rum, Bacıyân-ı Rum gibi topluluklar ile Yesevîlik, Vefâîlik, Haydarîlik ve Kalenderîlik gibi tasavvufi anlayışlarla gezgin sûfi ve dervişlerin çabaları önemli rol oynamıştır. Bu gelişim seyrinde Selçuklu döneminde vukû bulan Babaîler İsyanı ve Osmanlı döneminde ortaya çıkan Safevî propagandası, Anadolu Alevîlîği'nin tarihsel gelişiminin anlaşılmasında büyük önem arz etmektedir.

Babaîler İsyanı, sosyal, ekonomik ve psikolojik bazı sebeplerden dolayı konargöçer Türkmenlerin Selçuklu iktidarına karşı yürüttüğü bir harekettir. Ayrıca mehdici (mesiyanik) inanç altında taraftar toplamayı ve bu sayede güç kazanmayı amaçlayan Baba İlyas ile Baba İshak, bu hareketin odak noktasını oluşturur. Bu isyan hareketi, Abdalân-ı Rûm veya Rum Abdalları şeklinde anılan Türk tarihinde önemli bir role sahip bu hareketi ortaya çıkarmıştır. Zira bu topluluk akabinde Hacı Bektaş Velî gibi bir şahsiyetin ve Bektaşîliğin doğuşuna yol açmıştır. Ayrıca harf ve sayılara kutsallık atfederek sembolik bir manada ifade eden Hurûfîlik hareketi de bu isyan sonrasında ortaya çıkan sosyo-kültürel ortamla ilişkilidir. Hurûfî etkiler, Anadolu Aleviliği'nde kendini Panteizm ve Antropomorfizm görüşü ile hulûl inancı ve mehdilik telakkisi biçiminde göstermiştir.

Erdebil Tekkesi merkezli olarak şeyhlikten şahlığa doğru süreç içinde dönüşüm geçiren Safevîler, Kızılbaşlık için özellikle Şeyh Haydar ve Şah İsmail ile ön plana çıkmıştır. Nitekim Şeyh Haydar döneminde ortaya çıkan ve daha sonrasında Alevî topluluğunu ifade eden Kızılbaşlık ifadesi, bu dönemde

kullanılmaya başlanmıştır. Şah İsmail döneminde de bu hareket devletleşmiştir. Şah İsmail ve daha öncesinde Şeyh Haydar'ın özellikle sosyal ve ekonomik olarak sıkıntıda olan Osmanlı devletinde yaşayan Türkmen boylarını İran'a çağırması ve bu çağrıya olumlu cevap almasıyla Safevîler, Osmanlı'ya karşı tehdit haline gelmişlerdir. Bu duruma karşılık Osmanlı'nın Şah İsmail'e karşı verdiği mücadele, devletin istikrarını sağlama yönünde olmuştur.

Yavuz Sultan Selim, Safevîler için önemli bir dönüm noktası olan Çaldıran Savaşı'yla Şah İsmail'e karşı bir başarı elde ederek Erdebil Tekkesi'nin ve Safevîlerin Anadolu üzerindeki tesirlerini günden güne azaltmıştır. Bununla birlikte Safevîler artık savunma pozisyonuna çekilmişlerdir. Safevî Devleti başlangıçta Sünnî bir tarikatken bazı unsurların inanca karışmasıyla Şiî bir devlete dönüşmüştür. Nitekim bu dönüşümde, Safevî ülkesine göç eden Türkmenlerin inançlarında on iki imam inancı, tevellâ, teberrâ ve tenâsüh anlayışı ile Allah'ın yeryüzündeki görünümü olarak ifade edilen Hz. Ali'nin Şah İsmail'de bedenleşerek tek vücut haline gelmesi gibi hususlar etkili olmuştur.

Anadolu Alevîliği ülkemiz için yalnız dini açıdan değil, sosyal ve kültürel açıdan da önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim inanç, ibadet, âdab ve erkân konularında kendilerine has uygulamalarla toplumda yer edinmiş ve kendi prensiplerini ortaya koymuşlardır. Özellikle Hak-Muhammed-Ali inancı çerçevesinde uluhiyyet, nübüvvet ve velâyeti temel alan bir inanç yapısına sahip olunduğu görülmektedir. İbadet konusunda ise ibadetler üzerinde Batınîliğin etkisi görülmektedir. Geleneksel Alevîlik'te dini hayattaki şekilciliğe meydan okunup daha çok ibadetlerin özü yani maneviyatı öne çıkarılmaktadır. Nitekim genellikle namazı duadan, orucu nefse hakim olmaktan, haccı insan kalbini ya da gönlünü kazanmaktan, kurbanı Allah'a yaklaşmaktan ve günahlardan uzaklaşmaktan, zekatı hakkullahtan ibaret saymaları, ifade ettiğimiz durumu desteklemektedir.

Geleneksel Alevîlik'te ibadet esaslarından biri hatta en önemlilerinden olan cemin ayrı bir yeri olduğu dikkatleri çekmektedir. Kırklar ceminin sembolik olarak günümüze yansıması olarak görülen cemlerde dargın insanların barıştırılması, hak hesaplaşmalarının yapılıp haklı ile haksızın arasındaki sorunun çözülmesi, kadın erkek bütün canların bir arada ibadet ederek cemaat arasındaki birlik-beraberlik bağlarının güçlendirilmesi gibi çok yönlü bir işlevin ve ortak amaçların güdüldüğü görülmektedir. Ayrıca, şeriat, hakikat, tarikat ve marifet gibi dört temel kapıyı ve

her kapının ayrı ayrı on makamını ifade eden dört kapı kırk makam, tasavvuf yoluna girenlerin yapması gereken edep ve erkânı ifade eden üç sünnet yedi farz ve kişinin her hâlükârda kendine sahip olması için üç uzuv etrafında şekillenen eline diline beline sahip olma gibi temel ilkeler, cemlerde de dikkat edilen hususlardır. Bu gibi ahlaki esasların ön plana çıktığı ilkelerin özümsenerek davranışa dönüştürülmesi önemli olarak görülmektedir. Zira bu ilkelere uymayanların düşkün sayılmaları, Alevilikte kişiler arası hak ve hukuka ne denli riayet edildiğini ortaya koymaktadır.

Anadolu Alevîlerinin hayatlarının neredeyse her anında dile getirilen dua ve yakarışı ifade eden gülbank ve niyaz anlayışı, inanç ve ibadet sahasında bu ritüellere dini mahiyet kazandırmaktadır. Gülbanklar, bir işe başlarken veya yapılan bir iş esnasında başarı talebinde bulunmak ve işin sonunda, o işin hayır ve bereket getirmesi maksadıyla okunan, kolay anlaşılabilirliği yanında genellikle belli bir kalıp etrafında şekillenen, Allah'a yakarışı konu edinmesi yönüyle de niyazı içermektedir. Genel olarak gülbanklar, anonim, sade, kafiyeli ve ahenkli olması gibi şekil şartları yanında içerik olarak "Bism-i Şâh!" ifadesiyle başlaması, dilinin basit ve çoğunlukla Türkçe olması, ayetleri ve peygamber yakarışlarını içermesi, din büyüklerinden yardım dilenmesi ve nihayetinde "Gerçeğe hû!" şeklinde sona ermesi gibi ortak özelliklere sahiptir. Gülbanklarda dua bölümünde yer verilen duaların söyleniş şekilleri bölgeden bölgeye değişse de istenilen şey genelde aynıdır. Bu dualar bir şeye başlanmadan okunabileceği gibi işin sonunda da okunabilmekte, bir dede veya rehber tarafından yürütüldüğü gibi onların dışında başka kişiler tarafından da okunabilmektedir. Ayrıca gülbank kavramı yerine hutbe, düvaz, düvazdeh imam, nutuk, nefes, deyiş, ayet, terceman, hayırlı ve tülbent gibi ifadelerin kullanıldığı da görülmektedir.

İslam öncesinde Şamanların "alkış" olarak okudukları hayır dualar ile gülbanklar arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Hatta Anadolu Alevîliği'ndeki gülbankların, Şamanların okumuş oldukları "alkış"ların bir devamı niteliğini taşıdığını söyleyebiliriz. Sadece İslam öncesinde değil, İslam sonrasında da tasavvvuf geleneği üzerinden gelişen tarikatlar çerçevesinde pek çok gülbank kullanımı bulunmaktadır. Ahi ve Fütüvvet ehli gülbankları, Mevlevî gülbankları, Bektaşî gülbankları, Halvetî, Kâdirî ve Rıfâî gibi tarikatların gülbankları ve yeniçeri gülbankları yaygın olarak rastladığımız gülbank örneklerindendir.

Bu gülbank örnekleri genel anlamda bilinen gülbank özelliklerini bünyelerinde taşımakla birlikte aralarında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Ahi ve Fütüvvet ehlinin gülbanklardan ziyade tercemanları kullanması, Mevlevîler'de gülbank metinlerinde Mevlana'dan konuyla ilgili beyitlere yer verilmesi, Bektaşîlerde gülbankların uzun ve bir o kadar da yoğun ve ağdalı ifadeler içermesi ve yeniçerilerde gülbankların dini kullanımdan öte daha çok askeri uygulamalarda ifade ediliyor olması, ifade ettiğimiz toplulukların Anadolu Alevîlerindeki gülbanklardan farklılaştığı noktalardır.

Ayrıca Alevî toplumunda doğumdan ölüme kadar pek çok alanda gülbanklara yer verildiği görülmektedir. Nitekim doğan çocuğa isim verilirken, yemeğin başında ve sonunda, nikâh esnasında, kurban tığlanması ve lokma dağıtımında, cem törenlerinde özellikle on iki hizmet sırasında ve kişinin hakka yürümesinin yani ölümünün ardından yapılan cenaze işlemleri sırasında çekilen gülbanklar incelendiğinde, genellikle önceki dönemlerde kullanılan gülbanklarla günümüze yakın dönemlerde kullanılan gülbanklar arasındaki "zaman ve dönem farkı" dikkatleri çekmektedir. Zira günümüz gülbanklarında ilk dönem gülbaklarına nazaran sadeleşmeye gidilmiş, Arapça kalıplaşmış ifadeler yerini yavaş yavaş basit ve düz Türkçe cümlelere bırakmaya başlamıştır.

Çalışmamızın diğer önemli konusu olan niyaz anlayışı Alevî çevrelerde farklı anlamlar ihtiva etmektedir. Temel anlamı yalvarıp yakarmak olan niyaz, ayrıca saygı ve teslimiyet belirtisi bir duruşu yani baş kesmeyi, bir yere giderken eşiği öpmeyi, selam yollamayı ve verilen para veya hediyeyi ifade etmektedir. Ayrıca niyaz duruşu yerine bazen ayak mühürlemek, peymançe veya dâra durmak ifadeleri de kullanılmaktadır. Kısaca gülbank anlayışıyla yakından alakalı olan niyaz, talibin mürşidine itaatkâr olmasını ve bu şekilde bağlılığını gösteren önemli bir unsurdur. Anadolu Alevîliği'nin yanı sıra Bektaşî ve Mevlevîler'de de farklı niyaz örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Zira bu anlayış, insana niyazın esasında Hakk'a niyaz olduğu fikri üzerinde şekillenen ve insanın Hakk'ın huzurunda değerini artıran bir niteliğe ve anlam dünyasına sahiptir.

Anadolu Alevîliği genel olarak incelendiğinde Alevî çevreler için gülbank ve niyaz anlayışının, dini hayatın olduğu kadar günlük hayatın da ayrılmaz bir parçası olduğunu, bu çerçevede hayatın hemen her anında dile getirildiğini böylelikle bu anlayışların Alevîliğin temel yapı taşlarından birini oluşturduğunu

söyleyebiliriz. Son olarak Alevî çevrelerin dini yaşantısı ile ibadetlerinin özünü oluşturan ve Alevî kültüründeki temel unsurların bir sentezi olan gülbank ve niyaz anlayışının, Geleneksel Alevîliğin anlaşılmasında büyük önem arzettiğini ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

Aksu, Hüsamettin, "Hurûfîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVIII, İstanbul 2009, ss. 408-412.

Aktaş, Ali, "Alevîlerde Ölüm, Cenaze, Yas İlgili İnanış Ve Ritüeller", *Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, 2015, ss. 17-65.

Algar, Hamid, "Çârdeh Ma'sûm-i Pâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VIII, İstanbul 1993, ss. 227-228.

Aslan, Halide, "Türk-İslam Devletleri/Selçuklular", *İslam Tarihi El Kitabı*, Eyüp Baş (ed.), , Ankara 2005, ss. 640-676.

Azar, Birol, "Bektaşîlik ve Alevîliğin Tarihî Arka Plânı ve XIII. Yüzyılda Anadolu'nun Genel Bir Görünümü", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 39, 2006, ss. 79-94

Babinger, Franz ve Köprülü, Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, Ragıp Hulusi (çev.), İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

Bars, Mehmet Emin, "Şamanizm'den Tasavvufa, Şaman'dan Sufi/Veli'ye Değişim/Dönüşümler", *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 36, 2018, ss. 167-186.

Birdoğan, Nejat, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevîlik*, Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yayınları, 1990.

Bozçalı, Mahmut, *Alevî/Bektaşî Nefeslerinde Dini Muhteva*, Horasan Yayınları, İstanbul 2006.

Bozkurt, Fuat, *Alevîliğin Toplumsal Boyutları*, Yön Yayınları, İstanbul 1990.

Bozkuş, Metin, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü ve Alevîliğin Türkler Arasında Yayılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Sivas 1998, ss. 409-418.

Büyükokutan, Aslı, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 21, Bahar 2007, ss. 64-86.

Cilâcı, Osman, "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IX, İstanbul 1994, ss. 529-530.

Coşkun, Hasan, "Sivas Alevîlerinin Din Anlayışına Sosyolojik Bir Bakış (Yassıpınar ve Serinyayla Köyleri Örneği)", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1, 2015, ss. 199-228.

Dalkıran, Sayın, "Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 10, Erzurum 2002, ss. 95-117.

Dedeyev, Bilal, "Safevî Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1/5, Güz 2008, ss. 205-223.

Demir, Adnan, "Alevî-Bektaşîlerde Yemek ve Sofra Kültürü", http://www.turkish-cuisine.org/print.php?id=25&link=http://www.turkish-cuisine.org/food-and-social-life-2/food-culture-of-alevîs-and-bektashis-25.html(27.02.2020)

Doğan, İsa, *Türklük ve Alevîlik*, Moralite Yayınları, Samsun 2010.

Engin, Refik ve Çakır, Ali, "Amuca Bektaşîlerinde Sofra ve Sofra Erkânı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 65, 2013, ss. 299-312.

Erkan, Ümit, *16. yy.da Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*, Araştırma Yayınları, Ankara 2016.

Erkânnâme 1, Kaplan, Doğan, TDV Yayınları, Ankara 2007.

Eröz, Mehmet, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşilik*, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevîlik-Bektaşilik*, Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

———, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşilik*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2006.

Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık, M. Saffet Sarıkaya (haz.), Horasan Yayınları, İstanbul 2008

Gordlevsky, Vladimir Aleksandroviç, *Küçük Asya'da Selçuklular*, Abdülkadir İnan (Terc.), TTK Yayınları, Ankara 2015.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963.

———, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.

———, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2006.

———, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2011.

Gündüz, Tufan, "Safevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV, İstanbul 2008, ss. 457-459.

Güngör, Harun, "Şamanizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 325-328.

Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, A. Yılmaz, M. Akkuş, A. Öztürk (haz.), TDV Yayınları, Ankara 2013.

İlhan, Avni, *Mehdilik*, Beyan Yayınları, İstanbul 1993.

İyiyol, Fatih, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Düvâzlar-Düvâzimamlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/27, 2013, ss. 228-250.

———, "Mevlevî Gülbankları ve Mevlevî Gülbanklarının İşlevsel Açıdan Tahlili", *Turkish Studies*, 9/6, Spring 2014, ss. 583-600.

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, Adil Ali Atalay (haz.), Can Yay. İstanbul 1998.

Kaplan, Doğan, *Safeviler ve Kızılbaşlık*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2015.

Karadeniz, Yılmaz, "Safevî Devletinin Kuruluşu Meselesi; Kızılbaşlığın Ortaya Çıkışı", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, 2014, ss. 53-67.

Kaya, Haydar, *Bektaşi İlmihali*, Ayyıldız Yayınları, Ankara 1989.

Keskin, Yahya Mustafa, "Kırsal Kesimde Yaşayan Alevîlerde Doğum Geleneğine İlişkin İnanç ve Uygulamalar-Elazığ Sün ve Sedeftepe Köyleri Örneği", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 6, 2001, ss. 41-54.

Kıranatlıoğlu, Mustafa, "Alevî-Bektaşi Geleneğinde Yemek Duaları", IV. *Uluslararası Alevîlik ve Bektaşilik Sempozyumu*, 2. Cilt, Ankara 2018, ss. 65-74.

Kızılgöz, Mehmet, *Gülbenk Alevîlikte Dua*, Ayyıldız Yayınları, Ankara 1997.

Korkmaz, Esat, *Kitap Yol Rehberi Gülbanklar-Erkânlar*, Demos Yayınları, İstanbul 2009.

———, *Alevîlik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul 2016.

Köprülü, M. Fuad, "İslam Sufi Tarikatlarına Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri", Yaşar Altan (çev.), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Ankara 1970, ss. 267-275.

Köprülü, Orhan Fuad "Abdal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I, İstanbul 1988, ss. 61-62.

Kur'an-ı Kerim Meâli, Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2012.

Küçükyalçın, Erdal, *Turna'nın Kalbi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Melikoff, Irene, *Uyur İdik Uyardılar*, Turan Alptekin (çev.), Demos Yayınları, İstanbul 2011.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.

———, *Alevî Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

———, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri; Selçuklu Dönemi*, Kitap Yayınları, İstanbul 2011.

———, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik; Kalenderîler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

———,"Babailik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, İstanbul 1991, ss. 373- 374.

———, "Bektaşîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, İstanbul 1992, ss. 373-379.

———, "Hacı Bektaş-ı Veli", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, İstanbul 1996, s. 455-458.

———, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa bir Bakış", *Belleten*, Cilt 64, Ankara 2000, ss. 129-159.

Okumuş, Ejder, "Alevîlerde Kurban Bayramı Kurbanı-Türkmenhacı Köyü Örneği", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1, Diyarbakır 2005, s. 1-26.

Onat, Hasan, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslamiyât Dergisi*, 6/3, Ankara 2003, s. 111-126.

———, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, Sivas 2018, ss. 634-552.

Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011.

Özey, Betül, *Bektaşilik-Yeniçeri Ocağı İlişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Öztürk, Mustafa, "Alevîliğin/Alevîlerin Kur'an Tasavvuru", *İslâmiyât Dergisi*, Sayı 3, ss. 55-70.

Rençber, Fevzi, *Adıyaman'da Alevîlik*, (Yayınlanmamış Doktara Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

———, "Anadolu Alevîliğinde Görgü Cemi: Adıyaman Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 34, Samsun 2003, ss. 197-231.

Roemer, Hans R., "Kızılbaş Türkmenler: Safevî Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları", Harun Yıldız (çev.), *Türk Kültürü Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 38, 2006, ss. 1-9.

Sâdık Abdâl Dîvânı, H. Dursun Gümüşoğlu (haz.), Horasan Yayınları, İstanbul 2009,

Sarıkaya, M. Saffet, "Bektaşi-Alevîlerde Bir Dua: Nâdı Ali", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 5, Isparta 1998, ss. 17-31.

Selçuk, Ali, *Tahtacılar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

Şeyh Safi Buyruğu, Doğan Kaplan (haz.), TDV Yayınları, Ankara 2015.

Şeyh Sâfî Buyruğu, Ahmet Taşğın (haz.), Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2013.

Sümer, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

———, "Selçuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI, İstanbul 2009, ss. 365- 371.

Şükürov, Gıyas, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

Taşğın, Ahmet, "Cem, Cem Evi ve İşlevleri", *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Ahmet Yaşar Ocak (ed.), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, ss. 211-225.

Tanrıverdi, Ali, "Anadolu Alevî Geleneğinde Kutsalların Bir Derlemesi: Adıyaman Örneği", Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, Sayı 3, 2018, ss. 139-158.

Teber, Ömer Faruk, "Osmanlı Belgelerinde Alevîlik için Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 10/28, Mayıs-Ağustos 2007, ss. 19-38.

Top, H. Hüseyin, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001.

Turan, Ahmet, "Anadolu Alevîleri- Kızılbaşlar", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 6, Samsun 1992, ss, 45-59.

———, ve Üçer, Cenksu, "Tokat Yöresi Alevîleri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 20-21, Samsun 2005, ss. 35-67.

———, ve Bozkuş, Metin, "Günümüzde Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevîlerde İnanç Esasları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 24-25, Samsun 2007, ss. 11-31.

———, ve Yıldız, Harun, "Tarihten Günümüze Anadolu Alevîliği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 26-27, Samsun 2008, ss. 11-24.

Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1993.

Uluçay, Ömer, *Alevîlikte Dua Gülbang*, Gözde Yayınları, Adana 1996.

Uludağ, Süleyman, *Dört Kapı Kırk Makam; İslâm Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

———, "Nefes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXII, İstanbul 2006, s. 522-523.

Uzun, Mehmet İsmet, "Türk Dua Kültüründe Tasavvufi Bir Niyaz Tarzı", *Keşkül Dergisi*, S. 30, ss.14-21.

———, "Gülbank", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIV, Ankara 1996, ss. 232-235.

———, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua ve Niyaz Tarzı Gülbank", *İLAM Araştırma Dergisi*, 1/1, İstanbul 1996, ss. 69-84.

Üçer, Cenksu, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

———, "Türk Boylarının Alevîliği ve Sünniliği Üzerine Bazı Düşünceler-Tokat Bölgesinde 'Sünnileşen (Dönükler)' ve 'Ehl-i Beytçi Papahlılar' Örneği-", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 20-21, Samsun 2005, ss. 253-278.

Ülken, Hilmi Ziya, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Ankara 1969, ss. 1-28.

Üzüm, İlyas, *Tarihsel ve Kültürel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009.

———, "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXV, Ankara 2002, ss. 546- 557.

Yaman, Mehmet, *Alevîlik İnanç-Edeb-Erkân,* Ufuk Matbaası, İstanbul 1994.

Yazıcı, Nesimi, "Türk İslam Devletleri", *İslam Tarihi El Kitabı*, Eyüp Baş (ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, ss. 553-595.

Yıldız, Harun, *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Yayınları, Ankara 2014.

———, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Veli*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2016.

———, "Alevî Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller", *Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Türkiyât Araştırma Merkezi, İstanbul 2005, s. 1-21.

———, "Hacı Bektaş Velî'nin İslam Yorumu Üzerine Bazı Çözümlemeler", *Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014, ss. 389-399.

———, “Anadolu Alevî-Bektaşî İnanç Dünyasında Kurban Anlayışı ve Kurbanla ilgili Ritüeller”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 2019, ss. 135-152.

Yılmaz, Orhan, “Alevîlik’te Eski Türk Dini (Göktanrı İnancı) ve Şamanizm’in Etkileri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1/4, Aralık 2014, ss. 1-12.

Yiğit, İsmail, ”Mevali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, Ankara 2004, ss. 424-426.

Yörükan, Yusuf Ziya, *Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

———, *Alevî Bektaşi Tahtacı Nefesleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.

Zelyut, Rıza, *Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik*, Yön Yayınları, İstanbul 1992.

———, *Türk Alevîliği Anadolu Alevîliğinin Kültürel Kökeni*, Kripto Yayınları, Ankara 2010.

ÖZGEÇMİŞ

Esra Pekdemir 1994 yılında Samsun'da doğdu. 2012 yılında Samsun Anadolu İmam Hatip Lisesi'ni bitirdi. 2017 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden yüksek onur belgesi alarak mezun oldu. Aynı yıl Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Temel İslam Bilimleri/İslam Mezhepleri Tarihi anabilim dalında yüksek lisansa başladı. 2018 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nca Sivas/Merkez Şehit Ahmet Eyce Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'ne Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak atandı. Yazar İngilizce ve Arapça bilmekte olup hâlen aynı okulda öğretmenlik yapmaktadır.

İletişim Bilgileri:

E-mail: esrapekdemir55@gmail.com